

Angstige burgers?

Angstige burgers?

De determinanten van gevoelens van onveiligheid
onderzocht

Janneke Oppelaar en Karin Wittebrood

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, oktober 2006

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2006

SCP-publicatie 2006/18

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Omslagillustratie: © Hollandse Hoogte

ISBN 10 90-377-0282-1

ISBN 13 978-90-377-0282-8

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	13
1.1 Inleiding	13
1.2 Afbakening van het onderzoek	13
1.3 Gebruikte gegevens	14
1.4 Opzet van het onderzoek	15
Noten	17
2 Gevoelens van onveiligheid	18
2.1 Inleiding	18
2.2 Algemene angstgevoelens	19
2.3 Angstgevoelens naar locatie en tijdstip	23
2.4 Tot slot	30
Noten	31
3 Verklaring van angstgevoelens	32
3.1 Inleiding	32
3.2 Algemene verklaringen van angstgevoelens	32
3.3 Eerder onderzoek naar angst voor criminaliteit	34
3.3.1 Individuele context	35
3.3.2 Situationele context: de directe omgeving	37
3.3.3 Sociaal-culturele context	40
3.3.4 Conceptueel model	41
4 Algemene angstgevoelens	43
4.1 Inleiding	43
4.2 Determinanten van algemene angstgevoelens	43
4.3 Tot slot	49
Noten	50
5 Angstgevoelens en vermijdingsgedrag	51
5.1 Inleiding	51
5.2 Wie zijn de ‘vermijders’?	52
5.3 Tot slot	55
Noten	57

6	Angstgevoelens naar locatie en tijdstip	58
6.1	Inleiding	58
6.2	Mate van angstgevoelens	58
6.3	Angstgevoelens in de woonomgeving	59
6.4	Angstgevoelens buiten de woonomgeving	65
6.5	Tot slot	67
	Noten	69
7	Slotbeschouwing	70
7.1	Samenvatting en conclusies	70
7.2	Hoe nu verder?	72
7.3	Aangrijpingspunten voor beleid	75
	Summary	78
	Bijlagen	
A	Gebruikte databestanden	82
B	Vraagstelling in Politiemonitor Bevolking (PMB)	94
C	Constructies van buurtkenmerken	97
D	Additionele tabellen	99
	Literatuur	106
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	111

Voorwoord

In de *midterm review* van het Veiligheidsprogramma, zoals dat door de kabinetten-Balkenende I, II en III wordt uitgevoerd, is een onderzoek naar de determinanten van onveiligheidsbeleving aangekondigd (TK 2004/2005). Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft op verzoek van de ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), Justitie, en Verkeer en Waterstaat (V&W) dit onderzoek uitgevoerd en de voor u liggende publicatie is daarvan het resultaat.

Het belangrijkste doel van het onderzoek was om inzicht te krijgen in de onveiligheidsgevoelens van burgers en de wijze waarop deze gevoelens tot stand komen. Ter verklaring van deze gevoelens hebben de onderzoekers op basis van de wetenschappelijke literatuur op dit terrein een conceptueel model ontwikkeld. Om de empirische houdbaarheid van het model te toetsen zijn in de volgende fase van het onderzoek secundaire analyses uitgevoerd op al bestaande databestanden. Deze publicatie moet – aangezien de beschikbare gegevens op een aantal aspecten belangrijke tekortkomingen laten zien – vooral gezien worden als een eerste stap op de weg naar een beter inzicht in de mechanismen die aan onveiligheidsgevoelens ten grondslag liggen. Dat is met name van belang indien we de maatregelen die overwogen of getroffen worden om de onveiligheidsbeleving te verminderen, willen toetsen of verbeteren.

De auteurs danken de leden van de begeleidingscommissie voor hun inbreng bij het tot stand komen van deze publicatie: prof. dr. J.C.J. Boutellier (voorzitter), mr. A.C.E. Clijnk (Justitie), drs. G.B. Hermans (V&W/Adviesdienst Verkeer en Vervoer (AVV)), drs. J.H.P. Bos (BZK), drs. M.M. Schreuders (Justitie) en drs. F. Willemsen (Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC)).

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

Samenvatting

Het 'bevorderen van een veiliger samenleving' is één van de centrale doelstellingen van het veiligheidsbeleid van de kabinetten-Balkenende I, II en III (TK 2002/2003: 17). De feitelijke criminaliteit en overlast moeten afnemen, en daarnaast moet de burger zich aanmerkelijk veiliger gaan voelen. In de *midterm review* van het programma Naar een veiliger samenleving (TK 2004/2005) is door de ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en Justitie aangekondigd dat onderzoek zal worden verricht naar mogelijkheden om de onveiligheidsgevoelens van burgers te beïnvloeden. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft op verzoek van de ministeries van BZK, Justitie, en Verkeer en Waterstaat (V&W) een dergelijke studie verricht. In de eerste plaats dient dit onderzoek inzicht te geven in de onveiligheidsgevoelens van burgers en in de wijze waarop deze gevoelens tot stand komen. Om deze gevoelens te verklaren is een conceptueel model ontwikkeld. Op basis van beschikbare gegevens is een eerste toets uitgevoerd om de empirische houdbaarheid van het model na te gaan. Hierbij wordt ook nadrukkelijk aandacht besteed aan de eventuele tekortkomingen van de gebruikte gegevens en de wijze waarop die tekortkomingen in de toekomst (deels) kunnen worden weggenomen. In de tweede plaats worden op basis van de bevindingen zo concreet mogelijke aanbevelingen gedaan over de wijze waarop gevoelens van onveiligheid kunnen worden beïnvloed. Twee onderzoeksvragen staan in deze publicatie centraal.

Welke aspecten van gevoelens van onveiligheid zijn in Nederland empirisch te onderscheiden en wat weten we over de omvang en ontwikkeling van deze gevoelens? De term 'onveiligheidsbeleving' wordt gebruikt voor een veelheid aan emoties, opvattingen en opinies, bijvoorbeeld de angst slachtoffer te worden, de inschatting van de kans op slachtofferschap en de bezorgdheid over de wijze waarop de criminaliteit zich ontwikkelt. Om de gevoelens van onveiligheid te beschrijven hebben we in deze publicatie in de eerste plaats een onderscheid gemaakt tussen individueel en maatschappelijk. Bij sommige gevoelens staat de persoonlijke situatie centraal, terwijl andere gevoelens meer verwijzen naar bezorgdheid over criminaliteit als maatschappelijk verschijnsel. In de tweede plaats hebben we een onderscheid gemaakt tussen cognitief en affectief. Gevoelens met een sterk cognitieve component hebben betrekking op de realiteit, terwijl gevoelens met een sterk affectieve component betrekking hebben op criminaliteit; hiertoe behoort de vrees zelf slachtoffer te worden. In Nederland worden uiteenlopende gevoelens van onveiligheid vastgesteld, zoals we in deze publicatie hebben laten zien, en deze schetsen een verschillend beeld van de wijze waarop burgers onveiligheid beleven. Voor zover er gegevens over de tijd beschikbaar zijn, wijzen deze erop dat burgers zich in toenemende mate veilig voelen.

Steeds vaker wordt het belang benadrukt om een conceptueel onderscheid te maken tussen sterk affectieve angstgevoelens (bijvoorbeeld bang zijn om slachtoffer te worden) en sterk cognitieve angstgevoelens (zoals de inschatting die mensen maken van de kans om zelf slachtoffer te worden), waarbij de sterk cognitieve gevoelens verondersteld worden causaal vooraf te gaan aan de sterk affectieve gevoelens. Het idee hierachter is dat signalen uit de omgeving via een cognitief verwerkingsproces worden ‘vertaald’ naar een risico-inschatting om slachtoffer te worden van criminaliteit en dat deze inschatting resulteert in een bepaalde angst voor criminaliteit. Bij het beantwoorden van de tweede onderzoeksvraag sluiten we hierbij aan. Risicoperceptie is daarmee geen aspect van het te verklaren verschijnsel, maar onderdeel van de verklaring van angst voor criminaliteit.

Op welke wijze kunnen angstgevoelens worden verklaard en wat zijn de belangrijkste determinanten?

Op basis van algemene theorieën om angstgevoelens te verklaren en eerder onderzoek op dit terrein hebben we een conceptueel model opgesteld. Om de empirische houdbaarheid van het conceptuele model na te gaan hebben we een eerste toets uitgevoerd waarbij gebruik is gemaakt van de Politie-monitor Bevolking (PMB) uit 2004 en 2005. Hiermee hebben we ons vooral gericht op niet-specifieke angstgevoelens. Dat betekent dat wanneer mensen aangeven dat zij zich onveilig voelen, dat kan zijn omdat ze angst voor criminaliteit hebben, bang zijn in het donker, angst hebben voor vreemden of het onprettig vinden om alleen te zijn. In 2004 en 2005 gaf ruim een kwart (28%) van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder aan zich weleens onveilig te voelen. Vrouwen en slachtoffers (vooral van geweld) voelen zich relatief onveilig. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, voelen oudere vrouwen (65 jaar en ouder) zich relatief veilig; het zijn juist jonge vrouwen (15-24 jaar) die zich relatief onveilig voelen.

Vooraf van algemene angstgevoelens weten we niet waarop deze precies betrekking hebben. Interessanter is het daarom om te kijken naar angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen. Aan de 28% ondervraagden die aangaven zich weleens onveilig te voelen, is ook gevraagd of zij zich op bepaalde locaties – in eigen huis, op straat in de eigen buurt, in het winkelgebied/centrum in de buurt, in het openbaar vervoer en rondom uitgaansgelegenheden – en op bepaalde tijdstippen – overdag (wanneer het licht is) en ’s avonds (wanneer het donker is) – onveilig voelen. Het meest veilig voelen mensen zich overdag in hun directe woonomgeving: bijna 95% voelt zich dan thuis veilig en ruim 85% op straat in de buurt. Het minst veilig voelen mensen zich ’s avonds buiten de eigen woonomgeving. Ongeveer twee derde voelt zich dan in het openbaar vervoer of rondom uitgaansgebieden weleens onveilig.

Het is hierbij belangrijk zich te realiseren dat een deel van de bevolking zich niet op bepaalde locaties begeeft; deze mensen zijn op die specifieke locaties dus ook niet bang. We hebben verschillende aanwijzingen gevonden dat dit vermijdingsgedrag gerelateerd is aan angstgevoelens: het zijn relatief angstige mensen die zich ’s avonds niet op de onderscheiden locaties begeven. Overigens wijst niet al het vermijdings-

gedrag op angstgevoelens. Soms wordt met vermijdingsgedrag, zoals omrijden of omlopen, rekening gehouden met onveilige situaties, maar weerhoudt dit mensen niet om zich toch op bepaalde locaties te begeven. De informatie die we hebben over de angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen is – door de vraagstelling in de PMB – alleen beschikbaar voor ondervraagden die zich weleens algemeen onveilig voelen én zich weleens op de desbetreffende locaties begeven op de onderscheiden tijdstippen. Dit betekent dat we van ruim 70% van alle ondervraagden geen gegevens hebben over hun angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen. De bevindingen hebben daardoor betrekking op een selectieve groep uit de Nederlandse bevolking.

Voor angstgevoelens in de woonomgeving konden we het opgestelde conceptuele model uitgebreid toetsen, omdat we naast informatie over individuele kenmerken ook gegevens tot onze beschikking hebben over de perceptie die mensen hebben van de criminaliteit en overlast in hun eigen buurt, en gegevens over de omgeving waarin mensen wonen (weliswaar voor een selectieve groep). Zowel de risicoperceptie als de sociale context waarin mensen wonen, bleek relevant. Vooral het percentage niet-westerse allochtonen is een belangrijke determinant van onveiligheidsgevoelens, maar ook het tempo waarin buurten van ‘kleur’ zijn veranderd. Hoe sneller het percentage allochtonen toeneemt, hoe onveiliger mensen zich voelen. Verder is de mate van verloedering relevant voor angstgevoelens. Daarnaast hebben we duidelijk gemaakt dat de effecten van bepaalde individuele kenmerken gerelateerd zijn aan de woonomgeving: bepaalde bevolkingsgroepen wonen in buurten met specifieke kenmerken die angstgevoelens vergroten. Dit geldt vooral voor lager opgeleiden, niet-westerse allochtonen en flatbewoners.

Voor angstgevoelens buiten de woonomgeving – in winkelcentra, in het openbaar vervoer en in uitgaansgebieden – konden we het conceptuele model minder uitgebreid toetsen. Van deze locaties hadden we geen informatie over de sociale context en ook niet over de risicoperceptie. Maar net als bij de angstgevoelens in de directe woonomgeving bleken ook hier sekse, leeftijd en slachtofferervaringen belangrijke individuele voorspellers.

Het conceptuele model dat we hebben opgesteld, lijkt gezien onze bevindingen bruikbaar voor vervolgonderzoek. Bij het nagaan van de empirische houdbaarheid van het model hebben we echter belangrijke tekortkomingen geconstateerd in de beschikbare gegevens, waardoor we het conceptuele model slechts gedeeltelijk hebben kunnen toetsen. Gegeven de doelstelling van dit onderzoek was de PMB echter het meest geschikt: het bevat een uitgebreide meting van onveiligheidsgevoelens, gecombineerd met informatie over mogelijke determinanten van deze gevoelens en de mogelijkheid om andere databronnen aan de PMB te koppelen via de postcode van de ondervraagden. De belangrijkste tekortkoming van de PMB is dat de onveiligheidsgevoelens nogal algemeen zijn gemeten, waardoor onduidelijk is in welke mate het om angst voor criminaliteit gaat. Daarnaast levert de vraagstelling zelf enkele problemen op doordat de vragen over angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen slechts aan een beperkte groep ondervraagden zijn gesteld en niet altijd even duidelijk is wat de consequenties van deze selectie zijn. Tot slot ontbreekt

er in de PMB informatie over determinanten waarvan we in het conceptuele model veronderstellen dat deze angstgevoelens in belangrijke mate helpen verklaren: de rol van de media is hiervan een voorbeeld.

Op basis van de geconstateerde tekortkomingen doen we enkele suggesties voor toekomstig onderzoek, waarbij we ons concentreren op het verbeteren van de vraagstelling binnen de huidige enquêtes en op vervolgonderzoek met bestaande gegevens. Hoewel er nog vele vragen niet zijn beantwoord over de determinanten van onveiligheidsgevoelens, hebben we enkele handvatten aangereikt waarmee de ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), Justitie, en Verkeer en Waterstaat (V&W) mogelijk hun voordeel kunnen doen in het beleid dat zij voeren om de onveiligheidsgevoelens van burgers te beïnvloeden.

1 Inleiding

1.1 Inleiding

Het 'bevorderen van een veiliger samenleving' is één van de centrale doelstellingen van het veiligheidsbeleid van de kabinetten-Balkenende I, II en III (TK 2002/2003: 17). De feitelijke criminaliteit en overlast moeten afnemen, en daarnaast moet de burger zich aanmerkelijk veiliger gaan voelen. In de *midterm review* van het programma Naar een veiliger samenleving (TK 2004/2005) is door de ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en Justitie aangekondigd dat onderzoek zal worden verricht naar mogelijkheden om de onveiligheidsgevoelens van burgers te beïnvloeden. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft op verzoek van de ministeries van BZK, Justitie, en Verkeer en Waterstaat (V&W) een dergelijke studie verricht. In de eerste plaats dient dit onderzoek inzicht te geven in de onveiligheidsgevoelens van burgers en in de wijze waarop deze gevoelens tot stand komen. Om deze gevoelens te verklaren is een conceptueel model ontwikkeld. Op basis van beschikbare gegevens is een eerste toets uitgevoerd om de empirische houdbaarheid van het model na te gaan. Hierbij wordt ook nadrukkelijk aandacht besteed aan de eventuele tekortkomingen van de gebruikte gegevens en de wijze waarop die tekortkomingen in de toekomst (deels) kunnen worden weggenomen. In de tweede plaats worden op basis van de bevindingen zo concreet mogelijke aanbevelingen gedaan over de wijze waarop gevoelens van onveiligheid kunnen worden beïnvloed.

1.2 Afbakening van het onderzoek

Het beleid dat de overheid voert om de onveiligheidsgevoelens terug te dringen is weinig expliciet over de wijze waarop burgers zich veiliger zouden moeten voelen. Gaat het erom dat mensen minder bang zijn om slachtoffer te worden of moeten burgers de omvang en ontwikkeling van de criminaliteit positiever inschatten?

Het is niet zo heel erg verrassend dat de doelstellingen van het overheidsbeleid op het terrein van de onveiligheidsgevoelens inhoudelijk wat impliciet zijn gebleven. In de literatuur is een enorme variëteit te vinden aan gevoelens die gerelateerd zouden zijn aan criminaliteit (voor een overzicht zie Vanderveen 2006). De term 'criminaliteit' moet hier overigens niet strikt juridisch worden opgevat: onderzoekers doelen hiermee niet alleen op strafbare feiten, maar ook op gedragingen en signalen die door burgers als criminaliteit worden opgevat. In de Angelsaksische literatuur worden deze gevoelens wel aangeduid als *fear of crime*; wij gebruiken in deze studie termen als 'angst voor criminaliteit', 'angstgevoelens' en 'gevoelens van onveiligheid'.

Sinds het begin van de jaren zeventig staat *fear of crime* op de internationale onderzoeksagenda en dat heeft geresulteerd in een grote hoeveelheid publicaties. De nadruk ligt daarbij sterk op het vaststellen wat *fear of crime* precies is en hoe dat

het beste kan worden gemeten. Warr (2000: 453) vat het onderzoek op dit terrein als volgt samen:

‘(...) hundreds of studies of fear of crime have been conducted, and the topic regularly appears in the journals of the field. For reasons that remain elusive, however, the study of fear seems to have stalled at a rudimentary phase of development, a situation that is in danger of turning into outright stagnation. Investigators continue to revisit the same well-worn issues, and, after three decades, the meaning of the term ‘fear’ remains a matter of controversy.’

In de discussie over de betekenis van het woord ‘angst’ speelt een aantal zaken een rol die we later in deze publicatie aan de orde zullen stellen. Eén aspect willen we alvast kort aanstippen: de context waarin angst voor criminaliteit in deze publicatie wordt bestudeerd. In het programma Naar een veiliger samenleving (TK 2004/2005) staan de feitelijke criminaliteit en overlast centraal; in aansluiting hierop richten we ons in dit onderzoek zo veel mogelijk op angstgevoelens die expliciet op deze feitelijke criminaliteit en overlast betrekking hebben. De meeste gegevens die in deze publicatie zijn geanalyseerd, verwijzen echter niet expliciet naar criminaliteit. Zij duiden waarschijnlijk niet alleen op angst voor criminaliteit en slachtofferschap, maar ook op een meer algemeen gevoel van onbehagen dat zich ‘projecteert’ op criminaliteit. Dit algemene gevoel van onveiligheid wordt veelal verklaard met factoren die onzekerheid bevorderen, zoals een economische recessie, sociale ontwrichting en anomie, terwijl concrete angst voor criminaliteit veel meer gerelateerd wordt aan kwetsbaarheid en risicoperceptie (zie verder hoofdstuk 3).

1.3 Gebruikte gegevens

In Nederland zijn sinds de jaren zeventig regelmatig enquêtes gehouden waarbij gegevens zijn verzameld over de onveiligheidsgevoelens van burgers. Daardoor zijn over een relatief lange periode gegevens beschikbaar.

Sinds het begin van de jaren negentig wordt tweejaarlijks – en sinds 2003 jaarlijks – de Politiemonitor Bevolking (PMB) gehouden (Politiemonitor Bevolking 2005). Deze slachtofferenquête wordt uitgevoerd in opdracht van de ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Justitie. Eén van de belangrijkste doelstellingen van deze enquête is om de bevindingen tussen politieregio’s te vergelijken; de laatste jaren worden de uitkomsten gebruikt om politieregio’s te beoordelen op het punt van de prestatiecontracten van de politie. Omdat de PMB een uitgebreide meting bevat van onveiligheidsgevoelens, gecombineerd met informatie over mogelijke determinanten van deze gevoelens en de mogelijkheid om andere databronnen aan de PMB te koppelen via de postcode van de ondervraagden, staat deze databron in ons onderzoek centraal.

Daarnaast maken we gebruik van andere databronnen die gegevens bevatten over de onveiligheidsgevoelens van burgers. Sinds 1980 voert het Centraal Bureau

voor de Statistiek (CBS) de nationale slachtofferenquêtes uit (CBS 1993, 1997; Eggen 2005), eerst onder de naam Enquête slachtoffers misdrijven (ESM) en sinds 1992 onder de naam Enquête rechtsbescherming en veiligheid (ERV). Sinds 1997 maakt de ERV onderdeel uit van het Permanent onderzoek leefsituatie (POLS) van het CBS. De slachtofferenquêtes van het CBS zijn primair gericht op landelijke cijfers en langetermijntrends. Inmiddels zijn de slachtofferenquêtes van het CBS en de Politiemonitor Bevolking van BZK/Justitie geïntegreerd in de Veiligheidsmonitor.¹ Deze nieuwe slachtofferenquête wordt sinds 1 januari 2006 gehouden.

Verder wordt sinds het einde van de jaren tachtig elke drie à vier jaar de International Crime Victims Survey (ICVS) gehouden (Van Kesteren et al. 2000). Deze enquête wordt inmiddels in ruim 60 landen afgenomen, waaronder Nederland en vijftien andere westerse geïndustrialiseerde landen. Het belangrijkste voordeel van deze enquête is dat gebruik wordt gemaakt van een gestandaardiseerde vragenlijst, waardoor verschillende landen met elkaar kunnen worden vergeleken.²

De gegevens uit de drie genoemde enquêtes worden in ons onderzoek aangevuld met resultaten van enkele andere bevolkingsonderzoeken, zoals Culturele veranderingen en het Woningbehoefteonderzoek (WBO), en met eerder gepubliceerde cijfers uit andere bronnen, zoals de Reizigersmonitor. Voor een uitgebreidere beschrijving van de gebruikte gegevens verwijzen we naar bijlage A.

1.4 Opzet van het onderzoek

Om inzicht te krijgen in de angstgevoelens van burgers en de wijze waarop deze gevoelens tot stand komen – de eerste doelstelling van dit onderzoek – beantwoorden we in deze studie twee onderzoeksvragen.

In de eerste plaats een beschrijvende vraag: welke aspecten van onveiligheidsgevoelens zijn in Nederland empirisch te onderscheiden en wat weten we over de omvang en ontwikkeling van deze gevoelens? We beginnen ons onderzoek in hoofdstuk 2 met een overzicht van allerlei gevoelens van onveiligheid. Hiervoor maken we gebruik van verschillende landelijke databronnen. Uit het overzicht blijkt dat burgers onveiligheid op diverse manieren beleven. Ook geven we aan welke angstgevoelens in het vervolg van ons onderzoek centraal staan.

Vanaf hoofdstuk 3 staat de tweede, meer verklarende, onderzoeksvraag centraal: op welke wijze kunnen angstgevoelens worden verklaard en wat zijn de belangrijkste determinanten? In hoofdstuk 3 gaan we in op enkele algemene theorieën waarmee deze gevoelens worden verklaard, bespreken we eerder onderzoek en meer specifieke verklaringen, en eindigen we met een conceptueel model. De empirische houdbaarheid van het conceptuele model komt in de hoofdstukken 4 tot en met 6 aan de orde. In hoofdstuk 4 verschaffen we inzicht in de belangrijkste (individuele) determinanten van algemene angstgevoelens. Vervolgens gaan we in hoofdstuk 5 in op de relatie tussen angstgevoelens en vermijdingsgedrag: sommige mensen begeven zich niet op bepaalde locaties omdat ze bang zijn. Dit heeft gevolgen voor het vaststellen van angstgevoelens op deze locaties (in het eigen huis, op straat in de eigen buurt, in

het winkelgebied/centrum in de buurt, in het openbaar vervoer en rondom uitgaansgelegenheden) en tijdstippen (overdag en 's avonds) die in hoofdstuk 6 centraal staan. Informatie over deze angstgevoelens is alleen bekend voor degenen die hebben aangegeven zich weleens algemeen onveilig te voelen én zich weleens op de desbetreffende locaties te begeven op de onderscheiden tijdstippen (een kleine 30% van de ondervraagden). Van ruim 70% van alle ondervraagden hebben we geen gegevens over hun angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen. Met de beschikbare gegevens hebben we in hoofdstuk 6 het conceptuele model zo goed mogelijk getoetst. Voor angstgevoelens buiten de directe woonomgeving is dat beperkt gebeurd; voor angstgevoelens in de directe woonomgeving uitgebreider. Naast de individuele determinanten is daarbij ook rekening gehouden met de risicoperceptie van mensen en met kenmerken van de buurt waarin mensen wonen.

Hoofdstuk 7 tot slot heeft een samenvattend en beschouwend karakter. We gaan expliciet in op de kwaliteit van de gebruikte gegevens en de consequenties van die kwaliteit voor vervolgonderzoek. Daarnaast doen we enkele aanbevelingen over de wijze waarop de onveiligheidsbeleving kan worden beïnvloed.

Noten

- 1 De Veiligheidsmonitor is het resultaat van een traject dat binnen de ministeries van Justitie en BZK is ingezet om verschillende enquêtes op het terrein van veiligheid te ‘stroomlijnen’. De belangrijkste reden om dit traject in gang te zetten is dat er geen eenduidig beeld bestond van de veiligheid in Nederland; de uitkomsten van de enquêtes – met name over de omvang en ontwikkeling van de criminaliteit en de onveiligheidsbeleving – verschillen soms van elkaar. Vanuit beleidsmatig oogpunt werd dit als onwenselijk beschouwd.
- 2 De vijfde ronde (2004/2005) is in de vijftien oude EU-staten gehouden onder de naam European Crime Survey. Eind 2006 worden de resultaten van dit onderzoek gepubliceerd.

2 Gevoelens van onveiligheid

2.1 Inleiding

Zoals in hoofdstuk 1 al werd aangegeven, is in de literatuur een veelheid aan emoties, opvattingen en opinies te vinden die gerelateerd zouden zijn aan criminaliteit. Het gaat hierbij om de angst slachtoffer te worden, om de inschatting van de kans op slachtofferschap en de bezorgdheid over de wijze waarop de criminaliteit zich ontwikkelt. Deze uiteenlopende onveiligheidsgevoelens kunnen op allerlei manieren worden geordend (voor een overzicht van diverse indelingen zie Vanderveen 2006: 38-41). Het blijkt echter niet altijd mogelijk om de verschillende gevoelens van elkaar te scheiden.

Om de gevoelens van onveiligheid te beschrijven, maken we in dit hoofdstuk in de eerste plaats een onderscheid tussen individueel en maatschappelijk. Bij sommige gevoelens staat de persoonlijke situatie centraal (bijvoorbeeld bij de angst om slachtoffer te worden), terwijl andere gevoelens meer te maken hebben met criminaliteit als maatschappelijk verschijnsel. Fürstenberg (1971) was één van de eersten die op het belang van dit onderscheid wees.

In de tweede plaats maken we een onderscheid tussen cognitief en affectief. Sommige gevoelens hebben een sterke cognitieve component, terwijl andere juist een sterke affectieve component hebben (Ferraro en LaGrange 1987). Opvattingen en oordelen over bijvoorbeeld de veronderstelde ontwikkeling van de criminaliteit in de samenleving of de inschatting van de kans om zelf slachtoffer te worden van criminaliteit hebben een aanzienlijke cognitieve component. Deze 'feitelijke' kennis kan gebaseerd zijn op eigen slachtofferervaringen of die van bekenden, of bijvoorbeeld op berichtgeving in de media. Omdat het hierbij om opvattingen en oordelen gaat over de realiteit, kan veelal ook worden aangegeven of deze percepties wel of niet met de werkelijkheid overeenstemmen.

De emoties die criminaliteit bij burgers opwekt – zoals de vrees dat men zelf (persoonlijke angst) slachtoffer wordt of dat anderen (altruïstische angst) slachtoffer worden van criminaliteit – hebben een sterke affectieve component. Over dergelijke angstgevoelens is veel geschreven (zie Frijda 1986; Davis 1987), en in alle gevallen ontstaat de angst door dreiging van (vermeend) gevaar. Gewoonlijk gaat dit gevoel gepaard met fysiologische veranderingen in het lichaam, zoals een verhoogde hartslag, snellere ademhaling of zweten. Het gevaar kan direct zijn, bijvoorbeeld als iemand bedreigd wordt met een wapen. In de Angelsaksische literatuur wordt dan wel gesproken van *actual fear*. De meeste mensen ervaren angst echter vooruitlopend op mogelijke bedreigingen of als reactie op signalen uit de omgeving die op gevaar wijzen (zoals duisternis of rondhangende jongeren). Voor deze angst worden wel de termen *anticipated fear* en *anxiety* gebruikt.

We mogen verwachten dat tussen de verschillende gevoelens een verband bestaat. Uit eerder onderzoek blijkt dat de verschillende aspecten van onveiligheidsbeleving inderdaad met elkaar samenhangen. Zo laten Killias en Clerici (2000) zien dat angstgevoelens in het Zwitserse openbaar vervoer en op straat sterk positief samenhangen, terwijl het verband tussen deze gevoelens en de inschatting dat er wordt ingebroken nauwelijks aanwezig is. Uit het onderzoek van Zani et al. (2001) onder Italiaanse adolescenten blijkt dat er een sterk positieve samenhang is tussen de gepercipieerde ernst van bepaalde criminaliteit in hun leefomgeving en de mate waarin zij denken betrokken te raken bij bepaalde delicten. Ook studies in Nederland en Vlaanderen laten zien dat de verschillende angstgevoelens onderling gerelateerd zijn (Vanderveen 2006; De Vries 2005; De Groof 2006).

Steeds vaker wordt het belang benadrukt om een conceptueel onderscheid te maken tussen sterk affectieve angstgevoelens (bijvoorbeeld bang zijn om slachtoffer te worden) en sterk cognitieve angstgevoelens (zoals de inschatting die mensen maken van de kans om zelf slachtoffer te worden). Mensen kunnen de kans om slachtoffer te worden van een bepaald delict hoog inschatten (bijvoorbeeld diefstal van een fiets), maar er toch niet bang voor zijn. Ook andersom is mogelijk: mensen schatten de kans laag in (bijvoorbeeld beroving met geweld of verkrachting), maar zijn er wel bang voor. Verondersteld wordt dat de risicoperceptie causaal voorafgaat aan de angstgevoelens (Ferraro en LaGrange 1987; Ferraro 1995; Wilcox Rountree en Land 1996a; Warr 2000).¹ Het idee achter deze veronderstelling is dat signalen uit de omgeving via een cognitief verwerkingsproces worden ‘vertaald’ naar een risico-inschatting om slachtoffer te worden van criminaliteit en dat deze inschatting resulteert in een bepaalde angst voor criminaliteit.

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de uiteenlopende wijzen waarop in Nederland gevoelens van onveiligheid worden gemeten. Voor dit overzicht maken we gebruik van uiteenlopende landelijke databronnen die informatie bevatten over angstgevoelens (voor meer informatie over de gebruikte databronnen zie bijlage A). De meeste metingen van angst voor criminaliteit zoals we die metingen in dit hoofdstuk beschrijven, gaan over ‘geanticipeerde angst’, waarbij niet altijd helder is waar deze angst precies betrekking op heeft. We zullen dit verder toelichten bij de specifieke vraagstellingen. In ons overzicht maken we – vooruitlopend op de hoofdstukken 3 tot en met 7 – een onderscheid tussen algemene angstgevoelens en angstgevoelens op bepaalde locaties.

2.2 Algemene angstgevoelens

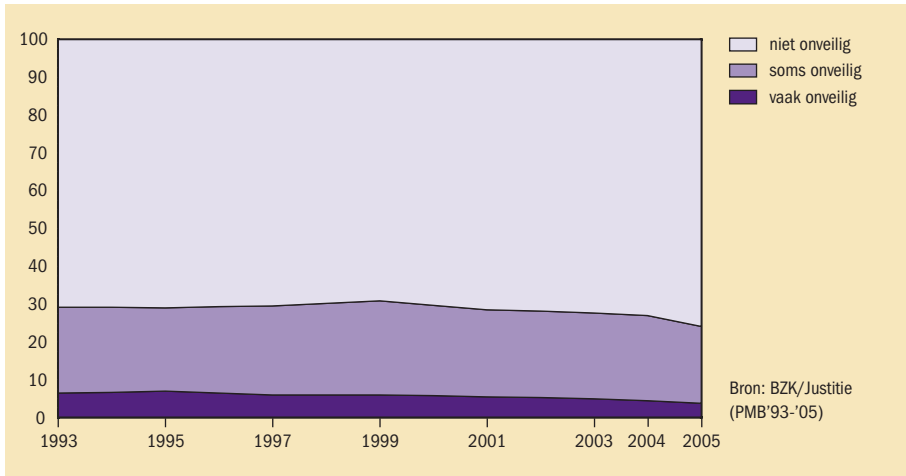
Algemene angstgevoelens

De meest algemene manier waarop angstgevoelens in Nederland worden gemeten, is met de vraag: ‘Voelt u zich weleens onveilig?’. Het gaat hierbij om niet-specifieke angst: wanneer mensen aangeven zich onveilig te voelen, kan dat zijn omdat zij angst voor criminaliteit hebben, bang zijn in het donker, angst hebben voor vreemden of het onprettig vinden om alleen te zijn (Van der Heijden en Israëls 1985). Het is

dus niet precies bekend waar de gevoelens van onveiligheid betrekking op hebben. We mogen echter – gezien de context waarin de vragen worden gesteld: een enquête exclusief gericht op criminaliteit en overlast – veronderstellen dat de respondenten bang zijn voor criminaliteit en overlast. In 2005 voelde bijna een kwart van de bevolking zich weleens onveilig; een op de zes van deze groep voelt zich zelfs vaak onveilig. *Figuur 2.1* geeft de ontwikkeling van deze onveiligheidsgevoelens in de tijd weer.²

Figuur 2.1

Aandeel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder dat zich weleens onveilig voelt, 1993-2005 (in procenten)

Perceptie ontwikkeling van criminaliteit

Welk beeld hebben mensen van de ontwikkeling van de criminaliteit in Nederland? Eén van de vragen die respondenten sinds meerdere jaren in het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV) van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voorgelegd krijgen, gaat juist over dit onderwerp. Zo blijkt in 2004 bijna 80% van de bevolking van mening dat de criminaliteit de laatste tijd toeneemt, waarbij het grootste deel aanneemt dat het een sterke toename betreft (zie tabel 2.1). Dit is een lager percentage dan in de jaren tachtig en negentig toen rond de 90% deze mening was toegedaan.

Tabel 2.1

Aandeel van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder dat van mening is dat de criminaliteit in Nederland de laatste tijd toeneemt, gelijk blijft of afneemt, 1980-2004 (in procenten)

	1980	1986	1987	1991	1993	1994	1995	1996	1997	2000	2004
neemt toe	89	84	84	89	93	93	87	83	88	85	79
(neemt sterk toe)	(69)	(61)	(67)	(68)	(75)	(73)	(64)	(61)	(61)	(71)	(62)
blijft gelijk	10	14	10	10	6	6	12	15	10	14	18
neemt af	0	2	0	2	1	1	1	2	2	1	3

Bron: SCP (CV'80-'04)

Het aandeel mensen dat vindt dat criminaliteit een echt probleem aan het worden is, is de afgelopen decennia maar weinig veranderd. Dit blijkt eveneens uit het onderzoek Culturele veranderingen. Steeds vindt ruim 80% dat de misdaad een echt probleem is: in 1994 vond echter 92% dit, terwijl dit in 2004 'maar' 81% was. Deze opvattingen duiden op de bezorgdheid van de bevolking over criminaliteit als maatschappelijk probleem en de cijfers geven aan dat deze bezorgdheid weliswaar groot is, maar het laatste decennium wel enigszins is afgenomen.

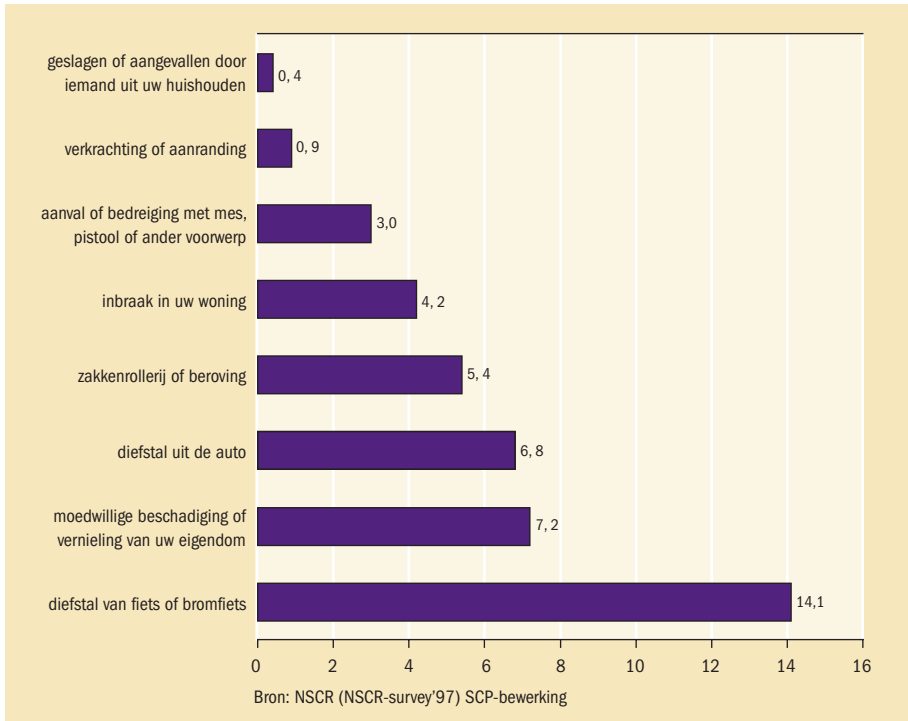
Inschatting kans om zelf slachtoffer te worden

Naast de inschatting die mensen maken van de ontwikkeling van criminaliteit, maken ze ook een inschatting van de kans om zelf slachtoffer te worden. In figuur 2.2 is de gepercipieerde kans op slachtofferschap voor verschillende delicten weergegeven. Relatief weinig mensen schatten hun kans om slachtoffer van een geweld-delict te worden groot in, terwijl relatief veel mensen deze kans groot achten voor diefstal uit de auto, vandalisme, en vooral fietsendiefstal. Geordend naar de inschatting van de kans op slachtofferschap komt de volgorde in de delicten redelijk overeen met de reeks wanneer de delicten geordend worden naar de feitelijke kans om slachtoffer te worden (Wittebrood 2006).

Voor inbraak is de ingeschatte kans om slachtoffer te worden ook over een langere periode vastgesteld: steeds minder mensen schatten de kans om zelf slachtoffer te worden van inbraak groot in (figuur 2.3). Ook deze ontwikkeling komt overeen met die van de feitelijke kans om slachtoffer te worden (Wittebrood 2006).

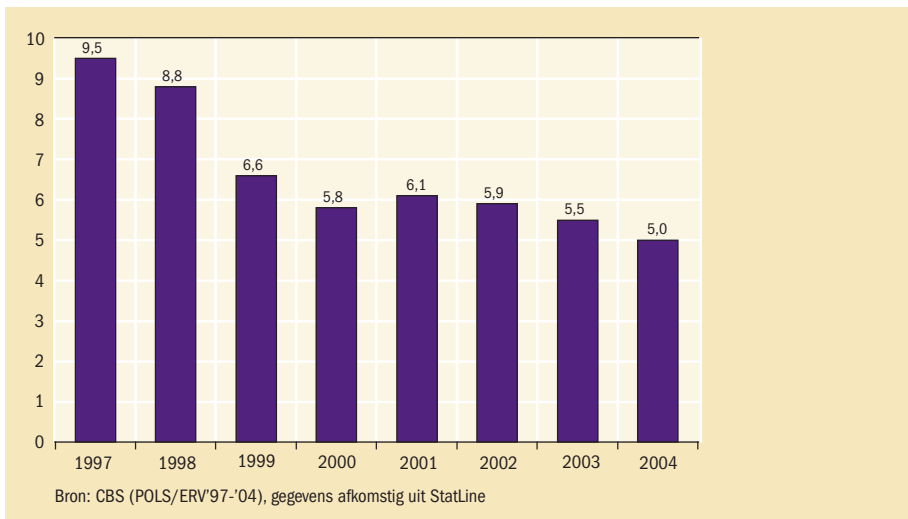
Figuur 2.2

Aandeel van de Nederlandse bevolking dat de kans om zelf slachtoffer te worden als (zeer) groot inschat, naar type delict, 1997 (in procenten)

Figuur 2.3

Aandeel van de Nederlandse bevolking dat de kans om slachtoffer van inbraak te worden als (zeer) groot inschat, 1997-2004 (in procenten)

Terrorisme

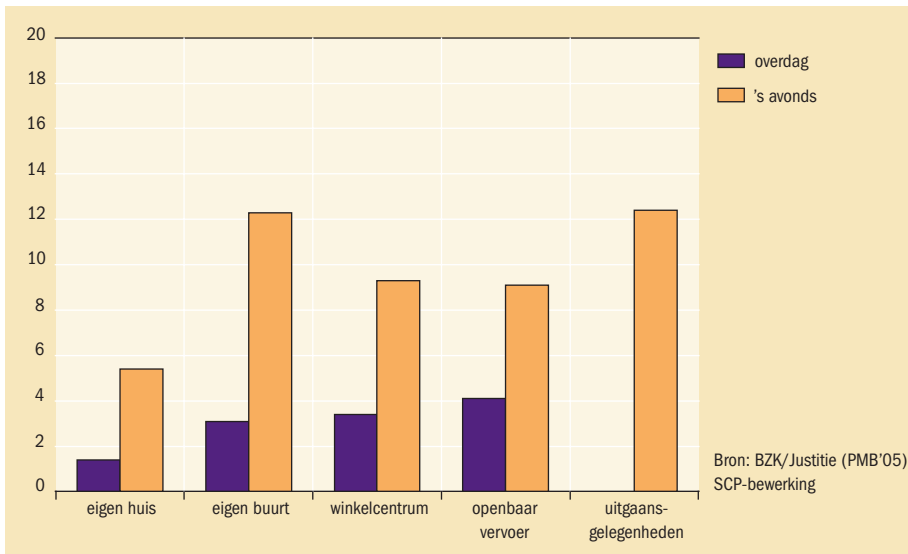
Tot slot is er nog een beperkt aantal cijfers over algemene angstgevoelens in verband met terrorisme beschikbaar gekomen in onderzoek van TNS-NIPO. In september 2004 deed het NIPO onderzoek naar het toegenomen internationale terrorisme en de beleving van veiligheid door burgers. Deze studie werd in augustus 2005 – kort na de aanslagen in Londen – herhaald (Frerichs en Schildmeier 2005). De onrust in verband met terrorisme lijkt zo kort na de aanslagen in Londen flink te zijn toegenomen. Zo was in 2005 59% van de ondervraagden bezorgd over terrorisme/aanslagen, vergeleken met 34% in 2004. Daarbij achtte 55% de kans op een aanslag in 2005 tamelijk tot zeer groot, tegen een kwart in 2004. Het aandeel ondervraagden dat angst had voor een aanslag nam toe van 38% in 2004 tot 52% in 2005.

2.3 Angstgevoelens naar locatie en tijdstip

Dat angstgevoelens afhankelijk zijn van de situatie waarin mensen zich bevinden, blijkt uit de onderzoeksresultaten gepresenteerd in figuur 2.4. Voor vijf verschillende locaties is weergegeven of mensen zich weleens onveilig voelen, waarbij een onderscheid is gemaakt tussen overdag en 's avonds.³ Uit deze figuur wordt duidelijk dat de onveiligheidsbeleving niet alleen sterk afhangt van de plek waar men zich bevindt, maar ook van het tijdstip waarop men zich daar bevindt. Overdag voelen mensen zich in hun eigen huis en buurt het meest veilig. Ongeacht de plek voelen mensen zich 's avonds onveilig(er) dan overdag.

Figuur 2.4

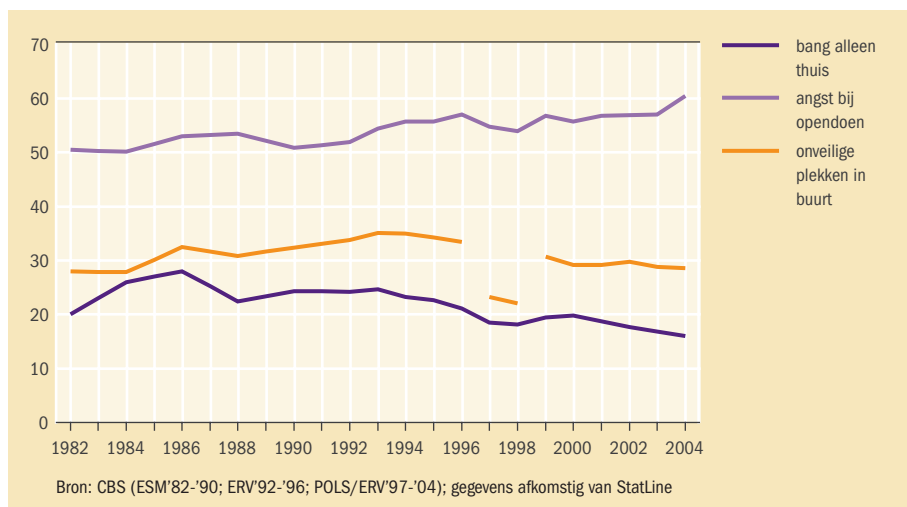
Aandeel van de Nederlandse bevolking dat zich weleens onveilig voelt (overdag en 's avonds), 2005 (in procenten)

Voor bepaalde angstgevoelens in de woonomgeving weten we ook hoe deze zich hebben ontwikkeld. Zo is de laatste jaren minder dan één op de vijf Nederlanders 's avonds weleens bang om alleen thuis te zijn (zie figuur 2.5). In het begin van de jaren tachtig was in dit aandeel een stijging zichtbaar, maar sinds 1986 neemt dit aandeel vrijwel voortdurend af. Als 's avonds laat onverwacht wordt aangebelld doet 60% van de bevolking niet zomaar open. Meer dan een kwart doet alleen open voor bekenden en ongeveer één op de acht alleen als de beller een 'vertrouwde indruk' maakt. Eén op de tien doet 's avonds helemaal niet open. Vanaf het begin van de jaren tachtig is het aandeel dat niet zomaar de deur opent gestegen: in die tijd lag dit rond de 50%. Verder geeft bijna 30% van de ondervraagden aan dat er in hun wijk of buurt plekken zijn waar zij 's avonds liever niet alleen komen. Begin jaren tachtig lag dit aandeel ook op dit niveau, waarna tot 1993 een gestage toename plaatsvond. Sindsdien heeft zich een lichte daling ingezet. In 1997 en 1998 is de vraag of er plekken in de wijk of buurt zijn waar respondenten liever niet alleen komen, in een andere context gesteld, waardoor dit aandeel aanzienlijk lager is dan in voorgaande jaren.⁴

Figuur 2.5

Aandeel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar of ouder dat zich 's avonds weleens onveilig voelt in bepaalde situaties, 1982-2004 (in procenten)

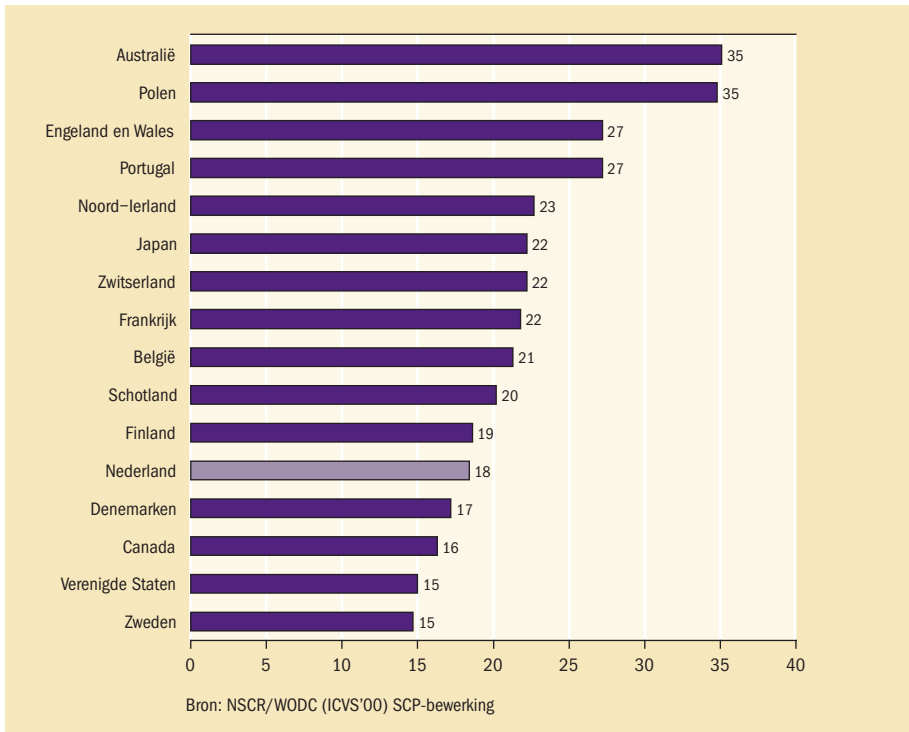
Ook tussen landen zien we grote verschillen in angstgevoelens in de woonomgeving (figuren 2.6 en 2.7). Gemiddeld voelt bijna een kwart van de bevolking in de westerse geïndustrialiseerde landen zich weleens op straat in de eigen buurt in het donker onveilig; een veel kleiner deel – namelijk 7% – voelt zich thuis in het donker weleens onveilig. Met name in Australië en Polen voelen veel mensen zich onveilig, maar ook in Engeland en Wales, en in Portugal is de onveiligheidsbeleving relatief hoog. Het meest veilig voelen de inwoners van Zweden, de Verenigde Staten en Canada zich. Nederland neemt een middenpositie in. Er zijn dus behoorlijke verschillen tussen

landen in de onveiligheidsbeleving. Per land bestaat er een redelijke overeenstemming in de mate waarin mensen zich onveilig voelen op straat en thuis (Spearman's correlatie = 0,81). De onveiligheidsbeleving in een land blijkt echter nauwelijks samen te hangen met het criminaliteitsniveau in dat land: alleen in landen met een hoger percentage slachtoffers van inbraak voelen mensen zich thuis angstiger (Wittebrood 2001).

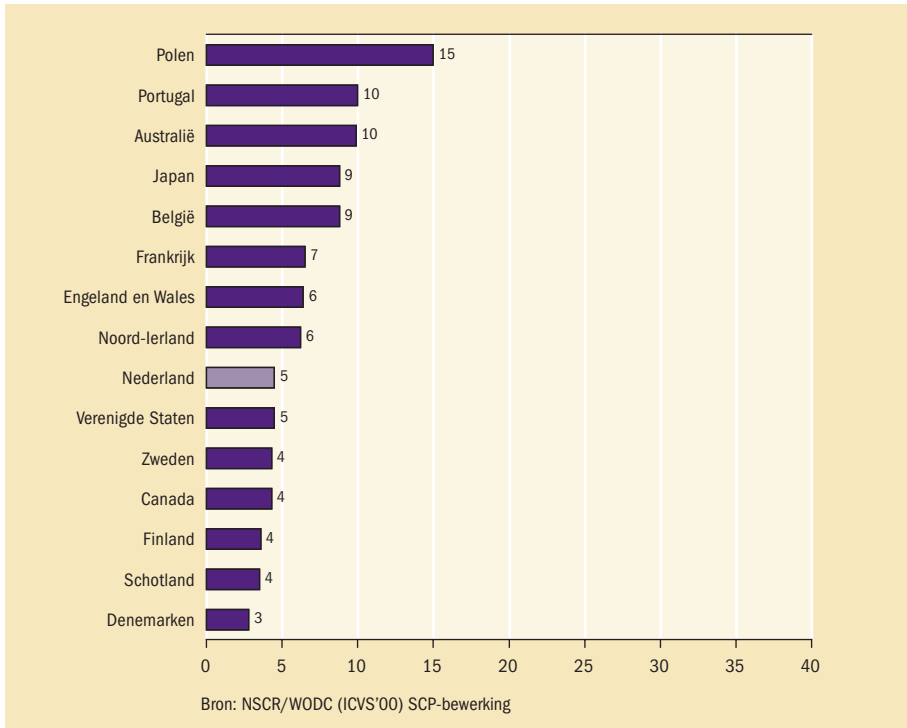
Figuur 2.6

Aandeel van de bevolking dat zich weleens onveilig voelt op straat in de eigen buurt in het donker in zestien westerse geïndustrialiseerde landen, 2000 (in procenten)

Figuur 2.7

Aandeel van de bevolking dat zich weleens onveilig voelt thuis in het donker in zestien westerse geïndustrialiseerde landen, 2000 (in procenten)

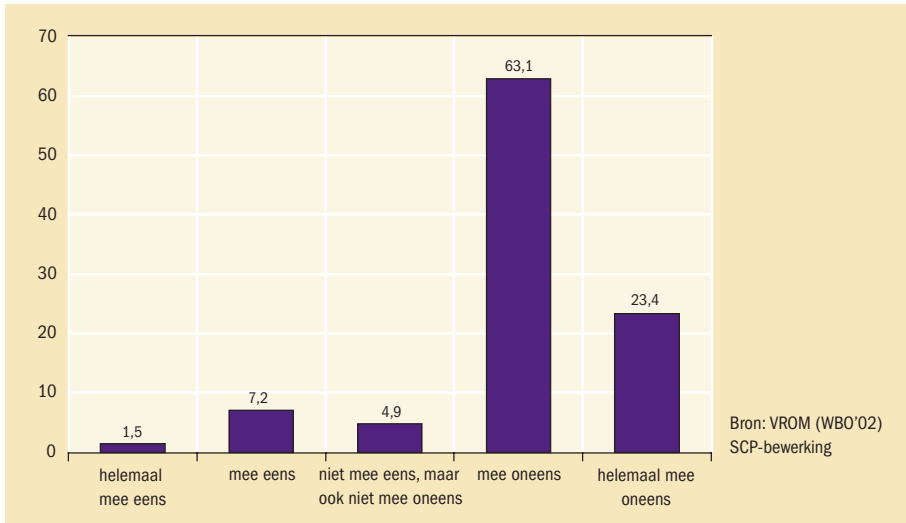

Angst om zelf slachtoffer te worden in de eigen woonbuurt

Een belangrijk aspect van onveiligheidsgevoelens is de angst om zelf als slachtoffer te maken te krijgen met criminaliteit. In tegenstelling tot de voorgaande metingen van algemene angst gaat het hier om meer specifieke of concrete angst. In Nederland zijn echter nauwelijks gegevens beschikbaar over de angst om slachtoffer te worden van bepaalde vormen van criminaliteit. Het beste beeld kan nog worden verkregen op basis van de reacties die de bevolking geeft op de stelling 'ik ben bang om in deze (woon)buurt lastiggevalen of beroofd te worden'. Bijna 10% is het (helemaal) eens met deze uitspraak; ruim 85% is het er (helemaal) mee oneens (zie figuur 2.8).

Figuur 2.8

Aandeel van de bevolking dat het eens of oneens is met de stelling 'ik ben bang om in deze (woon)buurt lastiggevalven of beroofd te worden', 2002 (in procenten)

Perceptie criminaliteit en ernstige overlast in eigen buurt

Naast een beeld van de criminaliteit in de samenleving als geheel, kunnen mensen ook een bepaalde indruk hebben van de criminaliteit in hun eigen buurt. Zo is aan respondenten van de Politie-monitor Bevolking (PMB) gevraagd in welke mate specifieke misdrijven naar hun idee voorkomen in hun eigen woonbuurt. Hierbij kan een onderscheid worden gemaakt tussen problemen met geweld en ernstige overlast en problemen met vermogenscriminaliteit. In 2005 gaf 15% van de ondervraagden aan dat fietsendiefstal vaak voorkomt in hun buurt; 11% dacht dat van inbraak en 18% van vernieling van straatmeubilair. Geweld en overlast kwam volgens de ondervraagden het minst voor. Sinds het begin van de jaren negentig is de risicoperceptie van de genoemde problemen in de buurt aanzienlijk veranderd. Uit tabel 2.2 blijkt dat vooral de perceptie van diefstal en inbraak in de eigen woonbuurt sinds 1993 sterk is gedaald. Het aandeel burgers dat het idee heeft dat gewelddelicten en bedreigingen in hun eigen buurt vaak voorkomen, is minder groot en is over de jaren relatief stabiel of vertoont een lichte daling. Alleen de overlast van groepen jongeren wordt door een steeds groter deel van de bevolking als een probleem gezien.

Tabel 2.2

Aandeel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder dat aangeeft dat bepaalde vormen van criminaliteit vaak in de eigen buurt voorkomen, 1993-2005 (in procenten)

	1993	1995	1997	1999	2001	2003	2004	2005
fietsendiefstal	27	32	28	25	18	18	17	15
diefstal uit auto's	22	26	21	16	13	14	12	10
inbraak in woningen	30	37	29	23	17	14	13	11
vernieling/beschadiging aan auto's	20	23	20	17	15	15	14	13
gewelddelicten	4	5	5	6	4	4	4	3
bedreiging	2	3	3	2	2	2	2	2
op straat lastigvallen	4	4	3	4	3	3	3	2
overlast van groepen jongeren	9	10	12	12	13	13	13	12
dronken mensen op straat	8	7	7	8	8	7	7	7
drugsoverlast	-	-	8	6	6	6	6	5

- = Gegevens ontbreken.

Bron: BZK/Justitie (PMB'93-'05), gegevens afkomstig uit Politiemonitor Bevolking (2005)

Perceptie criminaliteit in het openbaar vervoer

Hoe percipiëren mensen de criminaliteit in het openbaar vervoer? Informatie hierover is te vinden in de Klantenbarometer Openbaar Vervoer, een landelijk onderzoek naar de klantbeleving onder reizigers met bus, tram, metro en enkele regionale treintrajecten. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door het Centrum Vernieuwing Openbaar Vervoer (CVOV). Ook de Nederlandse Spoorwegen (NS) doen regelmatig onderzoek onder zijn reizigers. In deze onderzoeken wordt aan reizigers gevraagd een rapportcijfer te geven voor de sociale veiligheid in het openbaar vervoer.

Uit deze onderzoeken blijkt dat busreizigers de sociale veiligheid in het openbaar vervoer het hoogst waarderen, terwijl metroreizigers het minst positief zijn (zie tabel 2.3). Van deze laatste groep waardeerde ruim een derde de sociale veiligheid in de metro niet hoger dan met een zes. Over de sociale veiligheid op de haltes en stations zijn busreizigers wederom het meest positief; reizigers van de NS (inclusief niet-regionale trajecten) vinden de stations vooral 's avonds relatief onveilig: meer dan de helft van de ondervraagden geeft niet meer dan een zes (zie tabel 2.4).

Tabel 2.3

Gemiddeld rapportcijfer voor de sociale veiligheid in het openbaar vervoer en op de instaphaltes, 2004

	in het OV	op de instaphaltes
busreizigers	7,7	7,7
tramreizigers	7,1	7,2
metroreizigers	6,5	6,8
treinreizigers (regionaal)	7,4	7,3
NS-treinreizigers	7,0	-

- = Gegevens ontbreken.

Bron: CVOV (Klantenbarometer Openbaar Vervoer 2004); NS (Klantentevredenheidsonderzoek 2004), gegevens overgenomen uit Ferwerda et al. (2005)

Tabel 2.4

Aandeel reizigers dat een 7 of meer geeft voor de sociale veiligheid in de trein en het gemiddelde rapportcijfer op NS-stations, 2004 (in procenten en rapportcijfers)

	in de trein	op NS-stations	
		overdag	's avonds
2001	68	7,2	5,9
2002	66	7,2	5,8
2003	69	7,3	6,0
2004	73	7,4	6,1

Bron: NS (Klantentevredenheidsonderzoek 2001-2004), gegevens overgenomen uit Ferwerda et al. (2005)

Onder de NS-treinreizigers wordt jaarlijks onderzoek gedaan naar gevoelens van onveiligheid in het openbaar vervoer, zodat we ook iets weten over de ontwikkeling van de onveiligheidsgevoelens in de tijd (zie tabel 2.4). Hoewel de verschillen tussen de jaren niet zo groot zijn, is er wel sprake van een stijgende lijn. Overigens geldt voor beide onderzoeken (de Klantenbarometer Openbaar Vervoer van het CVOV en het Klantentevredenheidsonderzoek van de NS) dat deze alleen plaatsvinden onder reizigers van het openbaar vervoer. Mensen die geen gebruik maken van het openbaar vervoer zijn dus niet in het onderzoek betrokken. Dat is jammer omdat we van deze groep juist graag willen weten of het geen gebruik maken van het openbaar vervoer te maken heeft met angstgevoelens. Wel weten we van de mensen die gebruikmaken van het openbaar vervoer of ze weleens niet met het openbaar vervoer reizen omdat ze dat onveilig vinden. In 2005 gaf 15% van de respondenten aan weleens om deze reden van het openbaar vervoer af te zien; 4% deed dit naar eigen zeggen vaak en 11% soms (Politie-monitor Bevolking 2005). De meeste mensen die geen gebruik maken van het openbaar vervoer doen dat dus om andere redenen dan onveiligheid.

2.4 Tot slot

In dit hoofdstuk lieten we zien dat er in Nederlands onderzoek uiteenlopende gevoelens van onveiligheid worden vastgesteld en hebben we het ‘multidimensionele’ karakter van dergelijke gevoelens duidelijk zichtbaar gemaakt. Ook lieten we zien dat de gebruikte vraagstellingen niet altijd eenduidige informatie opleveren en dat uit de antwoorden naar voren komt dat burgers onveiligheid op diverse manieren beleven. Voor zover er gegevens over verschillende jaren beschikbaar zijn, wijzen deze op een afname van onveiligheidsgevoelens bij burgers.

In het vervolg van dit onderzoek zullen we ons concentreren op algemene angstgevoelens en angstgevoelens op bepaalde locaties en tijdstippen (zoals weergegeven in de figuren 2.1 en 2.4). We meten hiermee gevoelens met een sterk affectieve component en deze komt het dichtst in de buurt van datgene wat we willen verklaren, namelijk angst voor criminaliteit. De inschatting van criminaliteit en ernstige overlast – gevoelens met een sterk cognitieve component – zien we als een indicator van risicoperceptie. Risicoperceptie is wat ons betreft daarmee geen aspect van de angst voor criminaliteit, maar biedt daar juist een verklaring voor.

Noten

- 1 Anderen nemen aan dat deze aspecten zowel oorzaak als gevolg van elkaar (kunnen) zijn; een eventuele veronderstelde causaliteit zou dan ook tautologisch zijn (Gabriel en Greve 2003; Elchardus et al. 2005).
- 2 Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) stelt deze vraag sinds 1999 ook in zijn enquêtes. Hieruit blijkt dat de onveiligheidsgevoelens de laatste jaren redelijk stabiel zijn, met uitzondering van 2002. In dat jaar voelde 25% zich weleens onveilig, terwijl dat cijfer andere jaren lager lag (Wittebrood 2006). De verschillen in omvang en ontwikkeling tussen de Politiemonitor Bevolking (PMB) – van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en het ministerie van Justitie – en de CBS-enquêtes kunnen te maken hebben met het steekproefkader en de wijze van enquêteren. Maar ook het moment waarop het onderzoek wordt afgenomen speelt mogelijk een rol. Semmens et al. (2002) hebben laten zien dat met name in de winterperiode mensen zich relatief onveilig voelen. Aangezien de PMB in het begin van het kalenderjaar wordt afgenomen en de CBS-enquêtes doorlopend, zou dit mede kunnen verklaren waarom in de PMB een groter aandeel ondervraagden zich onveilig voelt.
- 3 In tegenstelling tot in hoofdstuk 6 zijn de ondervraagden die zich weleens onveilig voelen gerelateerd aan alle ondervraagden en niet alleen aan degenen die de vraag hebben beantwoord.
- 4 In deze twee jaren is de vraag in de basisvragenlijst van het Permanent onderzoek leefsituatie (POLS) opgenomen in de context van kenmerken van de woning en de woonomgeving. In de andere jaren zijn deze vragen gesteld in de context van onveiligheid en preventief gedrag (Eggen 2005: 75). De gegevens uit 1997 en 1998 zijn dus ook niet vergelijkbaar met die in voorgaande en volgende jaren.

3 Verklaring van angstgevoelens

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk hebben we laten zien dat er een grote variëteit is aan onveiligheidsgevoelens en dat we ons in dit onderzoek concentreren op angst die mensen mogelijk ervaren als gevolg van mogelijke dreigingen of als reactie op signalen uit de omgeving die op (vermeend) gevaar wijzen. Eerst gaan we in op meer algemene verklaringen voor deze angst. Daarna bespreken we eerder onderzoek en meer specifieke verklaringen van gevoelens van onveiligheid. We sluiten het hoofdstuk af met een conceptueel model, dat als basis dient voor de hoofdstukken 4 tot en met 6.

3.2 Algemene verklaringen van angstgevoelens

Bij het verklaren van angst voor criminaliteit willen we erachter komen welke signalen van (vermeend) gevaar die gevoelens veroorzaken. Voordat we ingaan op de bevindingen uit eerder onderzoek naar dergelijke gevoelens, bespreken we kort enkele theoretische gedachten die dit onderzoek hebben beïnvloed.

Evoluтиetheorie (Goffman en Warr)

In zijn essay *Normal Appearances* grijpt Goffman (1971) bij het verklaren van angstervaringen terug op het evolutionaire verleden van de mens. Volgens Goffman kunnen mensen zich niet geheel losmaken van hun evolutionaire verleden: zij moeten snel en adequaat kunnen reageren op ‘roofdieren’ en andere gevaren in de omgeving en ‘tasten’ daarom net als dieren hun omgeving continu af op signalen van gevaar. Door de evolutionaire ontwikkeling van de mens (*adaptation*) speelt dit proces van het voortdurend aftasten van de omgeving op gevaar zich echter op de rand van het bewustzijn van een individu af. Verder zijn de verschillende signalen van gevaar niet evident en niet voor iedereen gelijk. De wijze waarop individuen signalen opvangen, interpreteren en hierop reageren is voor een deel aangeleerd en gebaseerd op ervaringen. Afhankelijk van individuele kenmerken, ervaring en motivatie zullen dezelfde stimuli – omgevingsprikkels – niet door iedereen worden opgemerkt, niet voor iedereen even *saillant* zijn en niet door iedereen als bedreigend worden geïnterpreteerd.

Warr (1990) onderscheidt – uitgaande van de ideeën van Goffman over het evolutionaire verleden van de mens – drie signalen die relevant zijn om angst voor criminaliteit te verklaren, namelijk: onbekendheid, duisternis en de aanwezigheid van anderen. Het simpelweg ontbreken van eerdere ervaringen met een omgeving of situatie kan voor angstgevoelens zorgen. Dit idee stemt overeen met de bevinding dat mensen zich in hun eigen omgeving over het algemeen veiliger voelen dan elders (los van de feitelijke veiligheid). Het tweede signaal dat tot angst kan leiden is duister-

nis. Het gaat hierbij niet alleen letterlijk om duisternis waardoor er weinig zicht is op mogelijk gevaar, maar ook om een inrichting van de publieke ruimte waarbij het gezichtsveld beperkt is. Het eventuele gevaar kan daardoor mogelijk niet op tijd worden gesignaleerd. Tot slot veronderstelde Goffman dat de aanwezigheid van anderen een belangrijk signaal is dat tot angst kan leiden. Dit is niet helemaal goed te plaatsen in de discussie over angst voor criminaliteit, omdat de aanwezigheid van anderen vaak ook een vorm van bescherming kan zijn. Deze anderen kunnen immers te hulp schieten als er iets gebeurt. Mensen voelen zich veelal juist angstig als zij alleen zijn. Goffman doelde waarschijnlijk op anderen die een dreigende indruk maken. Warr (1990) heeft in zijn onderzoek laten zien dat onbekendheid en duisternis de belangrijkste signalen zijn die tot angst voor criminaliteit leiden.

Civilisatietheorie (Elias)

Of en op welke wijze bepaalde signalen tot angst leiden, zal niet altijd en overall gelijk zijn. Interessant in dit verband is de civilisatietheorie van Elias die iets vertelt over de historische ontwikkeling van emoties. Waar in de middeleeuwen emoties directer en vrijer waren, moesten deze later juist worden onderdrukt.

Uitgaande van de civilisatietheorie beschrijft De Swaan (1982) de ontwikkeling van uitgaansbeperkingen voor vrouwen en de introductie van agorafobie – pleinvrees – als psychisch probleem. Zo werden ‘fatsoenlijke’ vrouwen geacht binnen te blijven toen de steden in de negentiende eeuw door de industrialisering voller en werden en de omgangsvormen op straat ruwer. Na het ‘succesvol’ civiliseren van de arbeidersklasse en nadat de uitgaansbeperkingen van vrouwen voor een groot deel werden opgeheven, vertoonden zich de eerste gevallen van pleinvrees als psychisch probleem. Bij sommigen (vooral vrouwen) was een schijnbaar onverklaarbare angst ontstaan om alleen de straat op te gaan. De sociale dwang leek plaats te hebben gemaakt voor zelfdwang.

Van der Wurff (1992) stelt in het perspectief van de civilisatietheorie dat angst voor criminaliteit geïnterpreteerd kan worden als maatschappelijk verwerpingsignaal. Dat openbare verwerping bij sommige groepen (ouderen en vrouwen) eerder de vorm van angst krijgt dan bij anderen, heeft volgens Van der Wurff te maken met hun maatschappelijke positie: zij krijgen niet het respect, respectievelijk de bewegingsvrijheid waarop ze recht hebben.

Een andere interessante uitwerking van het civilisatieperspectief is dat angstgevoelens worden gekoppeld aan ‘buitenlanders’ en ‘asocialen’. In een studie van Elias en Scotson (1976) bleken gevestigde bewoners bang te zijn om besmet te worden met de ruwere, minder geciviliseerde zeden van de nieuwkomers, die in hun optiek een fase achterliggen in het beschavingsproces. In het algemeen lijken mensen die langer op één plek wonen of zich vaker in een bepaald gebied begeven, zich veiliger te voelen dan nieuwkomers. Zij hebben geleerd hoe ze zich moeten handhaven. Hiermee wordt duidelijk dat angst een persoonlijk ongemak kan zijn dat geworteld is in een maatschappelijk bestel waarin men de aanleiding voor die angst niet altijd kan of wil wegnemen.

Risicosamenleving (Beck)

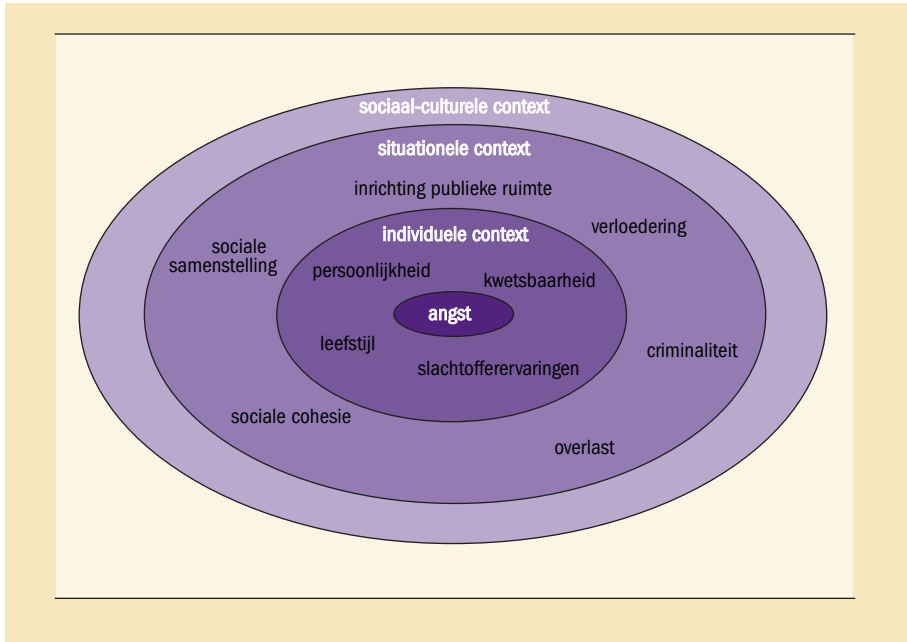
Volgens Beck (1992) kennen samenlevingen door de snelle technologische ontwikkelingen een groter aantal potentiële dreigingen dan voorheen. Het betreft hier bovendien veelal onzichtbare risico's die in mindere mate gebonden zijn aan tijd, plaats of groepen mensen dan voorheen en daardoor moeilijker beheersbaar zijn. De onzekerheid die mensen voelen door het bestaan van onzichtbare, onbeheersbare risico's met potentieel grote gevolgen maakt dat een samenleving zich in toenemende mate concentreert op het bestuderen en controleerbaar maken van deze risico's. Volgens Furedi (1997) kan een te sterke preoccupatie met risico's ertoe leiden dat een fatalistisch mensbeeld ontstaat waarin overheid en burgers niet veel anders kunnen doen dan voorzorgsmaatregelen nemen en risico's mijden: *be careful or else* (Furedi 1997: 170).

Boutellier (2002) heeft, in navolging van Bauman (2001), de onzekerheid en het onbehagen als gevolg van risico's van de technologie naar het veiligheidsvraagstuk vertaald. Door de ontzuiling en secularisering zijn gedragsnormen en -waarden niet langer institutioneel ingebed en hebben individuen meer vrijheid, maar dit impliceert ook onzekerheid. De moderne samenleving kent een ongekende individuele vrijheid en denormering, die in combinatie met het ontbreken van een ideologisch kader gevoelens van angst oproept: 'In een risicocultuur genereert moreel onbehagen een behoefte aan veiligheid.' (Boutellier 2002: 37).

3.3 Eerder onderzoek naar angst voor criminaliteit

In deze paragraaf geven we een overzicht van eerder (empirisch) onderzoek naar angst voor criminaliteit, waarbij we vooral gebruikmaken van studies uit de criminologie, sociologie, sociale geografie en sociale psychologie. In dit overzicht maken we een onderscheid tussen verklaringen gericht op kenmerken van de persoon zelf (individuele context), de directe omgeving (situationele context) en de sociaal-culturele context waarin mensen leven. Schematisch hebben we dit weergegeven in een conceptueel model (figuur 3.1). In het vervolg van deze paragraaf lichten we deze contexten toe.

Figuur 3.1
Conceptueel model

3.3.1 Individuele context

Het zijn vaak persoonlijke kenmerken die bepalen in welke mate individuen zich angstig voelen als gevolg van bepaalde signalen: de één zal zich in een bepaalde situatie wel angstig voelen en de ander niet.

Persoonlijkheid

Bij elk individu bestaat in meer of mindere mate een voedingsbodem vanwaaruit angst zich ontwikkelt. Het gaat hierbij vooral om *dispositional fear*: de geneigdheid om in bepaalde situaties angstig te reageren (Gabriel en Greve 2003). Dit is een relatief stabiele karaktertrek, die varieert tussen personen. *Situationele angst* is een voorbijgaande toestand die varieert binnen een individu en afhankelijk is van de situatie (sociale context) waarin dit individu zich begeeft. Angstgevoelens kunnen dus onderdeel uitmaken van de persoonlijkheid van een individu, en hangen samen met de subjectieve inschatting van de eigen kwetsbaarheid en hulpeloosheid.

Kwetsbaarheid

In grote lijnen worden verschillen in angst voor criminaliteit verklaard door verschillen in de inschatting van de kans slachtoffer te worden van criminaliteit, de inschatting van mogelijke psychische en fysieke consequenties, alsmede de inschatting van de mate waarin men hulpeloos staat tegenover de risico's (Killias 1990; Hale 1996).

Naarmate mensen hun kwetsbaarheid hoger inschatten, zullen hun angstgevoelens sterker zijn.

Bepaalde bevolkingsgroepen voelen zich dan ook angstiger door hun verhoogde kwetsbaarheid. Deze kwetsbaarheid zou verklaren waarom vooral vrouwen, ouderen en mensen uit lagere sociaaleconomische klassen zich relatief angstig voelen. De kans dat bijvoorbeeld vrouwen en ouderen slachtoffer worden van criminaliteit is relatief klein, maar wanneer een misdrijf inderdaad plaatsvindt, kunnen zij zich waarschijnlijk moeilijk verdedigen. De socialisatie van meisjes zou in tegenstelling tot die van jongens de perceptie van fysieke kwetsbaarheid bovendien versterken en vrouwen meer dan mannen alerter maken op (en meer angst inboezemen voor) mogelijke dreigingen (Vanderveen 1999). Ook de aard van de mogelijke fysieke dreiging speelt een belangrijke rol bij de sterkere angstgevoelens bij vrouwen. Seksuele misdrijven als verkrachting worden beschouwd als een ernstige fysieke bedreiging voor vrouwen. De verhoogde kans op verkrachting zou, in combinatie met de ernstige fysieke en psychische gevolgen van dit seksuele misdrijf, voor een groot deel de sterkere algemene gevoelens van onveiligheid bij vrouwen ten opzichte van mannen verklaren (Warr 1985; Vanderveen 1999; Goodey 1997; Sacco 1990; Hale 1996). Vrouwen en ouderen voelen zich dus vooral fysiek kwetsbaar. Mensen kunnen zich echter ook kwetsbaar voelen omdat zij denken dat zij niet om kunnen gaan met de economische en psychische gevolgen van een misdrijf. Deze sociale kwetsbaarheid komt vooral voor bij mensen uit lagere sociaaleconomische klassen. Zij hebben minder materiële en culturele hulpbronnen om zich tegen criminaliteit te beschermen en zullen hierdoor ook angstiger zijn voor de consequenties van criminaliteit (Kanan en Pruitt 2002; McCoy et al. 1996; Pantazis 2000).

Individuele leefstijl en routineactiviteiten

Gerelateerd aan de inschatting van de kans om slachtoffer te worden van criminaliteit, die door Kiliyas (1990) wordt aangeduid met het concept 'blootstelling', zijn de individuele leefstijl en routineactiviteiten van een individu. Deze bepalen hoe vaak hij of zij bloot wordt gesteld aan bedreigingen. Zo zal iemand die regelmatig uitgaat naar het café of de disco eerder blootstaan aan bedreigingen dan iemand die 's avonds altijd voor de televisie zit. Leefstijl en routineactiviteiten hebben wellicht ook invloed op de inschatting die een individu maakt van de eigen vatbaarheid voor slachtofferschap, en kunnen via die weg angstgevoelens beïnvloeden.

Slachtofferervaringen

Individen die eerder slachtoffer zijn geweest, zullen hun kans om opnieuw slachtoffer te worden hoger inschatten en zich daardoor ook angstiger voelen voor criminaliteit dan mensen zonder slachtofferervaring. De veronderstelling hierbij is dat slachtoffers zich angstiger gaan voelen vanwege het misdrijf dat zij hebben ondergaan en niet dat deze mensen al angstiger waren voordat zij slachtoffer werden. Uit verschillende onderzoeken blijkt inderdaad dat slachtoffers van criminaliteit zich vaker angstiger voelen dan niet-slachtoffers (Wilcox Rountree 1998; Van Wilsem

1997; Bilsky en Wetzels 1997). Wellicht spelen situationele kenmerken hierbij een bepalende rol: iemand die slachtoffer is geweest in een bepaalde situatie, zal zich onder (vergelijkbare) omstandigheden (locatie, tijd, omgevingskenmerken) eerder onveilig voelen dan iemand die in dezelfde situatie geen associaties met een dergelijke gebeurtenis heeft. In andere studies wordt echter een zwakke of zelfs geen relatie gevonden (Box et al. 1988; Hindelang et al. 1978; Skogan en Maxfield 1981; Kury et al. 2001; Carcach et al. 1995). De verschillen in de bevindingen lijken verklaard te kunnen worden doordat in de studies verschillende vormen van slachtofferschap gerelateerd worden aan uiteenlopende gevoelens van onveiligheid.

Naast directe (individuele) slachtofferervaringen, kunnen ook indirecte ervaringen met slachtofferschap gevoelens van onveiligheid beïnvloeden. Berichten over slachtofferschap kunnen iemand via verschillende kanalen ter ore komen, bijvoorbeeld via persoonlijke netwerken of via de media. De sociale nabijheid van het slachtoffer (de slachtoffers) en de mate waarin men zich met deze personen kan identificeren, bepalen de invloed die indirecte slachtofferervaringen op angstgevoelens hebben.

Ook mediagebruik speelt een belangrijke rol bij de risicoperceptie van individuen (Chiricos et al. 1997a, 1997b, 2000; Liska en Baccaglini 1990). Mensen met een voorkeur voor commerciële zenders blijken zich relatief onveilig te voelen. Het is ook vooral deze groep die meent dat de criminaliteit sterk is toegenomen (De Groof 2006; Pfeiffer et al. 2005). Hoewel er nog veel onduidelijk is over de precieze rol van media bij angstgevoelens, lijkt het duidelijk dat deze aanzienlijk is.

3.3.2 *Situationele context: de directe omgeving*

Naast individuele kenmerken kunnen ook kenmerken van de directe omgeving de angst voor 'gevaar' aanwakkeren. Uit eerder onderzoek blijkt dat enkele kenmerken als belangrijke signalen voor angstgevoelens fungeren. De belangrijkste zijn de inrichting van de publieke ruimte, de sociale samenstelling, de mate van overlast en verloedering, en de sociale cohesie. Het merendeel van het onderzoek heeft betrekking op de woonomgeving, maar het is aannemelijk dat ook daarbuiten de directe omgeving de angst voor criminaliteit beïnvloedt, bijvoorbeeld in het openbaar vervoer, in winkelgebieden en in uitgaansgelegenheden.

Inrichting van de publieke ruimte

Onder de kop 'Slachtofferervaringen' werd in paragraaf 3.3.1 al gewezen op het feit dat een eerdere negatieve of angstwekkende ervaring in een bepaalde situatie of op een bepaalde plaats ertoe kan leiden dat mensen die situatie of plaats gaan associëren met gevaar en bedreiging. Bepaalde plaatsen en situaties kunnen echter ook door culturele of sociale stereotypering de connotatie 'gevaarlijk' krijgen. Verder kunnen er op plaatsen en/of in situaties signalen besloten liggen die duiden op de (mogelijke) aanwezigheid van kwaadwillende mensen. Duisternis en/of de mate waarin men een goed overzicht heeft van de directe omgeving hangt bovendien samen met de inrichting van de publieke ruimte. Onderzoek wijst uit dat de inrichting van de

publieke ruimte een belangrijke rol speelt bij gevoelens van angst (Wilcox Rountree en Land 1996b; Wilcox Rountree et al. 2003). Zo worden donkere tunnels en slecht verlichte fietspaden vaak als onveilig gezien (Vanderveen 2002).

Naast het ontwerp is volgens Wilcox en haar collega's ook de functie van de openbare ruimte van invloed op gevoelens van angst. Zo zullen mensen zich in een winkelcentrum op zaterdag overdag veilig voelen, terwijl ze daar op zaterdagavond juist liever niet komen. De functie van de publieke ruimte (op een specifiek tijdstip) heeft dus gevolgen voor de sociale activiteit van mensen. Het zijn deze sociale patronen die de onveiligheidsgevoelens beïnvloeden.

Daarnaast zijn maatschappelijke voorzieningen zoals scholen, kinderopvang, bibliotheken, buurthuizen en een dokterspost belangrijk in een buurt omdat ze tegemoet komen aan de behoeften en wensen van de buurtbewoners. De aanwezigheid en de kwaliteit van die voorzieningen bepalen – naast andere voorzieningen zoals winkels en bedrijfjes – grotendeels de leefbaarheid en het gevoel van veiligheid in de buurt (Peterson et al. 2000; Morenoff et al. 2001).

Sociale samenstelling

In sommige buurten is de onveiligheidsbeleving door de specifieke sociale samenstelling aanzienlijk sterker dan in andere buurten. Maas-de Waal (2002) liet bijvoorbeeld zien dat bewoners zich onveiliger voelen in buurten met een lage sociaaleconomische status (d.w.z. met een relatief groot aandeel huishoudens onder het sociaal minimum, werklozen en bijstandsontvangers) en relatief veel eenoudergezinnen, allochtonen, jonge alleenstaanden en verhuismobiliteit. In concentratiewijken (meer dan 25% niet-westerse allochtonen) blijken vooral de autochtonen zich onveilig te voelen; Marokkanen en Antillianen voelen zich daar even veilig als in witte wijken (Wittebrood et al. 2005). In de wittere wijken zijn de verschillen tussen autochtonen en allochtonen veel geringer. De snelheid waarmee de Nederlandse bevolking 'verkleurt' lijkt eveneens een rol te spelen bij angstgevoelens (Elffers en De Jong 2004). Ook uit onderzoek in andere landen blijkt dat de (gepercipieerde) sociale samenstelling van buurten een rol speelt bij gevoelens van onveiligheid (zie Moeller 1989; Wilcox Rountree en Land 1996b; Chiricos et al. 1997b).

Sociale cohesie

De sociale bindingen tussen mensen zijn van groot belang om angst voor criminaliteit te verklaren. We doelen hierbij op de formele en informele netwerken waarin mensen participeren en op de frequentie van deze contacten. In een omgeving waar men elkaar kent, zal men zich over het algemeen veiliger voelen (Van Dijk et al. 2000; Maas-de Waal en Wittebrood 2002). Bovendien zal er, naarmate de sociale bindingen tussen bewoners van een buurt sterker zijn, minder criminaliteit zijn, en ook minder problemen met overlast en verloedering (Warner en Wilcox Rountree 1997; Wilcox Rountree en Warner 1999; Bellair 1997). Ook via de objectieve veiligheid nemen de gevoelens van onveiligheid af. De werking van dit mechanisme beperkt zich niet tot woonbuurten: in uitgaansgelegenheden en zelfs in het openbaar vervoer kunnen

sociale bindingen ontstaan tussen mensen die elkaar op die locaties regelmatig tegenkomen, of elkaar inschatten als ‘een van ons’.

Naast het bestaan van sociale bindingen is het belangrijk dat mensen in een bepaalde omgeving een onderling vertrouwen en gemeenschappelijke verwachtingen hebben. Het gaat in zekere zin om collectieve zelfredzaamheid, om de gedeelde bereidheid zich in te zetten voor de ‘publieke zaak’. Dit mechanisme blijkt relevant voor de sociale veiligheid in een bepaald gebied (Bellair 2000; Sampson et al. 1997) en ook voor het gevoel van veiligheid (Lee en Earnest 2003). Verondersteld kan worden dat naarmate er meer onderling vertrouwen en gemeenschappelijke verwachtingen tussen mensen in een bepaalde omgeving bestaan, onveiligheidsgevoelens minder sterk zijn.

Deze veronderstelling sluit aan bij de gedachtegang van Goffman (1971) over omstanders van wie de motieven en intenties onbekend zijn en van wie een signaal van (vermeend) gevaar uit kan gaan. Men koestert een zeker wantrouwen jegens andere mensen of verwacht dat mensen uit de (eigen) omgeving kwaad zouden kunnen berokkenen of in het algemeen kwaadwillend zijn. Goffman doelt dus op een gebrek aan sociale cohesie. Volgens Sacco (2005) kunnen anderen zowel op persoonlijk als op cultureel vlak vreemden voor iemand zijn. In het eerste geval zijn we niet op de hoogte van iemands persoonlijke leven en biografie. Op cultureel vlak kunnen personen vreemden zijn in die zin dat zij een andere status, manier van kleden, taal en opvattingen – kortom: levensstijl of cultuur – dan wijzelf hebben. Omdat vreemden minder voorspelbaar zijn dan personen of groepen die wij persoonlijk kennen en/of die (naar verwachting) ongeveer dezelfde levensstijl hebben als wij, zal er jegens hen eerder een zekere mate van wantrouwen ontstaan die een basis kan zijn voor angstgevoelens. Volgens de civilisatietheorie kan deze angst voor vreemden echter ook ontstaan omdat men bang is het eigen aanzien of de eigen bevoorrechte positie te verliezen.

Overlast, verloedering en criminaliteit

De Angelsaksische term *incivilities* doet dienst als vergaarbak voor diverse sociale gedragingen en groepen in een samenleving, waarvan de burger meent dat deze eng of onprettig zijn (Vanderveen 2002). Vaak wordt een onderscheid gemaakt tussen *social* en *physical incivilities*: met het begrip *social incivilities* (vertaald met ‘overlast’) verwijst men naar de aanwezigheid van ‘onbekende’ (angstwekkende) personen die normoverschrijdend gedrag vertonen, terwijl men met *physical incivilities* (vertaald met de term ‘verloedering’) doelt op de zichtbare gevolgen van ‘onbetamelijk’ gedrag (bijvoorbeeld rommel, graffiti en vernieling).

In de *broken windowstheorie* van Wilson en Kelling (1982) wordt verondersteld dat overlast en verloedering een directe invloed hebben op de criminaliteit. Bij het zien van overlast en verloedering zouden potentiële daders het idee krijgen dat er in een gebied weinig sociale controle en animo bestaat om in te grijpen, en zouden ze worden aangespoord tot crimineel gedrag. Uit eerder onderzoek blijkt verder dat overlast, verloedering en criminaliteit de angst voor criminaliteit beïnvloeden

(Ferraro 1995; LaGrange et al. 1992; Wilcox Rountree en Land 1996b; Wilcox Rountree 1998). Sampson en Raudenbush (1999) betogen echter dat niet zozeer overlast en verloedering tot criminaliteit leiden, maar dat een gebrek aan sociale cohesie (en sociale controle) zowel tot overlast en verloedering als tot criminaliteit leidt.

3.3.3 Sociaal-culturele context

Behalve uit de directe omgeving komen ook uit een bredere sociale context signalen die gevoelens van angst mogelijk aanwakkeren. Deze stimuli staan verder niet centraal in dit onderzoek, maar we willen ze wel kort benoemen.

Ontwikkelingen in de media

Belangrijke ontwikkelingen vinden plaats in de rol die de media spelen. In eerder onderzoek is aangetoond dat zij een grote invloed hebben op de risicoperceptie en subjectieve sociale veiligheid: meer populaire berichtgeving lijkt bijvoorbeeld bij te dragen aan meer onveiligheidsgevoelens (Hale 1996). Wanneer mediaberichten een persoonlijk portret van het slachtoffer bevatten, roept dit door de ruimere mogelijkheden tot identificatie met het slachtoffer meer angst op dan wanneer mensen bijvoorbeeld kranten lezen die op een neutralere (minder persoonlijke en gedetailleerde) manier nieuws brengen. De massamedia hebben niet alleen een directe invloed op onveiligheidsgevoelens, maar ook op de beeldvorming over bijvoorbeeld de politie, de omvang van criminaliteit en specifieke etnische groepen. De huidige ontwikkelingen waarin commerciële televisie een grotere invloed krijgt, kunnen dus gevolgen hebben voor de onveiligheidsbeleving.

Individualisering en veranderde sociale verhoudingen

Individualisering is de groeiende autonomie van het individu ten opzichte van zijn directe omgeving. Net als de ontzuiling en secularisering heeft ook de individualisering gevolgen voor de sociale structuur en de sociale cohesie in de maatschappij. De cohesie op interpersoonlijk niveau (het sociale vangnet) heeft in de twintigste eeuw steeds meer plaatsgemaakt voor een abstractere vorm van cohesie: de verzorgingsstaat. Er wordt meer van de overheid verwacht, ook op het gebied van de sociale controle. De voortschrijdende individualisering lijkt eveneens gepaard te gaan met een toename van anonimiteit (RMO 1998). Als gevolg van informalisering staan bovendien de gezagsverhoudingen tussen bevolking en politie onder spanning (Maasde Waal 2004). Doordat de politie zich sterker ging richten op dienstverlening en hulpverlening, zou zij door het wegvallen van het toezicht in de publieke ruimte aan gezag hebben ingeboet. Tegenwoordig staat handhaving weer hoger op de agenda en stelt de politie zich formeler op. De effectiviteit, bereikbaarheid en beschikbaarheid van de politie blijken – zo tonen De Vries en Van der Vijver (2002) aan – belangrijke gezagsgronden te zijn.

Internationalisering

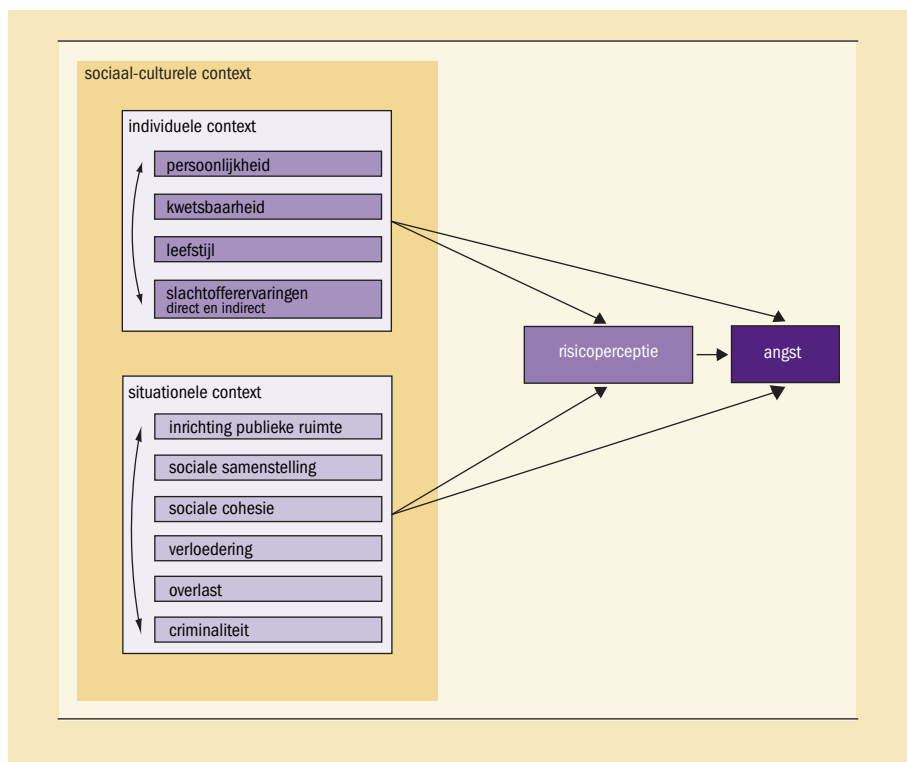
Internationalisering behelst de afnemende invloed van grenzen, afstanden en tijdsverschillen in de wereld. Een toename van het internationale personenverkeer door de tijd heeft geresulteerd in een toenemende immigratie vanuit niet-westerse landen. De Nederlandse bevolking in het algemeen en met name in de steden krijgt hierdoor een steeds meer heterogene samenstelling en raakt gesegmenteerd langs etnische lijnen (zie § 3.3.2 onder het kopje ‘Sociale samenstelling’).

Een andere vorm waarin internationalisering tot uiting komt is het terrorisme. Het moderne terrorisme heeft vooral een mondiaal karakter. Andere kenmerken zijn dat religie een centrale plaats inneemt, dat het niet strak is georganiseerd, diffuse doelen kent, wereldwijd angst wil creëren, veel en willekeurige slachtoffers maakt, en het sterven voor de goede zaak als hoogste goed propageert (Maas-de Waal 2004). Het internationale terrorisme zoals dit tot uiting kwam in de aanslagen in New York, Bali, Madrid, Casablanca en Londen, bewerkstelligt mede door de groei van het aantal toegankelijke (internationale) informatiebronnen een wereldwijde perceptie van risico en dreiging.

3.3.4 Conceptueel model

Het conceptuele model dat we in figuur 3.1 hebben gepresenteerd, hebben we nu verder uitgewerkt (zie figuur 3.2). We veronderstellen dat iemands persoonlijkheid, kwetsbaarheid, leefstijl en (in)directe slachtofferervaringen belangrijke determinanten van zijn van zijn of haar angstgevoelens. Ook nemen we aan dat de inrichting van de publieke ruimte, de samenstelling van de bevolking, sociale cohesie, verloederings, overlast en criminaliteit van invloed zijn op angstgevoelens. Deze kenmerken van de sociale context kunnen betrekking hebben op de woonomgeving of op andere contexten, zoals het openbaar vervoer, winkelcentra en uitgaansgelegenheden. De sociaal-culturele context is vooral relevant om ontwikkelingen over de tijd of verschillen tussen landen te verklaren. De afzonderlijke individuele kenmerken en contextuele kenmerken zullen onderling samenhangen; ook is het waarschijnlijk dat de contextuele kenmerken van invloed zijn op bepaalde individuele kenmerken. Dit laatste is niet weergegeven in het model. Verder hebben we – in aansluiting op hoofdstuk 2 – verondersteld dat risicoperceptie een belangrijke intermediaire factor is waarmee angstgevoelens kunnen worden verklaard. Het model in figuur 3.2 vormt de basis voor de empirische analyses in hoofdstukken 4 tot en met 6. Het is (uiteraard) een sterke simplificatie: niet alle relaties tussen kenmerken zijn weergegeven en ook is niet aangegeven dat angstgevoelens mogelijk weer van invloed zijn op de veronderstelde determinanten.

Figuur 3.2
Uitgewerkt conceptueel model

4 Algemene angstgevoelens

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de algemene angstgevoelens. We maken daarvoor gebruik van gegevens uit de Politiemonitor Bevolking (PMB) 2004 en 2005 (zie bijlage A voor meer informatie). Zoals we in hoofdstuk 2 hebben laten zien, bevat de PMB vooral informatie over niet-specifieke angstgevoelens. Dit zijn algemene angstgevoelens en angstgevoelens op bepaalde locaties en tijdstippen. In dit hoofdstuk proberen we inzicht te krijgen in de belangrijkste determinanten van de algemene angstgevoelens. We gaan hierbij uit van het conceptuele model zoals dat in hoofdstuk 3 is gepresenteerd. De mogelijkheden om dit model volledig te toetsen zijn beperkt. Zo beschikken we niet over informatie over de risicoperceptie. Bovendien is de sociale context van algemene angstgevoelens onbekend. Wel zullen we er rekening mee houden of de ondervraagden in de grote steden woonachtig zijn: op deze manier wordt de sociale context enigszins verdisconteerd.

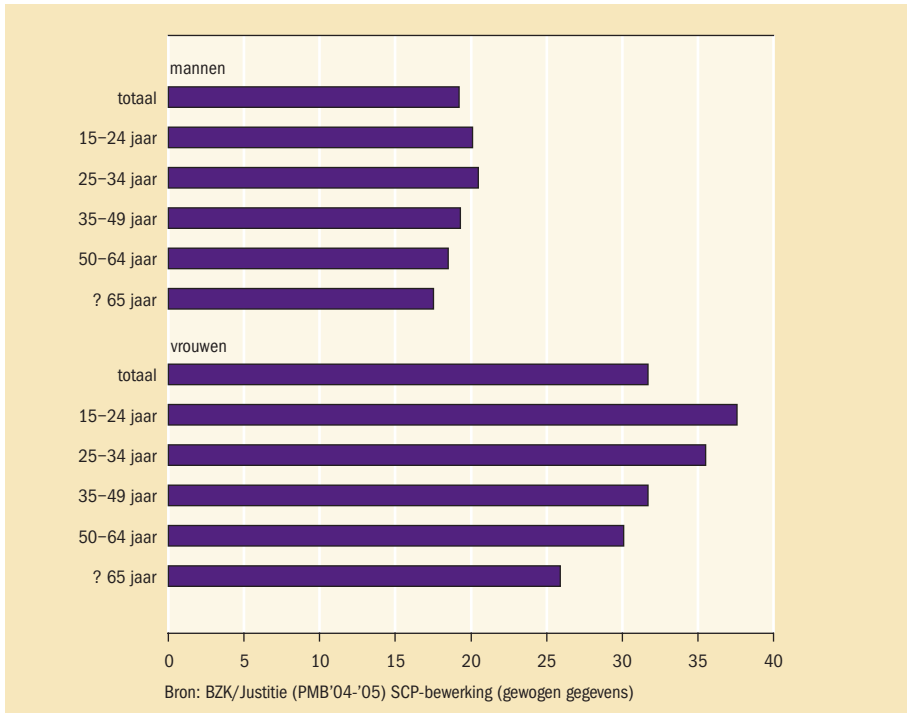
4.2 Determinanten van algemene angstgevoelens

Angstgevoelens lijken vooral bepaald te worden door iemands kwetsbaarheid, leefstijl en eerdere slachtofferervaringen (zie hoofdstuk 3). Uit eerder onderzoek komt naar voren dat vooral vrouwen, ouderen, mensen met een lagere sociaaleconomische status (zoals lager opgeleiden, niet-westerse allochtonen en flatbewoners) en mensen die eerder slachtoffer zijn geweest zich relatief vaak onveilig voelen. De mate waarin mensen uit deze groepen angst ervaren, varieert enigszins afhankelijk van waar hun angst betrekking op heeft.

Algemene angstgevoelens variëren tussen bevolkingsgroepen. Vooral sekse en leeftijd zijn belangrijke voorspellers (zie figuur 4.1): vrouwen voelen zich vaker onveilig dan mannen en dit geldt voor alle leeftijdsgroepen. De verschillen tussen de leeftijdscategorieën zijn bij vrouwen groter dan bij mannen, waarbij de jongste leeftijdsgroepen zich het vaakst onveilig voelen.¹ In totaal gaf in 2004 en 2005 overigens ruim een kwart (28%) van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder aan zich weleens onveilig te voelen.

Figuur 4.1

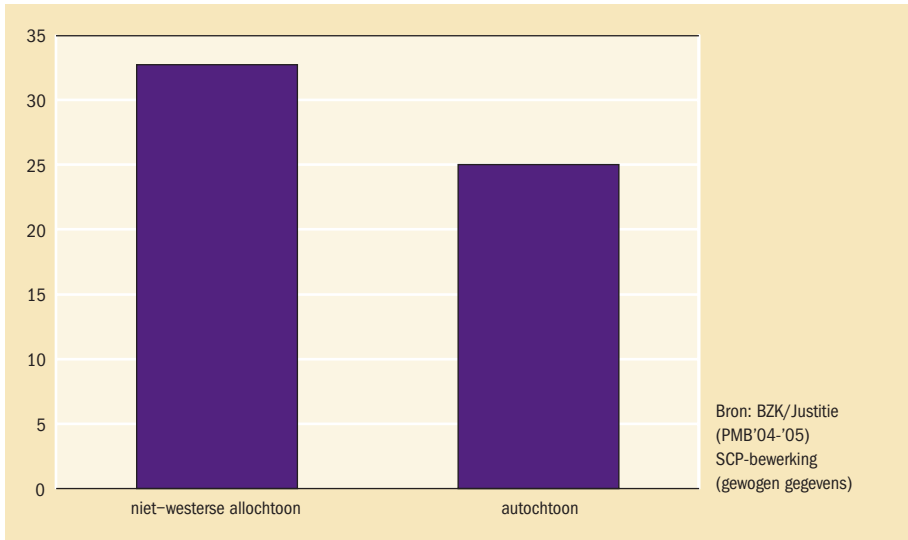
Aandeel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder dat zich weleens onveilig voelt, naar sekse en leeftijd, 2004-2005 (in procenten)

Niet-westerse allochtonen en flatbewoners – veelal mensen met een lagere sociaal-economische status – voelen zich relatief vaak onveilig (figuren 4.2 en 4.3). Uit ander onderzoek dan de PMB weten we dat deze angst gedeeltelijk verklaard kan worden door de ‘slechtere’ buurten waarin allochtonen en flatbewoners wonen (Wittebrood et al. 2005; Kempkens en Wittebrood 2000). In hoofdstuk 6 komen we hierop terug.

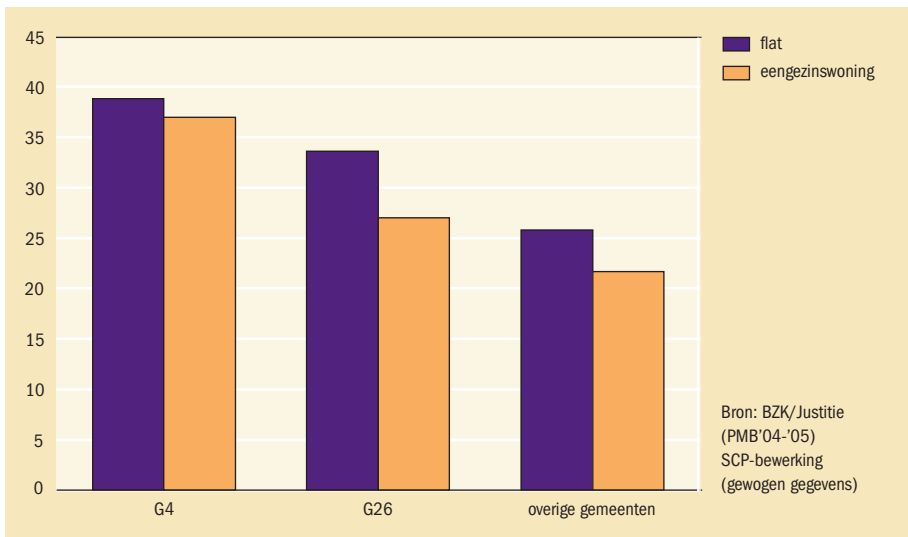
Figuur 4.2

Aandeel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder dat zich weleens onveilig voelt, naar etniciteit, 2004-2005 (in procenten)

Figuur 4.3

Aandeel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder dat zich weleens onveilig voelt, naar woningtype en gemeente, 2004-2005 (in procenten)

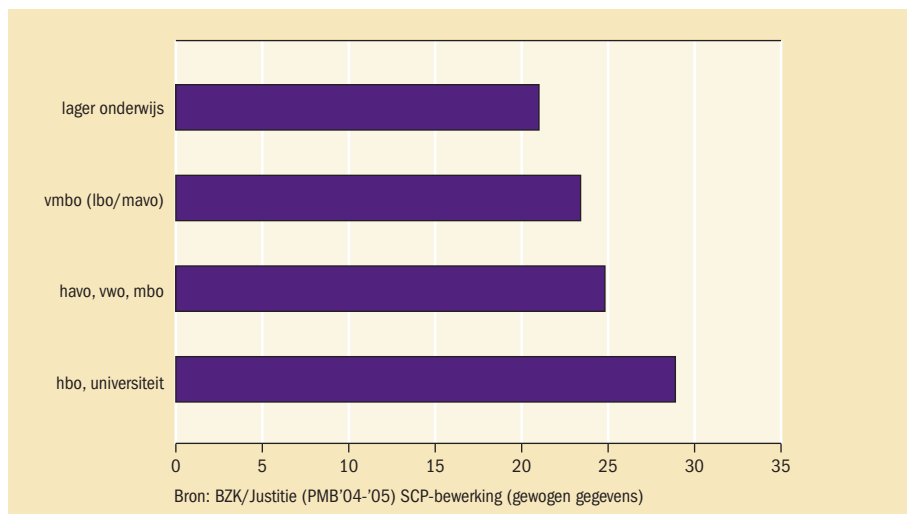

Opvallend is dat met name hoger opgeleiden in de PMB aangeven zich vaak onveilig te voelen (figuur 4.4). Deze bevinding strookt niet met de relatie tussen opleiding en angstgevoelens zoals die meestal in onderzoek wordt gevonden (zie hoofdstuk 3).

Ook wij zullen – tegengesteld aan de bevindingen van de PMB – in de hoofdstukken 5 en 6 aantonen dat het juist de lager opgeleiden zijn die zich op bepaalde locaties en tijdstippen angstiger voelen dan hoger opgeleiden (voor een mogelijke verklaring zie § 7.2).

Figuur 4.4

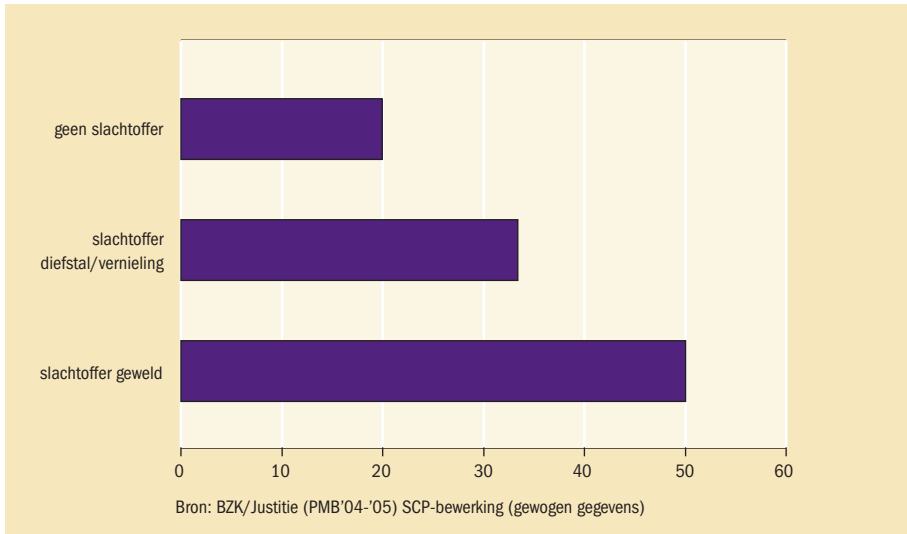
Aandeel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder dat zich weleens onveilig voelt, naar opleiding, 2004-2005 (in procenten)

Tot slot voelen slachtoffers van criminaliteit zich relatief onveilig. Figuur 4.5 illustreert dit en laat zien dat vooral slachtoffers van geweld relatief angstig zijn.

Figuur 4.5

Aandeel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder dat zich weleens onveilig voelt, naar slachtofferschap, 2004-2005 (in procenten)

Om inzicht te krijgen in het relatieve belang van afzonderlijke determinanten is het belangrijk rekening te houden met de onderlinge samenhang tussen de uiteenlopende determinanten: jongeren zijn bijvoorbeeld gemiddeld hoger opgeleid dan ouderen en lager opgeleiden wonen relatief vaak in een flatwoning. De resultaten van analyses waarbij is nagegaan wat de relatieve invloed is van uiteenlopende individuele kenmerken die aansluiten bij het opgestelde conceptuele model, zijn weergegeven in tabel 4.1.²

Sekse blijkt een van de belangrijkste determinanten van algemene onveiligheidsgevoelens: de kans dat vrouwen zich onveilig voelen is aanzienlijk groter dan bij mannen. Verder spelen slachtofferervaringen een belangrijke rol. Vooral mensen die slachtoffer zijn geweest van geweld voelen zich relatief onveilig. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, voelen oudere vrouwen (65 jaar en ouder) zich relatief veilig ten opzichte van 35-49-jarige vrouwen; het zijn juist jonge vrouwen (15-24 jaar) die zich relatief onveilig voelen (niet in tabel). Onder de mannen is het eveneens de oudste groep die zich veiliger voelt dan de referentiegroep van 35-49 jaar, en ook jonge mannen voelen zich relatief veilig, dit in tegenstelling tot de jonge vrouwen. Verder voelen bewoners van flats zich relatief onveilig. Opvallend is dat – ook als we rekening houden met andere individuele kenmerken – onder hoogopgeleiden de kans dat men zich onveilig voelt aanmerkelijk groter is dan onder laagopgeleiden.

Tabel 4.1

Geschatte effectparameters van individuele kenmerken op de kans zich weleens onveilig te voelen (logistische regressie)^a

	B	exp (B)
vrouw (ref. = man)	0,70***	2,01
leeftijd (ref. = 35-49 jaar)		
15-24 jaar	0,06	1,06
25-34 jaar	0,05*	1,05
50-64 jaar	-0,03	0,97
≥ 65 jaar	-0,13***	0,88
niet-westerse allochtoon (ref. = autochtoon)	0,08**	1,09
opleiding (ref. = laagopgeleid)		
lbo/mavo	0,17***	1,18
mbo/havo/vwo	0,20***	1,22
hbo/wo	0,35***	1,42
betaalde baan (> 15 uur) (ref. = overig)	-0,12***	0,88
gezinssituatie (ref. = overig)		
eenoudergezin	0,03	1,03
alleenstaand	0,03	1,04
woonsituatie (ref. = eengezinswoning)		
flatwoning	0,21***	1,24
anders	0,01	1,01
slachtoffer van geweld (ref. = geen slachtoffer)	0,94***	2,56
slachtoffer van diefstal/vernietiging (ref. = geen slachtoffer)	0,58***	1,78
gemeente (ref. = overig)		
G4	0,61***	1,83
G26	0,18***	1,19
N	93.352	
Nagelkerke R ²	0,12	

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

a De odds ratio – exp (B) – geeft de kansverhouding aan voor een individu met een bepaald kenmerk om zich al dan niet veilig te voelen, gedeeld door de corresponderende kansverhouding voor een individu dat dit kenmerk niet heeft. De odds ratio heeft de waarde 1 als er geen samenhang bestaat tussen die kans en het kenmerk. Hoe groter de samenhang, des te meer verschilt de odds ratio van de waarde 1. De odds ratio is echter nooit kleiner dan 0.

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05) SCP-bewerking

4.3 Tot slot

In dit hoofdstuk lieten we zien dat met name vrouwen en slachtoffers (vooral van geweld) zich relatief vaak onveilig voelen. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, voelen ouderen zich helemaal niet zo onveilig: het zijn vooral de jonge vrouwen (15-24 jaar) die zich relatief onveilig voelen. Niet-westerse allochtonen voelen zich onveiliger dan autochtonen. Verder hebben we laten zien dat hoger opgeleiden relatief vaak aangeven dat zij zich onveilig voelen.

Zoals al eerder besproken, gaat het in dit hoofdstuk om algemene angstgevoelens, waarvan we niet weten waar deze precies betrekking op hebben. We mogen echter – gezien de context waarin de vragen over angstgevoelens in de PMB worden gesteld – veronderstellen dat zij op de een of andere manier verwijzen naar criminaliteit. Of de algemene angstgevoelens direct terugslaan op criminaliteit of indirect, doordat mensen zich onprettig voelen in het donker of omdat ze alleen zijn, blijft onbekend. Het is daarom interessant om ook naar angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen te kijken. We doen dat in de hoofdstukken 5 en 6.

Noten

- 1 Deze bevinding komt overeen met andere onderzoeken: het algemene gevoel van onveiligheid is het hoogst onder jongere leeftijdsgroepen. Bij andere gevoelens van onveiligheid, bijvoorbeeld zoals we die gepresenteerd hebben in figuur 2.5 van deze publicatie, voelen ouderen zich weer onveiliger (zie Wittebrood 2003).
- 2 Om de ‘verklaringskracht’ van de modellen weer te geven, rapporteren we de Nagelkerke R^2 . Deze maat benadert een ‘echte’ R^2 (de proportie verklaarde variantie zoals die voor lineaire regressie kan worden berekend) en is gebaseerd op de bij niet-lineaire regressiemodellen weergegeven *loglikelihood* (maat voor de fit van het model). Deze coëfficiënt geeft een beeld van de mate waarin het geschatte logistische regressiemodel met de gespecificeerde onafhankelijke variabelen de variantie op de afhankelijke variabele verklaart. Over het algemeen is de waarde van de Nagelkerke R^2 wat aan de lage kant in vergelijking met een ‘echte’ R^2 .

5 Angstgevoelens en vermijdingsgedrag

5.1 Inleiding

De Politiemonitor Bevolking (PMB) bevat ook vragen over angstgevoelens op bepaalde locaties en tijdstippen. In hoofdstuk 6 gaan we hier nader op in. Op verschillende momenten bij het afnemen van de vragenlijst hebben echter selecties plaatsgevonden, waardoor sommige ondervraagden deze vragen niet kregen voorgelegd. Deze selecties vonden plaats voorafgaand aan of tijdens het stellen van vragen over angstgevoelens op bepaalde locaties en tijdstippen.

Zo werden aan degenen die bij de vraag over algemene angstgevoelens aangeven zich nooit onveilig te voelen (72% van de ondervraagden), de vragen over de meer specifieke angstgevoelens niet voorgelegd. Waarschijnlijk worden hierdoor de angstgevoelens op specifieke locaties onderschat. In onderzoek waarin bij alle ondervraagden geïnformeerd wordt naar de onveiligheidsbeleving in eigen huis en op straat in de eigen buurt geeft een groter deel van de bevolking aan zich weleens onveilig te voelen dan in de PMB (Wittebrood et al. 2005).¹ In het onderhavige onderzoek zullen we met de beschikbare gegevens uit de PMB genoeg moeten nemen; in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk besteden we aandacht aan de mogelijke consequenties van deze beperking voor onze bevindingen.

Er speelt echter nog een ander aspect dat van belang is voor ons onderzoek en waaraan we dit hoofdstuk willen wijden. Bij het beantwoorden van de vragen naar angstgevoelens op bepaalde locaties en tijdstippen heeft een deel van de ondervraagden aangegeven dat zij – vooral 's avonds – niet op bepaalde locaties komen. Deze ondervraagden zullen zich op die locaties dus ook niet angstig voelen. De grootte van deze groep varieert tussen de verschillende locaties: 10% van de ondervraagden geeft aan zich 's avonds niet in de eigen buurt te begeven, 24% doet dat niet in het openbaar vervoer en 30% begeeft zich 's avonds niet in winkelgebieden in de buurt en in de omgeving van uitgaansgelegenheden. Het gaat dus om redelijk omvangrijke groepen.

Er kunnen allerlei redenen zijn waarom ondervraagden niet op bepaalde locaties komen. Zo kan men zich 's avonds niet in een winkelgebied begeven omdat de winkels gesloten zijn of nooit in de buurt van uitgaansgelegenheden komen omdat men nooit uitgaat. Toch ligt het voor de hand om te veronderstellen dat in ieder geval een deel van de ondervraagden zich 's avonds niet op bepaalde locaties begeeft omdat ze zich angstig voelen. In dit hoofdstuk proberen we na te gaan of deze veronderstelling juist is. We krijgen door dit inzicht meer duidelijkheid over de wijze waarop mensen uiting geven aan hun angstgevoelens en kunnen de bevindingen die in hoofdstuk 6 aan bod komen, beter interpreteren: wanneer een deel van de ondervraagden de vraag naar angstgevoelens in een bepaalde situatie niet krijgt voorgelegd omdat zij zich niet

in deze situatie begeven vanwege hun angst, ontstaat mogelijk een vertekend beeld van de angstgevoelens in die situatie. Er is dan sprake van ‘selectieve uitval’.

5.2 Wie zijn de ‘vermijders’?

Om erachter te komen of mensen zich inderdaad niet in bepaalde situaties begeven omdat ze angstig zijn, hebben we enkele analyses verricht. Wie zijn de mensen die zich ’s avonds nooit op een bepaalde locatie begeven? Het blijkt dat vooral vrouwen ’s avonds niet in hun eigen buurt naar buiten gaan, geen uitgaansgelegenheden en winkelcentra bezoeken en geen gebruik maken van het openbaar vervoer. Naarmate mensen ouder zijn en lager zijn opgeleid neemt ook de kans toe dat zij zich nooit op bepaalde locaties begeven (zie tabel 5.1).

Tabel 5.1

Aandeel van degenen die zich weleens onveilig voelen, dat zich wel of niet ’s avonds op een bepaalde locatie begeeft, naar individuele kenmerken (in procenten)

	op straat in de eigen buurt		in winkelgebied in de buurt		in het openbaar vervoer		rondom uitgaansgelegenheden	
	niet	wel	niet	wel	niet	wel	niet	wel
sekses								
man	5	95	23	77	18	82	25	75
vrouw	13	87	33	67	27	73	33	67
leeftijdscategorie								
15-24 jaar	0	100	6	94	5	95	5	95
25-34 jaar	1	99	11	89	11	89	9	91
35-49 jaar	2	98	17	83	18	82	18	82
50-64 jaar	9	91	34	66	28	72	36	64
≥ 65 jaar	35	65	64	36	49	52	64	36
opleidingsniveau								
lager onderwijs	39	61	64	36	56	44	67	33
lbo/mavo	18	82	42	58	39	61	45	55
mbo/havo/vwo	7	93	24	76	24	76	26	74
hbo/wo	3	97	19	81	13	87	18	82

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05)

De mensen die zich ’s avonds nooit op bepaalde locaties begeven, komen naar individuele kenmerken grotendeels overeen met degenen die zich ’s avonds relatief angstig voelen op deze locaties (zie hoofdstuk 6). Uit de analyses komt niet naar voren of de mensen die zich nooit op bepaalde locaties begeven dat doen omdat ze angstig zijn

of om andere redenen (bijvoorbeeld omdat zij minder mobiel zijn). Angst speelt dus mogelijk een rol bij het 's avonds mijden van bepaalde locaties, maar zeker weten doen wij dit niet.

Om iets meer duidelijkheid te krijgen over de vraag of de mensen die zich nooit op een bepaalde locatie begeven dat doen omdat ze zich angstig voelen of om andere redenen, kijken we of er een samenhang is tussen hun vermijdingsgedrag en de algemene angstgevoelens waarover we in hoofdstuk 4 rapporteerden. Voor alle locaties geldt dat mensen die angstig zijn zich daar 's avonds relatief vaak niet begeven (zie tabel 5.2). Het kleinst zijn de verschillen op straat in de eigen buurt: van degenen die aangeven zich algemeen angstig te voelen, begeeft 11% zich 's avonds niet op straat, terwijl dat 8% is van degenen die aangeven zich nooit onveilig te voelen. Maar ook op andere locaties zijn de verschillen niet bijzonder groot.

Tabel 5.2

Aandeel van de Nederlandse bevolking dat vermijdingsgedrag vertoont, naar zich wel of niet 's avonds begeven op bepaalde locaties (percenteerbasis: iedereen die heeft aangegeven zich weleens algemeen onveilig te voelen), 2004-2005 (in procenten)

	op straat in de eigen buurt		in winkelgebied in de buurt		in het openbaar vervoer		rondom uitgaansgelegenheden	
	niet	wel	niet	wel	niet	wel	niet	wel
algemene angstgevoelens								
weleens	11	89	31	69	25	75	31	69
geen	8	92	26	74	20	80	26	74
mijdt bepaalde plekken in woonplaats vw. onveiligheid								
ja	9	91	28	72	23	77	28	72
nee	12	88	31	69	26	74	33	67
rijdt of loopt om vanwege onveiligheid								
ja	9	91	28	72	22	78	28	72
nee	12	88	31	69	27	73	34	66
laat waardevolle spullen thuis tegen straatroof								
ja	11	89	31	69	24	76	30	70
nee	10	90	27	73	23	77	30	70
doet 's avonds of 's nachts deur niet open								
ja	14	86	35	65	27	73	35	65
nee	6	94	23	77	20	80	25	75

Leesvoorbeeld: van alle ondervraagden die weleens bepaalde plekken mijden vanwege onveiligheid, begeeft 9% zich 's avonds niet op straat in de eigen buurt (en 91% wel); van alle ondervraagden die nooit bepaalde plekken mijden vanwege onveiligheid, begeeft 12% zich 's avonds niet op straat in de eigen buurt (en 88% wel).

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05)

Verder zouden we kunnen verwachten dat de groep mensen die (ander) vermijdingsgedrag vertonen, zich ook vaker niet op bepaalde locaties begeeft – juist wanneer angst de reden is om deze plekken te mijden. De vergelijking van het zich niet begeven op bepaalde locaties tussen de groep mensen die vermijdingsgedrag vertonen en de groep mensen die dat niet doen, laat enkele (statistisch significante) interessante verschillen zien.

In de eerste plaats blijkt dat juist mensen die bepaalde plekken mijden en omrijden of omlopen vanwege onveiligheid, zich relatief vaak wel op de onderscheiden locaties begeven. Blijkbaar laat deze groep zich niet verhinderen om naar die plaatsen toe te gaan, maar houdt daarbij wel rekening met ‘onveilige’ situaties. Mogelijk vertonen deze mensen ‘rationeel’ gedrag om de kans op slachtofferschap te verkleinen. Het tweede interessante verschil is dat mensen die ’s avonds de deur niet openen vanwege onveiligheid zich vaker ’s avonds niet op bepaalde locaties begeven dan mensen die de deur ’s avonds wel opendoen. Het lijkt erop dat deze eerste groep ’s avonds in allerlei situaties angstig is en uiteenlopende plekken mijdt.

De groep die zich wel op allerlei locaties begeeft en tegelijkertijd bepaalde plekken mijdt en omrijdt of omloopt, blijkt zich naar individuele kenmerken te onderscheiden van de groep die zich ’s avonds niet op bepaalde locaties begeeft en ook ’s avonds de deur niet opent vanwege onveiligheid. In de eerste groep zijn vooral hoger opgeleiden oververtegenwoordigd, terwijl dat in de tweede groep juist vooral lager opgeleide oudere vrouwen zijn.

Uit aanvullende analyses (zie tabel 5.3) blijkt dat – als we rekening houden met sekse, leeftijd, opleiding en algemene angstgevoelens – inderdaad het mijden van bepaalde plekken en het omrijden of omlopen de kans verkleint dat mensen ’s avonds zich niet in hun eigen buurt begeven, terwijl ’s avonds de deur niet openen deze kans juist vergroot.² Mensen die hun deur niet openen hebben ook een vergrote kans om zich ’s avonds niet in winkelgebieden te begeven. Mensen daarentegen die omrijden of omlopen en waardevolle spullen thuislaten, hebben een verkleinde kans zich nooit ’s avonds rondom uitgaansgebieden en in het openbaar vervoer te begeven. Kortom, vermijdingsgedrag kan een indicator zijn van angst, maar is dat zeker niet altijd.

Tabel 5.3

Geschatte effectparameters van sekse, leeftijd, opleiding, algemene angst en vormen van vermijdingsgedrag op de kans zich niet op de genoemde locaties te begeven

	op straat in de eigen buurt		in winkelgebied in de buurt		openbaar vervoer		rondom uitgaans- gelegenheden	
	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)
constante	-4,96***	0,01	-2,00***	0,136	-1,14***	0,32	-1,43***	0,24
vrouw (ref. = man)	0,99***	2,68	0,54***	1,72	0,46***	1,59	0,43***	1,54
leeftijd (ref. = 35-49 jaar)								
15-24 jaar	-1,85***	0,16	-1,16***	0,31	-1,48***	0,23	-1,57***	0,21
25-34 jaar	-0,82***	0,44	-0,51***	0,60	-0,51***	0,60	-0,73***	0,48
50-64 jaar	1,36***	3,91	0,84***	2,31	0,43***	1,54	0,80***	2,23
≥ 65 jaar	2,91***	18,36	1,97***	7,18	1,12***	3,07	1,80***	6,02
opleiding (ref. = laagopgeleid)								
lbo/mavo	-0,37***	0,69	-0,29***	0,75	-0,32***	0,73	-0,37***	0,69
mbo/havo/vwo	-0,72***	0,49	-0,53***	0,59	-0,58***	0,56	-0,64***	0,53
hbo/wo	-1,34***	0,26	-0,65***	0,52	-1,28***	0,28	-1,03***	0,36
algemene angst	0,38***	1,46	0,19***	1,21	0,13***	1,14	0,21***	1,23
vermijdingsgedrag								
mijdt bepaalde plekken in woonplaats	-0,21***	0,81	-0,09**	0,91	-0,07	0,94	-0,13***	0,88
loopt of rijdt om vanwege onveiligheid	-0,26***	0,78	-0,06	0,95	-0,24***	0,78	-0,19***	0,83
laat waardevolle spullen thuis	-0,05	0,95	0,01	1,01	-0,08*	0,92	-0,13***	0,88
doet 's avonds/'s nachts deur niet open	0,43***	1,54	0,14***	1,15	-0,00	1,00	0,04	1,05
N	27.752		27.752		20.142		27.752	
Nagelkerke R ²	0,39		0,28		0,21		0,30	

* p < 0,001; ** p < 0,01; *** p < 0,05

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05) SCP-bewerking

5.3 Tot slot

In dit hoofdstuk gaven we aan dat er op verschillende momenten bij het afnemen van de vragenlijst selecties hebben plaatsgevonden, waardoor sommige ondervraagden bepaalde vragen niet kregen voorgelegd. Deze selecties vonden plaats voorafgaand aan of tijdens het stellen van vragen over angstgevoelens op bepaalde locaties en tijdstippen. Zo werden deze vragen niet voorgelegd aan ondervraagden die eerder hadden

aangegeven zich nooit onveilig te voelen (72% van de ondervraagden). We verwachten dat als iedereen de vragen over specifieke locaties zou hebben beantwoord, meer mensen zouden hebben aangegeven dat zij zich op die locaties onveilig voelen. Vervolgens heeft een deel van de ondervraagden aan wie de vragen over angstgevoelens op bepaalde locaties wel zijn gesteld, aangegeven dat zij nooit op die locaties komen (vooral 's avonds als het donker is). Dit geldt voor 10 tot 30% van de desbetreffende groep ondervraagden. We hebben aannemelijk kunnen maken dat in ieder geval sommigen zich niet op de onderzochte locaties begeven omdat ze angstig zijn.

Door de wijze waarop de vragen over angst zijn gesteld aan de respondenten van de Politiemonitor Bevolking, onderschatten we waarschijnlijk zowel de omvang van de angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen, als de invloed van bepaalde determinanten op de mate waarin mensen zich onveilig voelen. Uit analyses waarin we rekening hebben gehouden met de 'selectieve uitval' komt naar voren dat deze invloed vooral geldt bij leeftijd en opleiding.³

Noten

- 1 Van alle ondervraagden die bij de algemene vraag aangeven zich nooit onveilig te voelen, geeft 16% aan zich soms of vaak onveilig te voelen als zij over straat lopen en 5% geeft aan zich soms of vaak onveilig in hun eigen huis te voelen (bron: databestand LAS 2004/2005).
- 2 Deze analyses zijn niet bedoeld om causale verbanden te onderzoeken: de causale volgorde tussen de afhankelijke variabele – het zich al dan niet begeven op een locatie – en het algemeen vertonen van vermijdingsgedrag is bijvoorbeeld onduidelijk. De analyses zijn vooral bedoeld om de samenhangen tussen variabelen te bekijken, rekening houdend met andere variabelen.
- 3 Hiervoor hebben we gebruikgemaakt van de zogenoemde Heckmanprocedure in het softwareprogramma STATA.

6 Angstgevoelens naar locatie en tijdstip

6.1 Inleiding

In hoofdstuk 4 hebben we onderzocht in welke mate verschillende individuele kenmerken van invloed zijn op algemene angstgevoelens. Dit hoofdstuk gaat over angstgevoelens op bepaalde locaties – eigen huis, op straat in de buurt, winkelgebied/centrum in de buurt, openbaar vervoer en rondom uitgaansgelegenheden – en bepaalde tijdstippen, namelijk overdag (wanneer het licht is) en 's avonds (wanneer het donker is). We proberen voor deze angstgevoelens het conceptuele model dat we in hoofdstuk 3 hebben opgesteld, zo uitgebreid mogelijk te toetsen en maken daarbij opnieuw gebruik van gegevens uit de Politie-monitor Bevolking (PMB) uit 2004 en 2005. De informatie over angstgevoelens op specifieke locaties is – door de vraagstelling in de PMB – alleen beschikbaar voor ondervraagden die zich weleens algemeen onveilig voelen én zich weleens op de desbetreffende locaties begeven op de onderscheiden tijdstippen. De bevindingen in dit hoofdstuk hebben daardoor betrekking op een selectieve groep uit de Nederlandse bevolking.¹

Voor de locaties in de directe woonomgeving – in eigen huis en op straat in de buurt – is het mogelijk om de gegevens uit de PMB aan te vullen met informatie uit andere databronnen over de woonomgeving, zoals de Woonmilieudatabase (WMD). Het conceptuele model kan voor angstgevoelens in de directe woonomgeving dus uitgebreider worden getoetst dan voor de andere locaties. We zullen eerst de omvang van de angstgevoelens op de verschillende locaties beschrijven en vervolgens ingaan op de determinanten van de angstgevoelens in de woonomgeving en op de angstgevoelens daarbuiten (in winkelcentra, openbaar vervoer en uitgaansgebieden).

6.2 Mate van angstgevoelens

Aan de 28% ondervraagden die aangaven zich weleens onveilig te voelen, is gevraagd of zij zich op bepaalde locaties – in het eigen huis, op straat in de eigen buurt, in het winkelgebied/centrum in de buurt, in het openbaar vervoer en rondom uitgaansgelegenheden – en op bepaalde tijdstippen – overdag (wanneer het licht is) en 's avonds (wanneer het donker is) – onveilig voelen. Aan degenen die bij de vraag over algemene angstgevoelens aangaven zich nooit onveilig te voelen (72% van de ondervraagden), zijn de vragen over de meer specifieke angstgevoelens niet voorgelegd. Aan de mogelijke consequenties van deze selectie voor onze bevindingen hebben we aandacht besteed in hoofdstuk 5.

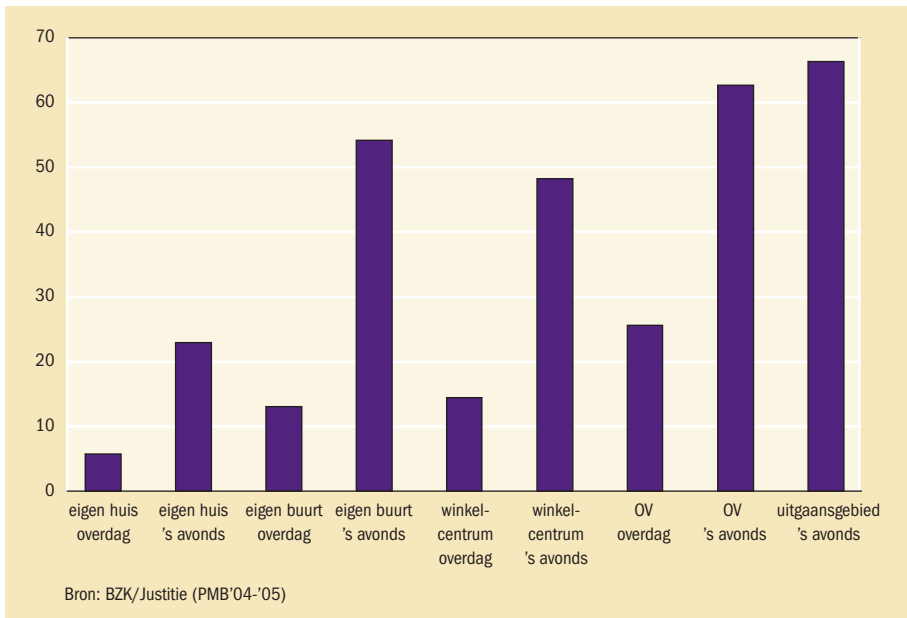
Alle mensen die zich weleens op een bepaalde locatie begeven, voelen zich – ongeacht de locatie – 's avonds in het donker onveiliger dan overdag als het licht is (zie figuur 6.1). Het meest veilig voelen mensen zich overdag in hun directe omgeving: in hun eigen huis en op straat in de eigen buurt. Bijna 95% voelt zich overdag in het

eigen huis veilig en ruim 85% op straat in de buurt. 's Avonds voelen mensen zich op dezelfde locaties aanzienlijk onveiliger. Bijna een kwart voelt zich dan in zijn of haar eigen huis weleens onveilig en ruim de helft op straat in de eigen buurt.

In het winkelcentrum/gebied in de buurt en in het openbaar vervoer voelt overdag 15%, respectievelijk 26% zich weleens onveilig. 's Avonds is dat 48%, respectievelijk 63%. Twee derde voelt zich 's avonds rondom uitgaansgebieden weleens onveilig.

Figuur 6.1

Aandeel van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder dat zich weleens onveilig voelt op een bepaalde locatie en tijdstip, 2004-2005 (percenteerbasis is deel van de bevolking dat heeft aangegeven zich weleens algemeen onveilig te voelen)

6.3 Angstgevoelens in de woonomgeving

In deze paragraaf staan de angstgevoelens in de woonomgeving centraal, dat wil zeggen in het eigen huis en op straat in de eigen buurt. We proberen voor deze angstgevoelens het conceptuele model dat we in hoofdstuk 3 hebben opgesteld, zo uitgebreid mogelijk te toetsen.

Om inzicht te krijgen in de invloed van kenmerken van de woonomgeving op individuele angstgevoelens, maken we gebruik van multilevelanalyses (Snijders en Bosker 2004). Hierdoor kunnen we er rekening mee houden dat verschillen in angstgevoelens tussen buurten soms verklaard kunnen worden doordat de samenstelling van de buurtbevolking verschilt. We weten bijvoorbeeld dat jongeren zich 's avonds relatief onveilig voelen in hun buurt. Wanneer in een bepaalde buurt veel jongeren

wonen, is het logisch dat het aandeel bewoners dat zich onveilig voelt daar hoog is. Alleen wanneer bewoners van een bepaald gebied zich relatief onveilig voelen, ongeacht hun individuele kenmerken, is sprake van een 'contexteffect' en hebben kenmerken van de buurt een zelfstandige invloed op de angstgevoelens.

In Nederland bestaat een zekere traditie van onderzoek naar de spreiding van criminaliteit in de stedelijke omgeving. De studies die in de loop der jaren zijn verricht, is de spreiding van delicten, daders en slachtoffers beschreven en is aangetoond dat de verschillen tussen buurten aanzienlijk zijn (Wittebrood 2006: hoofdstuk 6). Ook de mate waarin bewoners zich in hun eigen buurt onveilig voelen verschilt sterk tussen buurten. Voor de drie grootste steden hebben we de geografische spreiding van onveiligheidsgevoelens in kaart gebracht (zie figuur 6.2). Duidelijk is dat vooral bewoners van centrumgebieden zich relatief onveilig voelen.

De mate waarin buurtbewoners zich onveilig voelen is gerelateerd aan kenmerken van die woonomgeving, zo blijkt uit tabel 6.1. In een kwart van alle buurten waar de sociaaleconomische achterstand het grootst is, voelt 7% van de bewoners zich 's avonds soms of vaak onveilig; in de 25% buurten met de meeste achterstand is dat 17%. Eenzelfde beeld is zichtbaar voor het aandeel niet-westerse allochtonen, verhuismobiliteit, lage sociale cohesie en verloedering. In buurten waar deze kenmerken in hoge mate aanwezig zijn, voelen meer bewoners zich 's avonds onveilig. Ook voor angstgevoelens in het eigen huis lijken de buurtkenmerken relevant, maar de verschillen tussen buurten zijn niet zo groot als bij angstgevoelens op straat. Angstgevoelens overdag zijn eveneens gerelateerd aan de genoemde buurtkenmerken (zie tabel D.1).

Tabel 6.1

Aandeel van de buurtbewoners dat zich 's avonds weleens onveilig voelt in eigen huis en op straat in de eigen buurt, naar kenmerken van de buurt (in procenten)

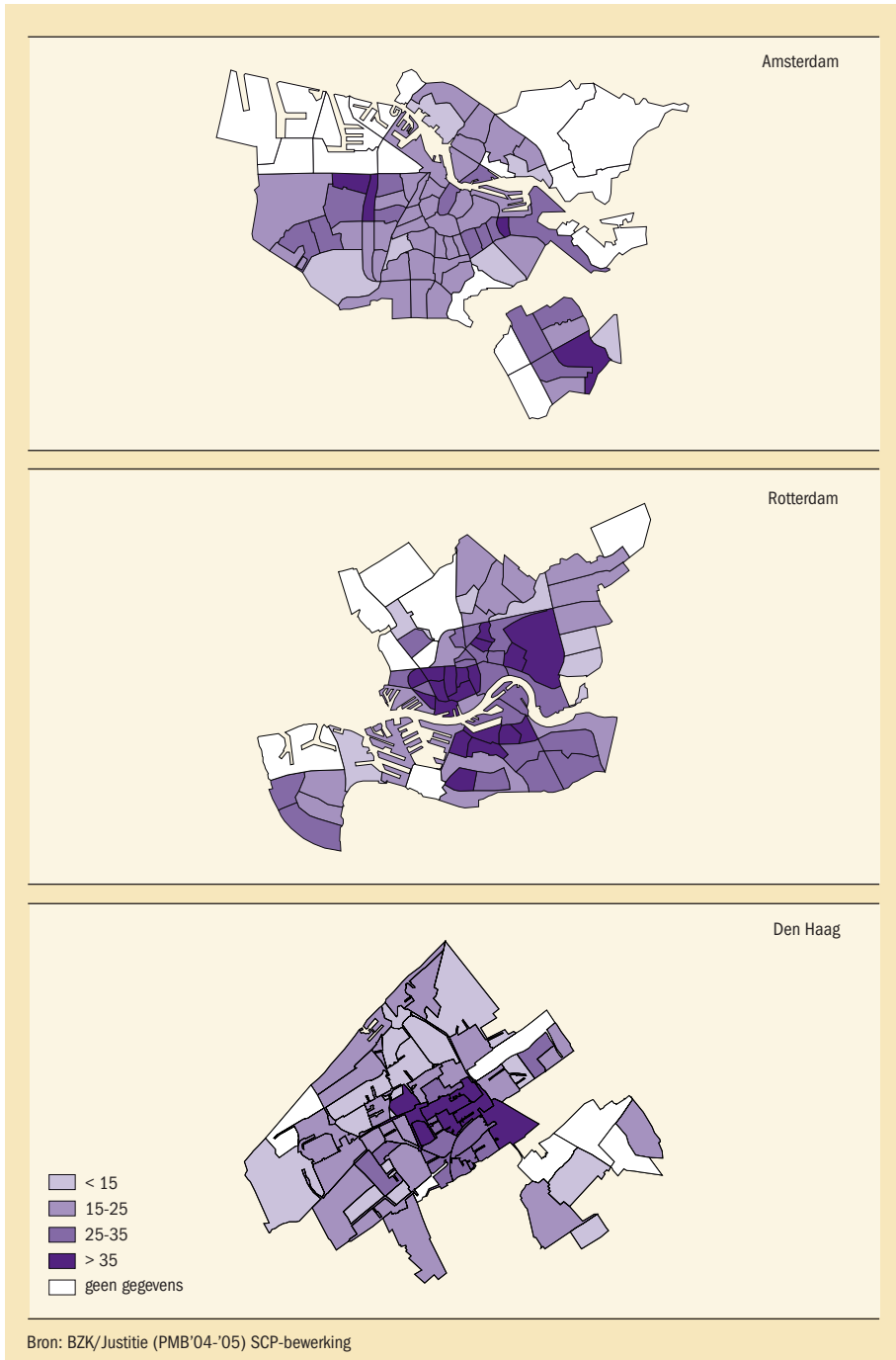
buurtkenmerken	onveilig in eigen huis				onveilig op straat in eigen buurt			
	< 25	25-50	50-75	> 75	< 25	25-50	50-75	> 75
sociaaleconomische achterstand	4,6	5,0	4,9	7,0	7,4	7,5	7,9	16,8
% niet-westerse allochtonen	-	4,4	5,0	6,9	-	5,7	8,2	16,5
verkleuring	5,0	4,4	5,3	6,5	7,0	7,1	9,5	15,4
verhuismobiliteit	5,1	5,1	4,9	6,3	6,4	7,4	9,9	15,4
lage sociale cohesie	4,9	4,7	5,2	6,5	7,6	8,2	10,2	14,9
verloedering	3,9	5,0	5,4	7,1	4,6	7,5	10,3	16,8

- = Gegevens ontbreken.

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05); VROM/RPD (WMD'98); VROM (WBO'02)

Figuur 6.2

Aandeel respondenten dat zich 's avonds weleens onveilig voelt op straat in de eigen buurt in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam, 2004-2005 (in procenten)

Duidelijk is dat angstgevoelens verschillen tussen buurten en gerelateerd zijn aan specifieke buurtkenmerken. De vraag is nu of de buurt als context er toe doet of dat verschillen tussen buurten zijn terug te voeren op verschillen in kenmerken van buurtbewoners. We hebben daarom voor de verschillende situaties (in eigen huis en op straat in de eigen buurt, overdag en 's avonds) multilevelmodellen geschat. De resultaten van de meest volledige modellen zijn weergegeven in tabel 6.2; de andere modellen zijn weergegeven in bijlage D (deze betrekken we wel in de bespreking van de resultaten).²

Tabel 6.2

Geschatte effectparameters op de kans zich weleens onveilig te voelen in de eigen buurt (logistische multilevelmodellen)

	in eigen huis				op straat in eigen buurt			
	overdag		's avonds		overdag		's avonds	
	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)
constante	-3,10***		-1,57***		-2,39***		-0,86***	
vrouw (ref. = man)	0,81***	2,25	0,90***	2,46	0,24***	1,27	0,80***	2,22
leeftijd (ref. = 35-49 jaar)								
15-24 jaar	-0,46***	0,63	0,08	1,08	-0,25***	0,78	0,13*	1,14
25-34 jaar	-0,06	0,94	0,37***	1,44	-0,22***	0,80	0,13**	1,14
50-64 jaar	0,22**	1,25	-0,01	0,99	-0,06	0,94	0,06	1,06
65 jaar en ouder	0,30**	1,35	0,04	1,04	-0,13	0,88	0,29***	1,34
niet-westerse allochtoon (ref. = autochtoon)	0,63***	1,88	0,43***	1,53	0,14*	1,15	-0,02	0,98
opleiding (ref. = laagopgeleid)								
lbo/mavo	-0,39***	0,68	-0,32***	0,73	-0,24**	0,79	0,00	1,00
mbo/havo/vwo	-0,55***	0,58	-0,43***	0,65	-0,28**	0,76	0,02	1,02
hbo/wo	-0,81***	0,44	-0,52***	0,59	-0,51***	0,60	-0,13	0,88
betaalde baan (> 15 uur) (ref. = overig)	-0,44***	0,64	-0,22***	0,80	-0,25***	0,78	-0,17***	0,84
gezinssituatie (ref. = overig)								
eenoudergezin	0,00	1,00	0,18***	1,20	-0,06	0,94	-0,02	0,98
alleenstaand	-0,15	0,86	0,38***	1,46	0,12	1,12	0,13	1,14
woonsituatie (ref. = eengezinswoning)								
flatwoning	-0,38***	0,68	-0,55***	0,58	0,09	1,09	0,21***	1,23
anders	-0,19	0,82	-0,18	0,83	-0,13	0,88	0,14	1,15
slachtoffer van geweld (ref. = geen slachtoffer)	0,52***	1,68	0,11**	1,12	0,56***	1,75	0,15**	1,16

Tabel 6.2 (vervolg)

	in eigen huis				op straat in eigen buurt			
	overdag		's avonds		overdag		's avonds	
	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)
slachtoffer van diefstal/ vernieling (ref. = geen slachtoffer)	0,33***	1,39	0,30***	1,35	0,22***	1,25	0,18***	1,20
risicoperceptie geweld en overlast ^a	0,26***	1,30	0,20***	1,22	0,52***	1,68	0,53***	1,69
risicoperceptie diefstal ^a	0,16***	1,17	0,15***	1,16	0,07**	1,07	0,14***	1,15
sociaaleconomische achterstand ^a	0,06	1,06	0,03	1,03	0,04	1,04	0,03	1,03
percentage allochtonen ^a	0,08*	1,08	0,00	1,00	0,09***	1,09	0,12***	1,13
verkleuring buurt ^a	0,01	1,01	-0,01	0,99	0,11***	1,11	0,09***	1,09
verhuismobiliteit ^a	-0,09	0,91	-0,01	0,99	0,00	1,00	-0,01	0,99
sociale cohesie ^a	0,00	1,00	0,00	1,00	-0,06*	0,94	-0,08***	0,92
verloedering ^a	-0,18***	0,84	-0,14***	0,86	-0,02	0,98	0,09***	0,91
ligging van de buurt (ref. = overig)								
G4	-0,26*	0,77	-0,26***	0,77	0,09	1,09	-0,23***	0,79
G26	0,09	1,09	-0,02	0,98	0,30***	1,35	0,17***	1,19
variantie buurniveau	0,06		0,05		0,05		0,07	
variantie individueel niveau	1		1		1		1	
aantal individuen (N)	24.078		24.078		24.078		21.684	
aantal buurten (N)	2.577		2.577		2.577		2.534	

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

a Variabelen zijn gestandaardiseerd.

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05) SCP-bewerking

Vrouwen voelen zich zowel thuis als op straat onveiliger dan mannen. Overdag in eigen huis voelen met name ouderen zich relatief onveilig, terwijl het 's avonds de 25-34-jarigen zijn die zich onveilig voelen. Niet-westerse allochtonen voelen zich veelal onveiliger dan autochtonen. Verder zien we sterke opleidingseffecten: naarmate mensen hoger zijn opgeleid, voelen ze zich veiliger in hun directe woonomgeving. Ook mensen met een betaalde baan voelen zich veiliger, terwijl alleenstaanden (met of zonder kinderen) zich 's avonds in hun eigen huis relatief onveilig voelen. Verder zien we dat flatbewoners zich in hun eigen huis relatief veilig voelen. Slachtoffers (voornamelijk van geweld) voelen zich onveiliger in hun directe woonomgeving dan niet-slachtoffers.

In ons conceptuele model hebben we verondersteld dat de inschatting die mensen maken van de feitelijke criminaliteit en overlast (en daarmee van het risico om zelf slachtoffer te worden) een belangrijke factor is om angst voor criminaliteit te verklaren. Waar het de gevoelens in de directe woonomgeving betreft, kunnen we rekening houden met deze risicoperceptie. In de PMB is bij alle ondervraagden geïnformeerd in welke mate bepaalde problemen naar hun idee voorkomen in hun eigen woonbuurt. We mogen verwachten dat naarmate mensen grotere problemen in hun buurt waarnemen, zij ook hun eigen kans om slachtoffer te worden hoger inschatten en vervolgens sterkere angstgevoelens zullen hebben.³ We zien dat ook terug in onze gegevens. Van de 25% ondervraagden die geweld en overlast in hun buurt het hoogst inschatten, voelt 4% zich overdag en 21% 's avonds vaak onveilig op straat in de eigen buurt; voor de 25% ondervraagden die geweld en overlast in hun buurt het laagst inschatten zijn deze percentages 1%, respectievelijk 7%.

Omdat bepaalde bevolkingsgroepen de criminaliteit in hun buurt anders inschatten (zie tabel D.2 en D.3), zien we soms dat de effecten van individuele kenmerken een andere rol gaan spelen wanneer we rekening houden met de risicoperceptie. Dit zien we bijvoorbeeld terug bij de effecten van leeftijd. Wanneer we rekening houden met de risicoperceptie voelen ouderen (65 jaar en ouder) zich overdag relatief onveilig in hun eigen huis; als we daar geen rekening mee houden voelen zij zich niet onveiliger dan 25-40-jarigen. Verder zien we dat de effecten van slachtofferervaringen en het bewonen van een flat op angstgevoelens groter worden, wanneer we geen rekening houden met de mate waarin bewoners criminaliteit en overlast in hun buurt percipiëren. Duidelijk is hiermee dat de risicoperceptie van mensen een belangrijke rol speelt bij het verklaren van gevoelens van onveiligheid.

Wanneer we ons concentreren op de buurtkenmerken, zien we dat vooral het percentage niet-westerse allochtonen een belangrijke determinant is van angstgevoelens: naarmate er meer allochtonen in een buurt wonen, voelen bewoners zich onveiliger op straat en dat effect is 's avonds groter dan overdag. Niet alleen de omvang van het aandeel niet-westerse allochtonen is echter relevant, ook het tempo waarin buurten van 'kleur' zijn veranderd: hoe sneller het percentage allochtonen toeneemt, hoe onveiliger bewoners zich op straat voelen. Angstgevoelens van mensen in hun eigen huis worden echter nauwelijks beïnvloed door het percentage allochtonen in de eigen woonbuurt. Zoals verwacht speelt de sociale cohesie in een buurt ook een rol: naarmate deze hoger is, zijn de angstgevoelens minder. Dit vinden we echter alleen voor angst op straat. Binnenshuis is de sociale cohesie niet relevant voor angstgevoelens. Verder is de mate van verloedering van invloed op gevoelens van onveiligheid: dit effect is positief waar het de angst 's avonds op straat betreft. Opvallend is dat in buurten met veel verloedering de angstgevoelens binnenshuis zowel overdag als 's avonds geringer zijn. Mogelijk is hier sprake van een soort compensatie-effect: in verloederde buurten zien mensen hun eigen huis als een veilige plek om zich terug te trekken. De sociaaleconomische achterstand en de verhuisbaarheid van een buurt blijken geen significante bijdrage te leveren aan het verkla-

ren van angstgevoelens. De invloed van sociaaleconomische achterstand verdwijnt wanneer rekening wordt gehouden met de risicoperceptie van bewoners.

De effecten van bepaalde individuele kenmerken blijken ook gerelateerd aan de buurt waar mensen wonen. Zo zien we dat de bevinding dat flatbewoners zich overdag op straat relatief veilig voelen, ‘verdwijnt’ als we rekening houden met de kenmerken van de buurt (en met risicoperceptie). Ook de bevinding dat slachtoffers zich onveiliger voelen kan gedeeltelijk worden verklaard door kenmerken van hun woonomgeving: zij wonen in buurten met specifieke kenmerken die angstgevoelens vergroten. Voor alle angstgevoelens zien we dat de verschillen tussen buurten, zoals we bijvoorbeeld in figuur 6.1 hebben laten zien, voor een aanzienlijk deel verklaard worden doordat de bewoners van die buurten verschillen in individuele kenmerken.

Bij het interpreteren van de bevindingen is het belangrijk er steeds van bewust te zijn dat de gegevens betrekking hebben op een selecte groep mensen. Degenen die zich nooit onveilig voelen en degenen die ’s avonds niet in hun eigen buurt op straat komen (relatief vaak angstige bewoners), vallen buiten de analyses. Aan deze kwestie en de consequenties daarvan hebben we aandacht besteed in hoofdstuk 5. We vermoeden dat de effecten van met name opleiding en leeftijd door deze selectie beïnvloed worden. We zien bijvoorbeeld dat hoger opgeleiden grotere risico’s percipiëren wanneer we deze relatie bezien onder alle ondervraagden; deze relatie wordt minder sterk of verdwijnt zelfs wanneer we ons alleen concentreren op de ondervraagden waarvan de angstgevoelens in de directe woonomgeving bekend zijn (tabel D2 en D.3).

6.4 Angstgevoelens buiten de woonomgeving

De angstgevoelens op andere locaties – in het winkelgebied/centrum in de buurt, in het openbaar vervoer en rondom uitgaansgelegenheden – die zich buiten de directe woonomgeving van de ondervraagden bevinden, staan in deze paragraaf centraal. Van deze locaties hebben we geen gegevens over de sociale context. Het conceptuele model kan daarom voor deze locaties maar beperkt worden getoetst. Wel zullen we er rekening mee houden of de ondervraagden in de grote steden woonachtig zijn: op deze manier wordt de sociale context enigszins verdisconteerd.

Welke individuele kenmerken zijn relevant als het gaat om de plaatsen en tijden waarop men zich onveilig voelt buiten de directe woonomgeving? Het antwoord staat in tabel 6.3. Opnieuw is het algemene beeld dat naar voren komt dat vrouwen zich onveiliger voelen dan mannen en dat dit sekse-effect ’s avonds sterker is dan overdag. Ook voelen slachtoffers (voornamelijk van geweld) zich aanzienlijk onveiliger dan niet-slachtoffers. Dit beeld komt overeen met het hierboven geschetste beeld, waaruit bleek dat vrouwen en slachtoffers zich ook algemeen en in hun woonomgeving het meest onveilig voelen.

Naast dit algemene beeld zien we dat 15-34-jarigen zich overdag in winkelcentra en – zowel overdag als ’s avonds – in het openbaar vervoer relatief veilig voelen.

Tabel 6.3

Geschatte effectparameters op de kans zich weleens onveilig te voelen in het winkelcentrum in de buurt, in het openbaar vervoer en rondom uitgaansgelegenheden (logistische regressie)

	in winkelgebied in de buurt				in het openbaar vervoer				rondom uitgaansgelegenheden	
	overdag		's avonds		overdag		's avonds		's avonds	
	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)
constante	-1,610***		-0,305**		-1,237***		0,083		0,452***	
vrouw (ref. = man)	0,179***	1,196	0,469***	1,598	0,262***	1,300	0,754***	2,125	0,159***	1,172
leeftijd (ref. = 35-49 jaar)										
15-24 jaar	-0,486***	0,615	-0,040	0,961	-0,389***	0,678	-0,203**	0,816	-0,063	0,938
25-34 jaar	-0,251***	0,778	-0,085	0,919	-0,252***	0,777	-0,210***	0,811	-0,054	0,948
50-64 jaar	0,021	1,021	-0,079	0,924	0,138**	1,148	0,052	1,054	-0,047	0,954
≥ 65 jaar	-0,051	0,950	-0,233***	0,792	-0,073	0,930	-0,106	0,900	-0,335***	0,715
niet-westerse allochtoon (ref. = autochtoon)	0,150*	1,161	0,193**	1,213	0,034	1,035	0,019	1,019	0,165**	1,179
opleiding (ref. = laagopgeleid)										
lbo/mavo	-0,253***	0,776	-0,164	0,849	0,048	1,049	0,029	1,030	0,059	1,061
mbo/havo/vwo	-0,413***	0,662	-0,162	0,851	-0,016	0,984	0,090	1,094	0,051	1,053
hbo/wo	-0,821***	0,440	-0,422***	0,656	-0,139	0,870	0,100	1,106	-0,131	0,877
betaalde baan (> 15 uur) (ref. = overig)	-0,106*	0,899	-0,033	0,967	0,037	1,038	0,027	1,027	0,036	1,036
gezinssituatie (ref. = overig)										
eenoudergezin	-0,230	0,795	-0,279**	0,756	0,138	1,148	-0,010	0,990	0,013	1,013
alleenstaand	-0,147**	0,864	-0,156***	0,856	-0,136**	0,873	-0,203***	0,817	-0,094*	0,911
woonsituatie (ref. = eengezinswoning)										
flatwoning	0,015	1,015	0,146***	1,157	0,062	1,064	0,060	1,062	0,020	1,020
anders	-0,028	0,972	-0,052	0,949	-0,055	0,947	-0,014	0,987	-0,108	0,898
slachtoffer van geweld (ref. = geen slachtoffer)	0,662***	1,939	0,356***	1,427	0,441***	1,554	0,173**	1,189	0,250***	1,284
slachtoffer van diefstal/vernieling (ref. = geen slachtoffer)	0,308***	1,361	0,247***	1,280	0,228***	1,256	0,170***	1,186	0,219***	1,245
G4	0,519***	1,681	0,286***	1,331	0,314***	1,369	0,255***	1,291	-0,153***	0,858
G26	0,189**	1,209	0,320***	1,377	-0,392***	0,675	-0,341***	0,711	0,146**	1,157
N	25.789		18.136		17.242		13.984		17.910	
Nagelkerke R ²	0,05		0,04		0,04		0,05		0,02	

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05) SCP-bewerking

Verrassend is de uitkomst dat ouderen (65 jaar en ouder) zich 's avonds relatief veilig voelen in winkelcentra en rondom uitgaansgebieden. Het is aannemelijk dat we hier de consequenties zien van de 'selectieve uitval' waarover we in hoofdstuk 5 rapporteerden. Ondervraagden die zich vanwege (vermeende) onveiligheid zich niet op deze locaties begeven, zijn niet in de analyses betrokken. Niet-westerse allochtonen voelen zich overdag en 's avonds in winkelcentra en rondom uitgaansgebieden onveiliger dan anderen. Ook lager opgeleiden voelen zich in winkelcentra in de buurt relatief onveilig. Hoewel we dit laatste op basis van eerder onderzoek mogen verwachten, is deze uitkomst opmerkelijk omdat in hoofdstuk 4 bleek dat juist hoger opgeleiden zich vaker algemeen onveilig voelen dan lager opgeleiden. Geen opleidingsverschillen zien we voor het openbaar vervoer en uitgaansgebieden. Flatbewoners voelen zich in winkelcentra in hun buurt relatief onveilig, maar niet op andere locaties.

Zoals al eerder aangegeven kunnen we voor de angstgevoelens buiten de woonomgeving maar beperkt inzicht krijgen in de determinanten, omdat we geen informatie hebben over de risicoperceptie en ook niet over kenmerken van locaties buiten de woonomgeving. Het ligt echter voor de hand dat ook voor winkelcentra, openbaar vervoer en uitgaansgebieden dezelfde factoren van belang zijn als bij angstgevoelens in de woonomgeving.

6.5 Tot slot

In dit hoofdstuk stonden de angstgevoelens op bepaalde locaties en tijdstippen centraal. Het meest veilig voelen mensen zich overdag in hun directe woonomgeving: bijna 95% voelt zich dan thuis veilig en ruim 85% op straat in de buurt. Het minst veilig voelen mensen zich 's avonds buiten de eigen woonomgeving. Ongeveer twee derde voelt zich dan in het openbaar vervoer of rondom uitgaansgebieden weleens onveilig. De bevindingen uit dit hoofdstuk hebben – door de vraagstelling in de PMB – betrekking op een selectieve groep uit de Nederlandse bevolking. Vooral mensen die zich nooit onveilig voelen en relatief angstige mensen zijn niet in de analyses betrokken.

Voor angstgevoelens in de woonomgeving konden we het opgestelde conceptuele model uitgebreid toetsen, omdat we naast informatie over individuele kenmerken ook gegevens tot onze beschikking hebben over de perceptie die mensen hebben van de criminaliteit en overlast in hun eigen buurt, en gegevens over de omgeving waarin mensen wonen. Zowel de risicoperceptie als de sociale context waarin mensen wonen, bleek relevant. Vooral het percentage niet-westerse allochtonen in een buurt is een belangrijke determinant van angst in de woonomgeving, maar ook het tempo waarin buurten van 'kleur' zijn veranderd speelt een rol. Hoe sneller het aandeel allochtonen toeneemt, hoe onveiliger mensen zich voelen. Verder is de mate van verloedering relevant voor angstgevoelens.

Ook hebben we duidelijk gemaakt dat de effecten van bepaalde individuele kenmerken gerelateerd zijn aan de woonomgeving: bepaalde bevolkingsgroepen wonen

in buurten met specifieke kenmerken die angstgevoelens vergroten. Dit geldt vooral voor lager opgeleiden, niet-westerse allochtonen en flatbewoners. Voor alle angstgevoelens hebben we verder laten zien dat de mate waarin deze verschillen tussen buurten, beperkt is en dat de verschillen bovendien voor een aanzienlijk deel verklaard worden doordat de bewoners van die buurten verschillen in individuele kenmerken.

Voor angstgevoelens buiten de woonomgeving konden we het conceptuele model minder uitgebreid toetsen. Van deze locaties hadden we geen informatie over de sociale context en ook niet over de risicoperceptie. Maar net als bij de angstgevoelens in de directe woonomgeving bleken ook hier sekse, leeftijd en slachtofferervaringen belangrijke individuele voorspellers.

Noten

- 1 We hebben ervoor gekozen om ons in dit hoofdstuk te concentreren op alle ondervraagden die de desbetreffende vragen ook daadwerkelijk hebben beantwoord en analyseren daarmee een beperkte, selectieve groep ondervraagden. Overwogen is voor alle ondervraagden die eerder in de vragenlijst hebben aangegeven zich nooit onveilig te voelen, te veronderstellen dat zij zich ook nooit onveilig voelen op de specifieke locaties. Omdat het hier bijna driekwart van de ondervraagden betreft, zou deze werkwijze tot gevolg hebben dat we vooral algemene angstgevoelens verklaren en minder de angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen.
- 2 De mate waarin de scores op de afhankelijke variabele tussen twee micro-eenheden (individueen) die behoren tot dezelfde macro-eenheid (woonbuurt) gelijkenis vertonen, kan worden uitgedrukt met de zogenoemde *intraclass correlation coefficient*. Deze coëfficiënt representeert de verhouding tussen de portie variantie op de afhankelijke variabele (spreiding over de populatie) van de macro-eenheden en de totale variantie (som van varianties op micro- en macroniveau). In het geval van een logistisch multilevel regressiemodel wordt verondersteld dat de variantie op microniveau gelijk is aan $\pi^2/3 = 3,29$ (Snijders en Bosker 2004: 224). De *intraclass correlation coefficient* wordt in dit geval als volgt berekend: $\rho_1 = \tau_o^2 / (\tau_o^2 + \pi^2/3)$.
- 3 De buurtproblemen zijn die zoals gepresenteerd in tabel 2.2 in deze publicatie. Factoranalyses laten zien dat het hier twee afzonderlijke factoren betreft, namelijk problemen met betrekking tot 'geweld en overlast' en 'diefstal'. Buurtproblemen die wijzen op verloedering vormen een afzonderlijke factor en zijn in dit onderzoek opgenomen als buurtkenmerk (zie ook bijlage C).

7 Slotbeschouwing

7.1 Samenvatting en conclusies

Met het veiligheidsbeleid van de kabinetten-Balkenende I, II en III wordt onder andere beoogd dat de burger zich aanmerkelijk veiliger gaat voelen. Om deze doelstelling te kunnen bereiken, is het belangrijk inzicht te krijgen in de wijze waarop de gevoelens van onveiligheid tot stand komen. Twee onderzoeksvragen staan in deze studie centraal.

Welke aspecten van gevoelens van onveiligheid zijn in Nederland empirisch te onderscheiden en wat weten we over de omvang en ontwikkeling van deze gevoelens? De term ‘onveiligheidsbeleving’ wordt gebruikt voor een veelheid aan emoties, opvattingen en opinies. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om de angst slachtoffer te worden, de inschatting van de kans op slachtofferschap en de bezorgdheid over de wijze waarop de criminaliteit zich ontwikkelt. Twee criteria blijken vooral relevant om de verschillende gevoelens te ordenen.

In de eerste plaats staat bij sommige gevoelens de persoonlijke situatie centraal, terwijl andere gevoelens meer verwijzen naar bezorgdheid over criminaliteit als maatschappelijk verschijnsel.

In de tweede plaats kunnen gevoelens geordend worden naar de mate waarin zij cognitief, respectievelijk affectief zijn. Gevoelens met een sterke cognitieve component hebben betrekking op de realiteit, terwijl gevoelens met een sterke affectieve component betrekking hebben op criminaliteit; hiertoe behoort de vrees om zelf slachtoffer te worden. In Nederland worden uiteenlopende gevoelens van onveiligheid vastgesteld en deze schetsen een verschillend beeld van de wijze waarop burgers onveiligheid beleven. Voor zover er gegevens over de tijd beschikbaar zijn, wijzen deze erop dat burgers zich in toenemende mate veilig voelen.

Steeds vaker wordt het belang benadrukt om een conceptueel onderscheid te maken tussen sterk affectieve angstgevoelens (bijvoorbeeld bang zijn om slachtoffer te worden) en sterk cognitieve angstgevoelens (zoals de inschatting die mensen maken van de kans om zelf slachtoffer te worden), waarbij de sterk cognitieve gevoelens verondersteld worden causaal vooraf te gaan aan de sterk affectieve gevoelens. Het idee hierachter is dat signalen uit de omgeving via een cognitief verwerkingsproces worden ‘vertaald’ naar een risico-inschatting om slachtoffer te worden van criminaliteit en dat deze inschatting resulteert in een bepaalde angst voor criminaliteit. Bij het beantwoorden van de tweede onderzoeksvraag sluiten we hierbij aan. Risico-perceptie is daarmee geen aspect van het te verklaren verschijnsel, maar onderdeel van de verklaring van angst voor criminaliteit.

Op welke wijze kunnen angstgevoelens worden verklaard en wat zijn de belangrijkste determinanten?

Op basis van algemene theorieën om angstgevoelens te verklaren en eerder onderzoek op dit terrein, hebben we een conceptueel model opgesteld. Om de empirische houdbaarheid van het conceptuele model na te gaan, hebben we een eerste toets uitgevoerd waarbij gebruik is gemaakt van de Politie-monitor Bevolking (PMB) uit 2004 en 2005. Hiermee hebben we ons vooral gericht op niet-specifieke angstgevoelens. Dat betekent dat wanneer mensen aangeven dat zij zich onveilig voelen, dat kan zijn omdat ze angst voor criminaliteit hebben, bang zijn in het donker, angst hebben voor vreemden of het onprettig vinden om alleen te zijn. In 2004 en 2005 gaf ruim een kwart (28%) van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder aan zich weleens onveilig te voelen. Vrouwen en slachtoffers (vooral van geweld) voelen zich relatief onveilig. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, voelen oudere vrouwen (65 jaar en ouder) zich relatief veilig; het zijn juist jonge vrouwen (15-24 jaar) die zich relatief onveilig voelen.

Vooral van algemene angstgevoelens weten we niet waarop deze precies betrekking hebben. Interessanter is het daarom om te kijken naar angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen. Aan de 28% ondervraagden die aangaven zich weleens onveilig te voelen, is ook gevraagd of zij zich op bepaalde locaties – in eigen huis, op straat in de eigen buurt, in het winkelgebied/centrum in de buurt, in het openbaar vervoer en rondom uitgaansgelegenheden – en op bepaalde tijdstippen – overdag (wanneer het licht is) en 's avonds (wanneer het donker is) – onveilig voelen. Het meest veilig voelen mensen zich overdag in hun directe woonomgeving: bijna 95% voelt zich dan thuis veilig en ruim 85% op straat in de buurt. Het minst veilig voelen mensen zich 's avonds buiten de eigen woonomgeving. Ongeveer twee derde voelt zich dan in het openbaar vervoer of rondom uitgaansgebieden weleens onveilig.

Het is hierbij belangrijk zich te realiseren dat een deel van de bevolking zich niet op bepaalde locaties begeeft; deze mensen zijn op die specifieke locaties dus ook niet bang. We hebben verschillende aanwijzingen gevonden dat dit vermijdingsgedrag gerelateerd is aan angstgevoelens: het zijn relatief angstige mensen die zich 's avonds niet op de onderscheiden locaties begeven. Overigens wijst niet al het vermijdingsgedrag op angstgevoelens. Soms wordt met vermijdingsgedrag, zoals omrijden of omlopen, rekening gehouden met onveilige situaties, maar weerhoudt dit mensen niet om zich toch op bepaalde locaties te begeven. De informatie die we hebben over de angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen is – door de vraagstelling in de PMB – alleen beschikbaar voor ondervraagden die zich weleens algemeen onveilig voelen én zich weleens op de desbetreffende locaties begeven op de onderscheiden tijdstippen. Dit betekent dat we van ruim 70% van alle ondervraagden geen gegevens hebben over hun angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen. De bevindingen hebben daardoor betrekking op een selectieve groep uit de Nederlandse bevolking.

Voor angstgevoelens in de woonomgeving konden we het opgestelde conceptuele model uitgebreid toetsen, omdat we naast informatie over individuele kenmerken ook gegevens tot onze beschikking hebben over de perceptie die mensen hebben van

de criminaliteit en overlast in hun eigen buurt, en gegevens over de omgeving waarin mensen wonen (weliswaar voor een selectieve groep). Zowel de risicoperceptie als de sociale context waarin mensen wonen, bleek relevant. Vooral het percentage niet-westerse allochtonen is een belangrijke determinant van onveiligheidsgevoelens, maar ook het tempo waarin buurten van 'kleur' zijn veranderd. Hoe sneller het percentage allochtonen toeneemt, hoe onveiliger mensen zich voelen. Verder is de mate van verloedering relevant voor angstgevoelens. Daarnaast hebben we duidelijk gemaakt dat de effecten van bepaalde individuele kenmerken gerelateerd zijn aan de woonomgeving: bepaalde bevolkingsgroepen wonen in buurten met specifieke kenmerken die angstgevoelens vergroten. Dit geldt vooral voor lager opgeleiden, niet-westerse allochtonen en flatbewoners.

Voor angstgevoelens buiten de woonomgeving – in winkelcentra, in het openbaar vervoer en in uitgaansgebieden – konden we het conceptuele model minder uitgebreid toetsen. Van deze locaties hadden we geen informatie over de sociale context en ook niet over de risicoperceptie. Maar net als bij de angstgevoelens in de directe woonomgeving bleken ook hier sekse, leeftijd en slachtofferervaringen belangrijke individuele voorspellers.

Het conceptuele model dat we hebben opgesteld, lijkt gezien onze bevindingen bruikbaar voor vervolgonderzoek. Bij het nagaan van de empirische houdbaarheid van het model hebben we echter belangrijke tekortkomingen geconstateerd in de beschikbare gegevens, waardoor we het conceptuele model slechts gedeeltelijk hebben kunnen toetsen. Dit wreekt zich vooral op het terrein van het openbaar vervoer. Gegeven de doelstelling van dit onderzoek was de PMB echter het meest geschikt: het bevat een uitgebreide meting van onveiligheidsgevoelens, gecombineerd met informatie over mogelijke determinanten van deze gevoelens en de mogelijkheid om andere databronnen aan de PMB te koppelen via de postcode van de ondervraagden. De belangrijkste tekortkoming van de PMB is dat de onveiligheidsgevoelens nogal algemeen zijn gemeten, waardoor onduidelijk is in welke mate het om angst voor criminaliteit gaat. Daarnaast levert de vraagstelling zelf enkele problemen op doordat de vragen over angstgevoelens op specifieke locaties en tijdstippen slechts aan een beperkte groep ondervraagden zijn gesteld en niet altijd even duidelijk is wat de consequenties van deze selectie zijn. Tot slot ontbreekt er in de PMB informatie over individuele determinanten waarvan we in het conceptuele model veronderstellen dat deze angstgevoelens in belangrijke mate helpen verklaren: de rol van de media is hiervan een voorbeeld.

7.2 Hoe nu verder?

Op basis van de geconstateerde tekortkomingen doen we enkele suggesties voor toekomstig onderzoek, waarbij we ons concentreren op het verbeteren van de vraagstelling binnen de huidige enquêtes en op vervolgonderzoek met bestaande gegevens. Voor het opheffen van de informatieleemten over het openbaar vervoer is wel nieuw onderzoek nodig.

Verbeteren van de vraagstelling binnen huidige enquêtes

De meest eenvoudige aanbeveling is gebaseerd op de constatering dat de wijze waarop ondervraagden in de Politiemonitor Bevolking (en in onderzoeken die hierop aansluiten) door de vragenlijst worden geleid, zou moeten worden verbeterd. De vragen over angstgevoelens op bepaalde locaties en tijdstippen worden aan nog geen derde van het totale aantal ondervraagden voorgelegd en er zijn concrete aanwijzingen dat in ieder geval de omvang van de angstgevoelens hierdoor wordt onderschat. Zeer waarschijnlijk heeft dit ook gevolgen voor de grootte en de richting van de gevonden effecten die van de determinanten van angstgevoelens uitgaan. Daarnaast hebben we laten zien dat een deel van de ondervraagden aangeeft zich niet op bepaalde locaties te begeven omdat zij angstig zijn. In de gegevens zoals we die geanalyseerd hebben is derhalve sprake geweest van 'selectieve uitval'. Het is mogelijk om enigszins voor deze uitval te corrigeren, maar het zou verstandiger zijn om in de vraagstelling een onderscheid te maken tussen mensen die zich niet op een bepaalde locatie begeven omdat ze angstig zijn voor criminaliteit en mensen die dat om een andere reden niet doen (vgl. Killias en Clerici 2000). Bovendien zouden de desbetreffende vragen aan alle ondervraagden moeten worden gesteld en niet alleen aan degenen die eerder hebben aangegeven zich weleens onveilig te voelen. Overwogen zou kunnen worden om de vraagstelling in de nieuwe Veiligheidsmonitor hierop aan te passen.

Vervolgonderzoek met bestaande gegevens

De tweede aanbeveling die we willen doen, betreft enkele suggesties voor vervolgonderzoek gebaseerd op bestaande gegevens. In ons huidige onderzoek hebben we gebruikgemaakt van de Politiemonitor Bevolking. De PMB bevat een uitgebreide meting van onveiligheidsgevoelens, gecombineerd met informatie over mogelijke determinanten van deze gevoelens en de mogelijkheid om andere databronnen aan de PMB te koppelen via de postcode van de ondervraagden. Gegeven de doelstelling van dit onderzoek was de PMB daarom het meest geschikt. Tijdens het analyseren van de gegevens kwam op verschillende momenten de vraag naar voren of bepaalde bevolkingsgroepen wel op eenzelfde manier de vragen hebben beantwoord. Zo is de bevinding opvallend dat de algemene angstgevoelens onder hoger opgeleiden relatief hoog zijn. Er zijn vanuit het onderzoek naar slachtofferschap aanwijzingen dat lager opgeleiden een concretere vraagstelling behoeven dan hoger opgeleiden en het is denkbaar dat dit ook speelt bij gevoelens van onveiligheid. Ook onder niet-westerse allochtonen zou deze kwestie relevant kunnen zijn. De gegevens uit de PMB bieden slechts beperkte mogelijkheden om meer zicht te krijgen in de mate waarin antwoordpatronen tussen bevolkingsgroepen verschillen. Om een dergelijke methodologische onderzoeksvraag te beantwoorden is dan ook een afzonderlijke verzameling gegevens noodzakelijk.

Niet alleen het beantwoorden van vragen kan sociaal en cultureel beïnvloed zijn, mensen uit verschillende bevolkingsgroepen kunnen zich ook in verschillende situaties onveilig voelen. In het onderhavige onderzoek hebben we hier geen aandacht

aan besteed. Met name verschillen tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen zijn hierbij interessant. De mogelijkheden van de PMB zijn wat dat betreft beperkt. Wittebrood et al. (2005) hebben echter eerder laten zien dat autochtonen zich in concentratiewijken (wijken met relatief veel niet-westerse allochtonen) onveiliger voelen dan niet-westerse allochtonen in diezelfde wijk. Hiervoor gebruikten zij gegevens uit een onderzoek onder allochtone en autochtone bewoners van 50 steden, waarin onder meer vragen gesteld zijn over onveiligheidsgevoelens en slachtofferschap, alsmede over de woonomgeving (Schothorst 2005). Deze gegevens bieden echter meer mogelijkheden om zicht te krijgen in de verschillen in angstgevoelens tussen etnische groepen. Aanvullend onderzoek met deze LAS-gegevens is daarom aan te raden.

Een ander aspect dat in ons onderzoek nauwelijks aandacht heeft gekregen is de rol van de media. De PMB bevat hierover geen informatie. Om hier toch meer inzicht in te krijgen zou in een vervolgonderzoek gebruik kunnen worden gemaakt van het Tijdbestedingsonderzoek (TBO) uit 2005. Het TBO wordt al sinds 1975 gehouden, maar in het meest recente onderzoek in deze reeks is voor het eerst ook gevraagd naar onveiligheidsgevoelens, met als doel meer inzicht te krijgen in de relatie tussen mediagedrag en angstgevoelens. Ook met deze gegevens kan de kennis over determinanten van onveiligheidsgevoelens dus worden vergroot.

De laatste suggestie die we hier willen doen voor vervolgonderzoek op basis van bestaande gegevens, is het analyseren van het Woningbehoefteonderzoek (WBO) uit 2002. Dit onderzoek is het enige landelijke waarin informatie beschikbaar is over de angst om zelf slachtoffer te worden (zie hoofdstuk 2). Hoewel het WBO enigszins beperkt is in de beschikbaarheid van determinanten van angstgevoelens (zo ontbreken bijvoorbeeld gegevens over slachtofferervaringen), zou een secundaire analyse desondanks informatie opleveren die een aanvulling vormt op de andere genoemde databronnen.

Nieuwe gegevens voor toekomstig onderzoek?

Het mag duidelijk zijn dat elk van de genoemde bestaande databronnen beperkingen heeft en dat het belangrijk is dat ook nieuwe gegevens worden verzameld. We adviseren echter om desondanks deze bestaande bronnen eerst aan een nadere analyse te onderwerpen, voordat opnieuw gegevens worden verzameld. Net zoals we met de onderhavige studie de beperkingen van de PMB hebben aangetoond, zullen de secundaire analyses op de andere databronnen mogelijk ook duidelijk maken dat bepaalde vragen beter anders gesteld kunnen worden en dat bepaalde belangrijke determinanten ontbreken. Dit geldt niet voor de informatie over de determinanten van angstgevoelens in het openbaar vervoer. Hierover zijn relatief weinig gegevens beschikbaar en het is daarom noodzakelijk deze via nieuw onderzoek te verzamelen.

7.3 Aangrijpingspunten voor beleid

Hoewel er nog vele vragen niet zijn beantwoord over de determinanten van onveiligheidsgevoelens, willen we enkele handvatten aanreiken waarmee de ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), Justitie, en Verkeer en Waterstaat (V&W) mogelijk hun voordeel kunnen doen in het beleid dat zij voeren om de onveiligheidsgevoelens van burgers te beïnvloeden. We denken dat het goed is als de overheid het beïnvloeden van de risicoperceptie van burgers en van factoren die meer indirect van invloed zijn op gevoelens van onveiligheid, tot speerpunt van haar beleid maakt. Het is echter belangrijk om de verwachtingen over de beïnvloedbaarheid van gevoelens van onveiligheid enigszins te matigen. Hoewel we hebben laten zien dat bepaalde factoren belangrijke voorspellers zijn van angstgevoelens, bleek de verklaringskracht van deze factoren gering. Ook worden gevoelens van onveiligheid in veel sterkere mate bepaald door individuele factoren dan door de sociale context waarin mensen verkeren. Aanpassingen van de sociale context kunnen dus slechts tot bescheiden veranderingen leiden in de onveiligheidsgevoelens van de bevolking.

Informereren over feitelijke risico's van slachtofferschap

Op basis van eerder onderzoek kunnen we concluderen – en ook uit dit onderzoek bleek dat weer – dat risicoperceptie een belangrijke voorspeller is van angstgevoelens. In het algemeen overschatten mensen vooral de risico's op ernstige delicten en onderschatten ze de risico's op minder ernstige delicten (Warr 2000: 465). Het is dus belangrijk om burgers feitelijk juiste informatie te geven over de kansen om slachtoffer te worden van criminaliteit. Het gaat daarbij niet alleen om het risico dat een bepaald delict voorkomt, maar vooral ook om een vergelijking in de tijd, tussen gebieden of met andere risico's, zodat deze in een context worden geplaatst. Dat angstgevoelens beïnvloed kunnen worden via cognitieve processen is geen nieuwe gedachte. Winkel (1990) heeft hier al uitgebreid aandacht aan besteed. Recent heeft de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO 2006) een advies gepubliceerd, waarin onder meer aandacht is voor de risico-inschatting van burgers naar aanleiding van incidenten waarbij tbs'ers betrokken zijn. De Raad constateert in dit advies dat zowel politici als de media onvoldoende aandacht geven aan het feitelijke risico dat ontsnapte tbs'ers gevaarlijk kunnen zijn voor individuele burgers en adviseert om meer objectiviteit te 'produceren', waarbij samenwerking tussen mediaorganisaties, bestuurders, politici (en in dit geval tbs-klinieken) nodig is.

Beïnvloeding van signalen van gevaar

We hebben in ons onderzoek laten zien dat mensen bepaalde situaties als een signaal van gevaar opvatten, waardoor ze zich onveilig voelen. We onderscheiden drie soorten signalen van gevaar, die met name van belang blijken voor gevoelens van onveiligheid en die op enigerlei wijze mogelijk beïnvloedbaar zijn. Dit betekent dat we vooral situationele factoren belichten. Met uitzondering van de wijze waarop burgers hun risico's percipiëren, zijn individuele kenmerken nauwelijks manipuleerbaar (ter-

wijl ze wel een belangrijke verklaring bieden voor angstgevoelens). De beïnvloeding kan gericht zijn op het verminderen van het gevaar zelf, of op het bewerkstelligen dat burgers bepaalde signalen niet als gevaar voor criminaliteit zien.

In de eerste plaats is duidelijk dat duisternis als een belangrijk signaal van gevaar wordt opgevat: mensen zijn 's avonds in het donker angstiger dan overdag wanneer het licht is. Al decennia lang wordt – ook in Nederland – via verlichting geprobeerd angstgevoelens te beïnvloeden. Dat dit nog ingewikkeld is, blijkt wel uit onderzoek van de Britse Home Office. Hieruit blijkt dat straatverlichting gevoelens van onveiligheid in slechts beperkte mate beïnvloedt, maar mogelijk wel effectief is voor bepaalde groepen en op bepaalde locaties (Atkins et al. 1991; Farrington en Welsh 2002). Voor Nederland is dergelijk onderzoek niet beschikbaar (Wittebrood en Van Beem 2004).

Daarnaast worden vreemden vaak als signaal opgevat voor gevaar. In ons onderzoek hebben we laten zien dat het percentage niet-westerse allochtonen een belangrijke determinant is voor angstgevoelens in de woonomgeving. Het is waarschijnlijk dat deze factor ook relevant is voor andere locaties, zoals het openbaar vervoer. Nog onbekend is welke groepen precies bang zijn voor niet-westerse allochtonen, maar eerder onderzoek laat zien dat vooral autochtonen zich hierdoor onveiliger voelen (Wittebrood et al. 2005). Omdat ook een snelle 'verkleuring' van de buurt een factor is die de angstgevoelens vergroot, zoals uit het onderhavige onderzoek blijkt, mogen we voorzichtig concluderen dat met name autochtone bewoners zich bedreigd voelen. Uit de studie van Gijsberts en Dagevos (2005) blijkt dat in buurten waar het aandeel allochtonen snel is toegenomen, minder contact tussen autochtonen en allochtonen bestaat. Tegelijkertijd blijkt dat hoe meer autochtonen en allochtonen met elkaar omgaan in de vrije tijd en hoe meer zij elkaar thuis en in de buurt opzoeken, hoe positiever zij over elkaar oordelen. Bekend maakt dus bemind, zoals de onderzoekers concluderen, en mogelijk geeft bemind een veilig gevoel. Vergelijkbare redeneringen gelden waarschijnlijk ook voor andere groepen die onbemind zijn, zoals rondhangende jongeren en dak- en thuislozen, die vaak niet de strafbare feiten plegen waarvan verondersteld wordt dat zij dat doen.

Een derde soort signalen die belangrijk zijn voor gevoelens van onveiligheid, komt van overlast en verloedering. Het adagium 'schoon, heel en veilig' refereert hieraan. Het huidige kabinet zal dit jaar een plan van aanpak presenteren voor het terugdringen van overlast en verloedering (Programmabureau Veiligheid 2006). Het gaat daarbij om overlast door hangjongeren, geluidsoverlast en hufterig gedrag in het verkeer, en waarschijnlijk ook om de fysieke component van overlast en verloedering. Het belang hiervan blijkt vooral uit onderzoek naar de woonomgeving, maar in het openbaar vervoer blijken overlast en verloedering eveneens bij te dragen aan gevoelens van onveiligheid (vgl. Ferwerda en Verhagen 2006).

Ook uit het onderzoek van Elffers en De Jong (2004) – gebaseerd op rondetafelgesprekken met buurtbewoners en 'veiligheidsprofessionals' – kwamen de genoemde factoren als belangrijk naar voren. Elffers en De Jong concluderen dat onveiligheidsbeleving in belangrijke mate synoniem is aan de angst voor vreemden. Bovendien

lijken vooral overlast en onbetamelijkheden van invloed op gevoelens van onveiligheid en niet zozeer criminaliteit zelf. Het ‘probleem’ van de onveiligheidsgevoelens zou volgens Elffers en De Jong dan ook meer als een sociaal probleem moeten worden beschouwd en minder als een veiligheidsprobleem (zie ook RMO 2004). De bevindingen uit ons onderzoek bevestigen dit idee.

Summary

The aim of ‘promoting a safer society’ has consistently been one of the central objectives of the three Dutch governments led by Prime Minister Jan Peter Balkenende. As part of this aim, the government has stated that there must be a real reduction in crime and nuisance levels, in addition to which members of the public must feel substantially safer. In the mid-term review of the programme *Naar een veiliger samenleving* (‘Towards a safer society’), the Minister of the Interior and Kingdom Relations (BZK) and the Minister of Justice announced that a study would be carried out into the possibilities for influencing the feelings of lack of safety among the public. The Social and Cultural Planning Office (SCP) carried out this study at the request of the Ministry of BZK, the Ministry of Justice and the Ministry of Transport, Public Works and Water Management (V&W). In the first place, the study sought to provide an insight into feelings of lack of safety on the part of the public and into how those feelings arise. A conceptual model was developed in order to explain these feelings, and using available data an initial test was carried out to assess the empirical reliability of the model. Explicit attention was also devoted to any shortcomings found in the data used and to ways in which those shortcomings could be reduced or eliminated in the future. Secondly, taking the findings as a basis, the most practical recommendations possible were put forward for ways of in which the perceptions of lack of safety could be influenced. Two central research questions are addressed in this publication?

- 1 *Which aspects of feelings of lack of safety can be identified empirically in the Netherlands, and what do we know about the extent and development of those feelings?*

The term ‘perceived lack of safety’ covers a whole range of emotions, views and opinions, such as fear of becoming a victim, the estimated risk of victimisation and concerns about the trend in crime. In order to describe the feelings of lack of safety, in this publication we first draw a distinction between the individual and the societal level; sometimes it is the personal situation that is at the forefront, while other feelings and perceptions refer more to worries about criminality as a social phenomenon. In the second place, we draw a distinction between the cognitive and affective level. Feelings with a strongly cognitive component relate to the reality, while feelings with a strong affective component relate to criminality. The fear of becoming a victim falls into this category. A wide variety of feelings of lack of safety are found in the Netherlands, as we show in this publication, and these present a varied picture of the way in which citizens perceive lack of safety. To the extent that longitudinal data are available, these suggest that citizens are feeling increasingly safe.

The importance of drawing a conceptual distinction between strongly affective feelings of anxiety (for example fear of becoming a victim) and strongly cognitive

fears (such as people's assessment of their chance of becoming a victim themselves) is increasingly being stressed. The strongly cognitive feelings are presumed to precede the strongly affective feelings in a causal link. The underlying idea here is that external signals are 'translated' via cognitive processing into an assessment of the risk of becoming a victim of crime, and that assessment results in a certain level of fear of crime. This is the approach taken in answering the second research question. Risk perception is thus not an aspect of the phenomenon to be explained, but is itself part of the explanation of the fear of crime.

2 *How can feelings of fear be explained and what are their main determinants?*

Based on general theories used to explain feelings of fear, combined with earlier research in this field, we developed a conceptual model. To test the empirical reliability of this model we carried out an initial test using data from the Police Population Monitor (PMB) from 2004 and 2005. The PMB is a national survey of the Dutch public focusing on crime, perceived lack of safety and the quality of basic policing. Our focus was primarily on non-specific feelings of fear; this means that if people indicate that they feel unsafe, this may be because they are afraid of crime, afraid of the dark, afraid of strangers or do not like being alone. In 2004 and 2005 more than a quarter (28%) of the Dutch population aged 15 years and over reported that they sometimes felt unsafe. Women and victims (especially victims of violence) feel relatively unsafe. Contrary to what is often assumed, older women (65 years and above) feel relatively safe; it is precisely young women (15-24 years) who feel relatively unsafe.

With general feelings of fear in particular, we do not know precisely what they refer to. It is therefore more interesting to look at feelings of fear at specific locations and times. The 28% of respondents reporting that they sometimes feel unsafe were therefore asked whether they felt unsafe at specific locations – in their own home, in the street in their local neighbourhood, in their local shopping centre, on public transport and around nightlife areas – and at particular times – during the day (when it is light) and in the evenings (when it is dark). The results showed that people feel safest during the daytime in their immediate neighbourhood: almost 95% then feel safe at home and more than 85% feel safe in their local streets. People feel the least safe in the evenings outside their own residential neighbourhood; roughly two-thirds then feel unsafe on public transport or in the vicinity of nightlife areas.

It is important to bear in mind here that a proportion of the population do not go to certain locations; these people are therefore also not afraid at those specific locations. We found several indications that this avoidance behaviour is related to feelings of fear: it is mainly relatively fearful people who avoid those specific locations in the evening. It should however be pointed out that not all avoidance behaviour points to feelings of fear; sometimes avoidance behaviour, such as taking a diversion in the car or on foot, is a means of allowing for unsafe situations, but this does not mean that those people will not still visit certain locations. Given the questions contained

in the PMB, the information we have on feelings of fear at specific times and places relates only to respondents who sometimes feel generally unsafe and who sometimes go to the locations in question at the specified times. This means that for more than 70% of all respondents we have no information on their feelings of fear at specific times and places. The findings therefore relate to a selective group of the Dutch population.

We were able to test the conceptual model extensively for feelings of fear in people's residential setting, because in addition to information about individual characteristics we also had access to data on people's perception of crime and nuisance in their own neighbourhood, as well as data on the setting where people lived (albeit for a selective group). Both the risk perception and the social context in which people live proved to be relevant. The percentage of non-Western ethnic minorities, in particular, is an important determinant of feelings of lack of safety, but the speed with which the 'colour' of a neighbourhood has changed is also an important factor: the more rapidly the percentage of ethnic minorities increases, the more unsafe people feel. The degree of impoverishment and decay of the neighbourhood is also relevant in determining feelings of fear. It is also clear that the effects of certain individual characteristics correlate with the residential setting: certain population groups live in neighbourhoods with specific characteristics which increase feelings of anxiety. This applies particularly for people with a low education level, members of non-Western ethnic minorities and people living in flats.

The conceptual model could not be tested so extensively for feelings of fear outside the residential setting – in shopping centres, on public transport and in night-life areas – because we had no information on the social context or risk perception with regard to these locations. As with feelings of fear in people's immediate residential setting, however, gender, age and experiences of victimisation were found to be important individual predictors.

Given our findings, the conceptual model we devised would appear to be usable for follow-up research. In determining the empirical reliability of the model, however, we observed important shortcomings in the available data, with the result that we were able to test the conceptual model only partially. Given the objective of this study, however, the PMB was nonetheless the most suitable data source: it contains a detailed measurement of feelings of lack of safety, combined with information on possible determinants of those feelings as well as the ability to link other data sources to the PMB via the postcodes of respondents. The main shortcoming of the PMB is that it measures feelings of lack of safety in rather general terms, so that it is unclear to what extent those fears relate to crime. In addition, the question formulation itself poses a number of problems because the questions about feelings of fear at specific locations and times were put to only a limited group of respondents and it is not always clear what the consequences of this selection are. Finally, there is a lack of information in the PMB about determinants which we assume in the conceptual model are important in helping to explain feelings of fear; the role of the media is an example of this.

Based on the observed shortcomings we make a number of suggestions for future research. Our main focus here is on improving the question formulation in existing surveys and on follow-up research based on existing data. Although many questions still remain unanswered about the determinants of feelings of lack of safety, we have nonetheless provided a few useful pointers which will help the Ministry of the Interior and Kingdom Relations (BZK), the Ministry of Justice and the Ministry of Transport, Public Works and Water Management (V&W) in shaping the policy aimed at influencing the feelings of lack of safety among the general public.

Bijlage A Gebruikte databestanden

Culturele veranderingen in Nederland (CV)

Het doel van het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland is het systematisch peilen van meningen onder de Nederlandse bevolking om inzicht te krijgen in de culturele veranderingen. Het onderzoek is gebaseerd op enquêtevragen uit een aantal onderzoeken die vóór 1975 zijn gehouden en wordt in principe jaarlijks, en vanaf 2000 tweejaarlijks herhaald. Het steekproefaantal wordt zodanig gekozen dat de nettorespons rond de 2000 personen ligt.

Doelpopulatie	Nederlandssprekende bevolking van 16 jaar en ouder
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	adres, persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	voor de adressensteekproef: postcodebestand; in 2004: adressenbestand van Cendris
Steekproefmethode	vóór 2004: gestratificeerde drietrapssteekproef: gemeenten, adressen, personen; in 2004: gestratificeerde drietrapssteekproef: postcodegebieden per stedelijkheidsklasse, adressen, personen
Verzamelmethode	mondeling en vanaf 1988 ook schriftelijk afgenomen vragenlijst; vanaf 1998 wordt de vragenlijst mondeling afgenomen met behulp van de computer (Computer Assisted Personal Interviewing, ofwel CAPI)
Opdrachtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Uitvoerder veldwerk	vóór 2004: Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie en het Marktonderzoek (NIPO); in 2004: Intomart GfK bv
Frequentie	1975, jaarlijks herhaald vanaf 1979, m.u.v. 1982, 1984 en 1990; vanaf 2000 tweejaarlijks
Weging	geen
cv'80	
Veldwerkperiode	november 1980-januari 1981
Respons	2007 personen
cv'86	
Veldwerkperiode	januari 1986-maart 1986
Respons	2016 personen

cv'87	
Veldwerkperiode	september 1987-december 1987
Respons	1990 personen
cv'91	
Veldwerkperiode	september 1991-december 1991
Respons	1926 personen
cv'93	
Veldwerkperiode	september 1993-januari 1994
Respons	1968 personen
cv'94	
Veldwerkperiode	oktober 1994-januari 1995
Respons	2066 personen
cv'95	
Veldwerkperiode	oktober 1995-januari 1996
Respons	2177 personen
cv'96	
Veldwerkperiode	oktober 1996-januari 1997
Respons	2418 personen
cv'97	
Veldwerkperiode	oktober 1997-januari 1998
Respons	2267 personen
cv'99	
In 1999 is uitsluitend het schriftelijke deel van het onderzoek uitgevoerd, onder deelnemers aan CAPI@HOME van het NIPO.	
Steekproefmethode	getrapte steekproef (provincie x gemeentegrootte); één of twee personen per huishouden, afhankelijk van huishoudensamenstelling
Veldwerkperiode	oktober 1999
Steekproefomvang	1750 huishoudens
Respons	1468 huishoudens (84%); 1618 personen
cv'00	
Veldwerkperiode	september 2000-december 2000
Respons	2299 personen

CV'04	
Veldwerkperiode	september 2004-januari 2005
Steekproefaantal	3641 adressen
Respons	2155 adressen (59%); 2300 personen (op sommige adressen zijn twee personen ondervraagd)

Enquête rechtsbescherming en veiligheid (ERV)

Het doel van de Enquête rechtsbescherming en veiligheid van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is een beeld te verkrijgen van ervaringen en gevoelens inzake criminaliteit. Tot de onderwerpen waarover in de ERV vragen worden gesteld behoren slachtofferschap, onveiligheidsgevoelens, preventiemaatregelen, hulpverlening en aangiftegedrag, en problemen op het terrein van het recht en het beroep dat daarbij wordt gedaan op juridische instanties. Met ingang van 1997 is de ERV opgenomen in de module Recht van POLS, het Permanent onderzoek naar de leefsituatie van het CBS.

Doelpopulatie	Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder in particuliere huishoudens
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	adres
Entiteiten	personen en huishoudens
Steekproefkader	PTT-afgiftepuntenbestand
Steekproefomvang	circa 6000 adressen
Steekproefmethode	gestratificeerde meertrapssteekproef: gemeente, adres; stratificatie naar gemeente; per huishouden worden maximaal twee personen van 15 jaar of ouder ondervraagd, waarbij ten minste één persoon uit de kern (echtpaar, vaste partners, alleenstaande ouder, alleenstaande) en – indien van toepassing – een persoon uit de periferie (meestal kinderen).
Verzamelmethode	CAPI
Opdrachtgever	CBS
Uitvoerder veldwerk	CBS
Frequentie	doorlopend, vanaf het verslagjaar 1992 (ERV'93)
Weging	naar leeftijd, geslacht, stedelijkheid en samenstelling huishouden
Berichtgevers	de huishoudensvragen worden aan slechts één persoon uit het huishouden gesteld
Respons ERV'92	3949 personen
Respons ERV'93	4934 personen
Respons ERV'94	5503 personen
Respons ERV'95	5936 personen
Respons ERV'96	5773 personen

Enquête slachtoffers misdrijven (ESM)

Ten behoeve van het beleid van politie en justitie werd in de Enquête slachtoffers misdrijven informatie verzameld over het aantal en de aard van de misdrijven waarvan de bevolking slachtoffer is geweest. Ook zijn vragen gesteld over het aangiftegedrag van de slachtoffers en het ondertekenen van een proces-verbaal.

De ESM is na 1992 opgevolgd door de ERV, die in 1997 is opgenomen in de module Recht van POLS, het Permanent onderzoek leefsituatie.

Doelpopulatie	Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder in particuliere huishoudens
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon; vanaf 1984: adres
Entiteiten	personen, delicten
Steekproefkader	gemeentelijke bevolkingsregisters; vanaf 1984: PTT-afgiftepuntenbestand
Steekproefmethode	aselecte tweetrapssteekproef: gemeente, persoon; na 1984: aselecte drietrapssteekproef: gemeente, adres, persoon; gemeenten gestratificeerd naar provincie en urbanisatiegraad; eerstjarige persoon
Verzamelmethode	mondeling en na 1984 ook schriftelijk afgenomen vragenlijst
Veldwerkperiode	januari-februari van het jaar na het desbetreffende jaar
Opdrachtgever	CBS
Uitvoerder veldwerk	CBS
Frequentie	jaarlijks van 1981 tot en met 1984, daarna in de even jaren
Weging	naar leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, regio, urbanisatiegraad, inwoneraantal
Respons ESM'80	8475 personen
Respons ESM'81	10.738 personen
Respons ESM'82	10.765 personen
Respons ESM'83	10.931 personen
Respons ESM'84	9730 personen
Respons ESM'86	9502 personen
Respons ESM'88	4686 personen
Respons ESM'90	4513 personen
Respons ESM'92	4448 personen

International Crime Victims Survey (ICVS)

De internationale slachtofferenquête is opgezet met een driedelig doel: het bieden van een alternatief voor de politierapportage van misdaadcijfers, het aanpassen van de bij bestaande slachtofferenquêtes gebruikte methodologie om internationale vergelijkingen mogelijk te maken en het achterhalen welke groepen onder de bevolking het sterkst door misdaad worden getroffen.

Doelpopulatie	bevolking van 16 jaar en ouder in geïndustrialiseerde landen en steden in niet-geïndustrialiseerde landen
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	huishoudens, personen
Steekproefkader	verschilt per land
Steekproefmethode	in de meeste landen: aselecte steekproef van (vaste) telefoonnummers, Troidahl-Carter om het te ondervragen lid van het huishouden te kiezen
Verzamelmethode	in de meeste landen: computerondersteunde telefonisch afgenomen vragenlijst (Computer Assisted Telephone Interviewing, ofwel CATI)
Opdrachtgever	International Working Group; voor Nederland: ministerie van Justitie
Uitvoerder veldwerk	in de meeste landen gecoördineerd door Interview-NSS
Frequentie	1989, 1992, 1996, 2000
Weging	naar huishoudensomvang; geslacht, leeftijd, regio
Berichtgever	proxy niet toegestaan
Verslagperiode	ervaringen over de voorafgaande vijf jaren en het afgelopen jaar
ICVS'89	vijftien deelnemende landen
Steekproefomvang	in Nederland: 3067 personen
Respons	in Nederland: 2000 personen (65%)
ICVS'92	dertien deelnemende landen
Steekproefomvang	in Nederland: 3012 personen
Respons	in Nederland: 2000 personen (66%)
ICVS'96	twaalf deelnemende landen
Steekproefomvang	in Nederland: 3206 personen
Respons	in Nederland: 2008 personen (63%)
ICVS'00	zeventien deelnemende landen
Steekproefomvang	in Nederland: 3459 personen
Respons	in Nederland: 2001 personen (58%)

Leefsituatie allochtone stedelingen (LAS)

Voor het onderzoek naar de leefsituatie van allochtone stedelingen zijn vier groepen allochtonen benaderd (Marokkanen, Turken, Antillianen en Surinamers) plus een referentiegroep van autochtonen. Er zijn onder meer vragen gesteld over vrije tijd, taakverdeling binnen het huishouden, voorzieningengebruik, mobiliteit, veiligheids-

beleving en slachtofferschap. Het hoofdonderzoek is gevolgd door een beknopt tijdbestedingsonderzoek.

Doelpopulatie	Marokkanen, Turken, Surinamers, Antillianen en autochtonen van 15-65 jaar in de 50 grootste gemeenten
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	gemeentelijke basisadministratie
Steekproefmethode	random steekproef per etnische groep, gestratificeerd naar gemeentegrootte
Verzamelmethode	CAPI
Opdrachtgever	SCP
Frequentie	eenmalig
Weging	naar leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, generatie, herkomstgroepering, kinderen 0-12 jaar, gemeenteomvang (G4 versus overige gemeenten)
Uitvoerder veldwerk	Veldkamp Marktonderzoek bv
Veldwerkperiode	november 2004-mei 2005
Steekproefomvang	2022 Marokkanen; 1864 Turken; 1746 Antillianen; 2009 Surinamers; 1295 autochtonen
Respons	919 Marokkanen (45%); 947 Turken (51%); 825 Antillianen (47%); 763 Surinamers (38%); 642 autochtonen (50%)

Nederlandse Survey Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR)

Ten behoeve van het onderzoeksprogramma van het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving zijn gegevens verzameld over de ervaring van Nederlanders met criminaliteit en over hun mening over criminaliteit en rechtshandhaving. Ook werd gevraagd naar slachtofferschap en daderschap van uiteenlopende delicten.

Doelpopulatie	Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder; Nederlandse bevolking van 15-30 jaar
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	PTT-afgiftepuntenbestand
Steekproefmethode	drietrap: gemeente gestratificeerd naar regio en urbanisatiegraad, adres, persoon (eerstjarige)
Verzamelmethode	CAPI en een schriftelijk afgenomen vragenlijst
Opdrachtgever	Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving
Uitvoerder veldwerk	Inter/View

Frequentie	eenmalig
Verslagperiode	er is ook naar ervaringen uit het verleden gevraagd
Veldwerkperiode	september-december 1996
Steekproefomvang	15 jaar en ouder: 4684 personen; 15-30 jaar: 2388 personen
Respons	15 jaar en ouder: interviews met 1939 personen (41%), waarvan 1492 personen de schriftelijk afgenomen vragenlijst hebben teruggestuurd (76%) 15-30 jaar: interviews met 1012 personen (42%), waarvan 702 personen de schriftelijk afgenomen vragenlijst hebben teruggestuurd (69%)

Permanent onderzoek naar de leefsituatie (POLS)

POLS is een groot, continu onderzoek van het CBS naar verschillende onderwerpen betreffende de leefsituatie, zoals gezondheid, arbeidsomstandigheden, rechtsbescherming, veiligheid, tijdbesteding en wonen. Deze informatie komt beschikbaar over allerlei groepen in de bevolking. POLS bestaat uit verschillende modules. Alle respondenten krijgen een basisvragenlijst voorgelegd. De vragenlijsten voor de verschillende modules worden aan een deel van de respondenten voorgelegd. In POLS zijn verschillende oudere onderzoeken geïntegreerd: het DLO (Doorlopend leefsituatie onderzoek), de ERV (Enquête rechtsbescherming en veiligheid), de Gezondheidsenquête (GEZ) en het Woningbehoefteonderzoek (WBO).

Doelpopulatie	Nederlandse bevolking van 0 jaar en ouder in particuliere huishoudens
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	gemeentelijke basisadministratie (GBA)
Steekproefmethode	tweetrapssteekproef: gemeenten, personen; stratificatie naar gemeente; maandelijkse deelsteekproeven
Opdrachtgever	CBS
Uitvoerder veldwerk	CBS
Frequentie	continu, vanaf 1997
Berichtgever	bij kinderen jonger dan 12 jaar is het interview afgenomen met een ouder of verzorger; de vragen voor de hoofdkostwinner over de inkomenssituatie van het huishouden kunnen door iemand anders zijn beantwoord

Basisvragenlijst

De basisvragenlijst van POLS bevat vragen naar achtergrondkenmerken en naar algemene leefsituatiekenmerken. In 2004 is ten opzichte van voorgaande jaren het vragenblok onderwijs en het vragenblok beroep en bedrijf ingrijpend gewijzigd.

Verzamelmethode	CAPI en CATI
Weging	naar leeftijd en geslacht, burgerlijke staat, stedelijkheidsgraad, COROP-gebied, huishoudensgrootte
Steekproefomvang	1997: 55.675 personen 1998: 151.680 personen 1999: 76.054 personen 2000: 63.470 personen 2001: 40.668 personen 2002: 38.508 personen 2003: 40.688 personen 2004: 36.256 personen
Respons	1997: 34.439 personen (62%) 1998: 80.789 personen (53%) 1999: 42.605 personen (56%) 2000: 37.482 personen (59%) 2001: 24.231 personen (60%) 2002: 22.259 personen (58%) 2003: 25.163 personen (56%) 2004: 21.706 personen (60%)

Recht

Het onderdeel Recht van POLS bevat gegevens over slachtofferschap van criminaliteit en beroep op rechtshulp van de respondenten van de modules Recht en Participatie en Recht en Milieu.

Doelpopulatie	Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder in particuliere huishoudens
Verzamelmethode	CAPI
Weging	naar leeftijd en geslacht, burgerlijke staat, stedelijkheidsgraad, COROP-gebied, huishoudensgrootte; werkzaam, eigen woning
Steekproefomvang	1997: 16.496 personen 1998: 17.393 personen 1999: 22.080 personen 2000: 17.978 personen 2001: 19.045 personen 2002: 15.849 personen 2003: 21.154 personen 2004: 18.134 personen
Respons	1997: 9331 personen (57%) 1998: 9514 personen (55%) 1999: 11.667 personen (53%) 2000: 9233 personen (51%) 2001: 10.907 personen (57%)

2002: 8888 personen (56%)
 2003: 11.458 personen (54%)
 2004: 10.552 personen (58%)

Politiemonitor Bevolking (PMB)

De Politiemonitor Bevolking is een landelijk onderzoek naar criminaliteit, onveiligheid en de kwaliteit van de basispolitiezorg. Hierbij wordt gevraagd naar slachtofferschap, gevoelens van onveiligheid, ervaringen met de politie, oordeel over de beschikbaarheid van de politie en de tevredenheid over het laatste contact met de politie.

Doelpopulatie	Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	telefoonregister van de PTT/KPN: huishoudens met een niet-geheim telefoonnummer
Steekproefmethode	aselecte steekproef per quotagebied (politieregio); eerstjarige persoon van 15 jaar of ouder
Verzamelmethode	CATI
Oprichtgever	ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en ministerie van Justitie
Uitvoerder veldwerk	vanaf 1999: Intomart bv en ProInfo Heerlen
Veldwerkperiode	januari-maart van het desbetreffende jaar
Frequentie	tweejaarlijks vanaf 1993 tot en met 2001; in 2002 een verkort onderzoek (politieprestatie-monitor); 2003, 2004 en 2005
Weging	naar leeftijd, geslacht en regio
Verlagperiode	slachtofferschap en politiecontacten worden gepeild voor een voorafgaande periode van twaalf maanden
PMB'93	
Uitvoerder veldwerk	Intomart, NIPO en NSS
Steekproefomvang	98.200 personen
Nettorespons	50.704 personen (52%)
PMB'95	
Uitvoerder veldwerk	Intomart en NIPO
Steekproefomvang	136.686 personen
Nettorespons	75.560 personen (55%)

PMB'97
Uitvoerder veldwerk Intomart en NIPO
Steekproefomvang 149.825 personen
Nettorespons 76.248 personen (51%)

PMB'99
Steekproefomvang 167.148 personen
Nettorespons 77.539 personen (46%)

PMB'01
Steekproefomvang 123.008 personen
Nettorespons 88.607 personen (72%)

PMB'03
Steekproefomvang 125.693 personen
Nettorespons 90.589 personen (72%)

PMB'04
Steekproefomvang 68.620 personen
Nettorespons 49.037 personen (71%)

PMB'05
Steekproefomvang 74.619 personen
Nettorespons 52.560 personen (70%)

Woningbehoefteonderzoek (WBO)

Het WBO is een grootschalige, landelijke enquête over het wonen die periodiek uitgevoerd wordt om woningmarktontwikkelingen in beeld te brengen. Met dit onderzoek wil men inzicht krijgen in de huishoudenssamenstelling, de huisvestingssituatie, de woonwensen en het verhuisgedrag van de Nederlandse bevolking. Hiertoe wordt informatie verzameld over de huisvestingssituatie, de woonuitgaven en de gerealiseerde en gewenste verhuizingen. Daarnaast levert het WBO informatie over de sociaaldemografische en sociaaleconomische kenmerken van huishoudens. Er zijn verschillende vragenlijsten voor hoofdbewoners, inwonenden en leden van huishoudens.

Van 1997 tot 1999 was het WBO een zelfstandige module van POLS, het Permanent onderzoek leefsituatie van het CBS. In 2002 is het WBO uitgevoerd door een consortium dat rechtstreeks door het directoraat-generaal Wonen van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) is begeleid.

Het WBO wordt na 2002 opgevolgd door het Woningonderzoek Nederland (WON), waarin het geïntegreerd is met de Kwalitatieve Woningregistratie (KWR).

Doelpopulatie	Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, zelfstandig wonend
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen, huishoudens; woningen
Steekproefkader	gemeentelijke persoonsregisters; gemeentelijke basisadministratie (GBA)
Steekproefmethode	enkelvoudige aselecte steekproef (tot 1998) 1998: tweetrapssteekproef: gemeente, persoon; stratificatie naar gemeentegrootte; maandelijks deelsteekproeven met landelijke spreiding + oversampling 2002: vier enkelvoudige deelsteekproeven met landelijke dekking, trekkingskans afhankelijk van al dan niet gehuwd zijn en woonregio; oversampling
Verzamelmethode	mondeling afgenomen vragenlijst, vanaf 1998 computer-ondersteund (CAPI) in 2002: mixed mode: respondent kon kiezen tussen CAPI, CATI of een vragenlijst via internet (Computer Assisted Web Interviewing, ofwel CAWI)
Opdrachtgever	Ministerie van VROM
Uitvoerder veldwerk	Tot 2002: CBS in samenwerking met verschillende onderzoeksbureaus Vanaf 2002: een consortium van de onderzoeksbureaus GfK, Intomart en R&M
Frequentie	vierjaarlijks vanaf 1964
Weging	naar geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, nationaliteit en woonregio (tot 1998) 1998: naar geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, woonregio, etniciteit, huishoudensgrootte, huisvestingswijze en woningvoorraad 2002: naar geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, woongebied, geboorteland, huishoudensgrootte en huishoudentype
Berichtgevers	in uitzonderlijke gevallen kan de partner van de steekproefpersoon de vragen beantwoorden
Verslagperiode	de gerealiseerde verhuizingen in de vier jaren voorafgaand aan de datum van ondervraging, de gewenste verhuizingen binnen een termijn van twee jaar
WBO'02	
Veldwerkperiode	april 2002-februari 2003
Steekproefomvang	reguliere steekproef: 99.828 personen; oversampling: 52.041 personen

Respons	reguliere steekproef: 61.004 personen (61%); oversampling: 30.723 personen (59%), waarvan bijna de helft een reguliere vragenlijst heeft ingevuld en in het bestand is opgenomen
Gegevensbewerking	ABF Research heeft de gegevens verwerkt en bijschattingen verricht bij ten onrechte ontbrekende antwoorden.

Woonmilieudatabase (WMD)

De Woonmilieudatabase (vanaf 2002 ABF-monitor genoemd) is opgezet om op een uniforme en integrale wijze de beschikking te hebben over gegevens op wijk- en buurtniveau. Er wordt naar gestreefd per gebiedseenheid informatie bijeen te brengen over de thema's bevolking, wonen, werk, gebouwen, mobiliteit, voorzieningen, bodemgebruik en bereikbaarheid. Deze database bevat sinds 1998 ook gegevens over verhuizingen naar nationaliteit, geboorteland en postcode, en over de vestigingsplaats van winkels.

Doelpopulatie	wijken en buurten in Nederland
Entiteiten	viercijferige postcodegebieden
Opdrachtgever	Ministerie van VROM; Rijks Planologische Dienst (RPD) in samenwerking met het SCP
Uitvoerder	ABF Onderzoek (1998)
Frequentie	vierjaarlijks
Verzamelmethode	compilatie van gegevens van derden, onder meer van PTT, CBS, RPD, Geo-Marktprofiel bv, ministeries, provincies en gemeenten.
Aantal	4506 postcodegebieden (1998)

Bijlage B Vraagstelling in Politiemonitor Bevolking (PMB)

Algemeen

Voelt u zich weleens onveilig?

- 1 ja;
- 2 nee;
- 3 weet niet/wil niet zeggen.

Selectie: voelt zich weleens onveilig

Voelt u zich vaak, soms of zelden onveilig?

- 1 vaak;
- 2 soms;
- 3 zelden;
- 4 weet niet/wil niet zeggen.

Locatie en tijdstip

Selectie: voelt zich weleens onveilig

Ik noem u nu een aantal situaties. Kunt u voor elk van deze situaties aangeven of u zich daar weleens onveilig voelt?

Openbaar vervoer

selectie: maakt gebruik van openbaar vervoer

Voelt u zich overdag (wanneer het licht is) weleens onveilig in het openbaar vervoer?

Zo ja, is dat:

- vaak;
- soms;
- (bijna) nooit;
- weet niet/wil niet zeggen [NIET OPLEZEN];
- niet van toepassing, maakt overdag geen gebruik van openbaar vervoer [WEL OPLEZEN].

Voelt u zich 's avonds (wanneer het donker is) weleens onveilig in het openbaar vervoer?

Zo ja, is dat:

- vaak;
- soms;

- (bijna) nooit;
- weet niet/wil niet zeggen [NIET OPLEZEN];
- niet van toepassing, maakt 's avonds geen gebruik van openbaar vervoer [WEL OPLEZEN].

Uitgaansgelegenheden

Voelt u zich 's avonds (wanneer het donker is) weleens onveilig rondom uitgaansgelegenheden? Zo ja, is dat:

- vaak;
- soms;
- (bijna) nooit;
- weet niet/wil niet zeggen [NIET OPLEZEN];
- niet van toepassing, gaat niet naar uitgaansgelegenheden [WEL OPLEZEN].

Eigen buurt

Voelt u zich overdag (wanneer het licht is) weleens onveilig op straat in uw eigen buurt?

Zo ja, is dat:

- vaak;
- soms;
- (bijna) nooit;
- weet niet/wil niet zeggen [NIET OPLEZEN].

Voelt u zich 's avonds (wanneer het donker is) weleens onveilig op straat in uw eigen buurt?

Zo ja, is dat:

- vaak;
- soms;
- (bijna) nooit;
- weet niet/wil niet zeggen [NIET OPLEZEN];
- niet van toepassing, gaat 's avonds niet naar buiten [WEL OPLEZEN].

Winkelgebied

Voelt u zich overdag (wanneer het licht is) weleens onveilig in het winkelgebied/winkelcentrum bij u in de buurt?

Zo ja, is dat:

- vaak;
- soms;
- (bijna) nooit;
- weet niet/wil niet zeggen [NIET OPLEZEN].

Voelt u zich 's avonds (wanneer het donker is) weleens onveilig in het winkelgebied/
winkelcentrum bij u in de buurt?

Zo ja, is dat:

- vaak;
- soms;
- (bijna) nooit;
- weet niet/wil niet zeggen [NIET OPLEZEN];
- niet van toepassing, komt 's avonds niet in het winkelgebied/winkel-
centrum [WEL OPLEZEN].

In eigen huis

Voelt u zich overdag (wanneer het licht is) weleens onveilig in uw eigen huis?

Zo ja, is dat:

- vaak;
- soms;
- (bijna) nooit;
- weet niet/wil niet zeggen [NIET OPLEZEN];

Voelt u zich 's avonds (wanneer het donker is) weleens onveilig in uw eigen huis?

Zo ja, is dat:

- vaak;
- soms;
- (bijna) nooit;
- weet niet/wil niet zeggen [NIET OPLEZEN].

Bijlage C Constructies van buurtkenmerken

Sociaaleconomische achterstand

De sociaaleconomische achterstand van buurten is gemeten met behulp van vier indicatoren uit de Woonmilieudatabase 1998: het percentage huishoudens in de buurt met een inkomen onder het sociaal minimum, het percentage huishoudens waarvan het hoofd werkloos is, het percentage huishoudens waarvan het hoofd een bijstandsuitkering ontvangt en het percentage eenoudergezinnen met minderjarige kinderen.

Etnische heterogeniteit

Als indicator voor etnische heterogeniteit in een buurt wordt het percentage niet-westerse allochtonen gebruikt. Deze is vastgesteld voor 2002 en berekend op basis van gegevens uit de Bevolkingsstatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Niet-westerse allochtonen zijn personen waarvan ten minste één ouder geboren is in een niet-westers ontwikkelingsland. Hieronder vallen Turkije en landen in Azië, Afrika en Latijns-Amerika, behalve Japan en Indonesië.

Verkleuring

Om de toe- of afname van de concentratie van niet-westerse allochtonen vast te stellen, zijn veranderingsscores berekend voor het percentage niet-westerse allochtonen in buurten tussen 1998 en 2002. De veranderingsscore wordt berekend door in een regressieanalyse het percentage niet-westerse allochtonen in 2002 te voorspellen op grond van het percentage niet-westerse allochtonen in 1998 (zie Van Wilsem et al. 2006). Hierdoor houden we rekening met de gemiddelde toe- of afname van het percentage niet-westerse allochtonen in buurten in Nederland tussen 1998 en 2002.

Verhuisbewegingen

De verhuismobiliteit in een buurt is berekend door het percentage personen te nemen dat in 2001 in een bepaald postcodegebied is komen wonen vanuit een ander postcodegebied binnen of buiten de gemeente. Verhuizingen binnen de buurt worden hierin dus niet betrokken.

Sociale cohesie

Sociale cohesie in een buurt is gemeten met behulp van een negental stellingen over de sociale verhoudingen en omgang binnen buurten, die afkomstig zijn uit het Woningbehoefteonderzoek 2002. Het gaat om de volgende stellingen:

- Ik ben gehecht aan deze buurt.
- Ik voel mij thuis in deze buurt.
- Ik heb veel contact met mijn directe buren.
- Ik heb veel contact met andere buurtbewoners.

- Ik voel mij mede verantwoordelijk voor de leefbaarheid in de buurt.
- In deze buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om.
- Ik woon in een gezellige buurt met veel saamhorigheid.
- Mensen kennen elkaar in deze buurt nauwelijks.
- Ik ben tevreden met de bevolkingssamenstelling in deze buurt.

Per stelling is door middel van een 5-punts antwoordschaal vastgesteld in hoeverre de respondent het eens is met de stelling. Alle items zijn zo gecodeerd dat een hogere score duidt op meer sociale cohesie. Om op buurtniveau een score voor sociale cohesie te bepalen, hebben we gebruikgemaakt van een ecometrische analyse (zie: Raudenbush en Sampson 1999). Hierbij wordt rekening gehouden met de interne consistentie tussen de antwoorden van de respondent zelf, tussen de respondenten onderling en tussen de buurten. Door deze methode wordt een objectievere maat geconstrueerd dan bij een gewone schaalconstructie. Voor meer informatie zie: Goudriaan et al. (2006).

Verloedering

Fysieke verloedering is gemeten aan de hand van een viertal buurtproblemen waarvan de ondervraagden konden aangeven of dat (bijna) nooit, soms of vaak voorkomt in de eigen buurt. De gegevens zijn afkomstig uit de Politie-monitor Bevolking 2004 en 2005. Het gaat om de volgende buurtproblemen:

- rommel op straat;
- hondenpoep op straat;
- vernieling van telefooncellen, bus- of tramhokjes;
- bekladding van muren en/of gebouwen.

Net als bij de constructie van de variabele voor sociale cohesie is gebruikgemaakt van een ecometrische analyse.

Bijlage D   Additionele tabellen

Tabel D.1

Aandeel van de buurtbewoners dat zich overdag weleens onveilig voelt in eigen huis en op straat in de eigen buurt, naar kenmerken van de buurt (in procenten)

	eigen huis				op straat in eigen buurt			
	< 25	25-50	50-75	> 75	< 25	25-50	50-75	> 75
sociaaleconomische achterstand	1,0	1,1	1,2	2,0	1,3	1,6	1,5	5,0
% niet-westerse allochtonen	-	1,1	1,0	1,9	-	1,1	1,5	4,7
verkleuring	1,3	1,0	1,1	1,8	1,3	1,4	1,7	4,6
verhuismobiliteit	1,2	1,2	1,3	1,7	1,4	1,4	2,2	4,4
lage sociale cohesie	1,1	1,0	1,2	1,9	1,4	1,7	2,5	4,4
verloedering	1,0	1,1	1,4	1,7	1,0	1,4	2,2	4,7

- = Gegevens ontbreken.

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05); VROM/RPD (WMD'98); VROM (WBO'02)

Tabel D.2

Geschatte effectparameters van individuele kenmerken op de perceptie van geweld en overlast in de eigen buurt

	respondenten die zich weleens onveilig voelen	alle respondenten
vrouw (ref. = man)	-0,013*	0,011**
leeftijd (ref. = 35-49 jaar)		
15-24 jaar	0,013*	0,021***
25-34 jaar	-0,005	0,000
50-64 jaar	-0,047***	-0,051***
≥ 65 jaar	-0,163***	-0,155***
niet-westerse allochtoon (ref. = autochtoon)	0,006	0,003
opleiding (ref. = laagopgeleid)		
lbo/mavo	0,018	0,022***
mbo/havo/vwo	0,012	0,025***
hbo/wo	0,001	0,028***
betaalde baan (> 15 uur) (ref. = overig)	-0,016*	-0,007
gezinssituatie (ref. = overig)		
eenoudergezin	0,009	0,009**
alleenstaand	0,015*	0,006
woonsituatie (ref. = eengezinswoning)		
flatwoning	0,175***	0,155***
anders	0,045***	0,043***
slachtoffer van geweld (ref. = geen slachtoffer)	0,152***	0,152***
slachtoffer van diefstal/vernieling (ref. = geen slachtoffer)	0,130***	0,147***
woongemeente (ref. = overige gemeenten)		
G4	0,187***	0,185***
G26	0,046***	0,034***
N	25.698	93.197
R ²	0,18	0,19

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05) SCP-bewerking

Tabel D.3

Geschatte effectparameters van individuele kenmerken op de perceptie van diefstal in de eigen buurt

	respondenten die zich weleens onveilig voelen	alle respondenten
vrouw (ref. = man)	0,047***	0,053***
leeftijd (ref. = 35-49 jaar)		
15-24 jaar	-0,067***	-0,049***
25-34 jaar	-0,062***	-0,041***
50-64 jaar	0,003	-0,005
≥ 65 jaar	-0,089***	-0,100***
niet-westerse allochtoon (ref. = autochtoon)	-0,008	-0,015***
opleiding (ref. = laagopgeleid)		
lbo/mavo	0,037**	0,044***
mbo/havo/vwo	0,037**	0,054***
hbo/wo	0,042**	0,062***
betaalde baan (> 15 uur) (ref. = overig)	0,006	0,004
gezinsituatie (ref. = overig)		
eenoudergezin	-0,008	0,000
alleenstaand	-0,021**	-0,031***
woonsituatie (ref. = eengezinswoning)		
flatwoning	0,102***	0,097***
anders	0,018**	0,019***
slachtoffer van geweld (ref. = geen slachtoffer)	0,046***	0,060***
slachtoffer van diefstal/vernieling (ref. = geen slachtoffer)	0,229***	0,249***
woongemeente (ref. = overige gemeenten)		
G4	0,179***	0,170***
G26	0,035***	0,021***
N	24.824	90.605
R ²	0,14	0,16

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05) SCP-bewerking

Tabel D.4

Ongestandaardiseerde effectparameters ter verklaring van onveiligheidsgevoelens overdag op straat (logistische multilevelmodellen) (volledig model is weergegeven in tabel 6.2)

	model 1	model 2	model 3	model 4
constante	-2,01***	-2,21***	-2,35***	-2,30***
vrouw (ref. = man)	0,21***	0,22***		0,24***
leeftijd (ref. = 35-49 jaar)				
15-24 jaar	-0,24**	-0,24**		-0,26***
25-34 jaar	-0,25***	-0,20***		-0,27***
50-64 jaar	-0,12*	-0,06		-0,11**
≥ 65 jaar	-0,40***	-0,13		-0,37***
niet-westerse allochtoon (ref. = autochtoon)	0,21**	0,24***		0,09
opleiding (ref. = laaggeleerd)				
lbo/mavo	-0,19*	-0,27***		-0,16
mbo/havo/vwo	-0,25**	-0,34***		-0,18*
hbo/wo	-0,48***	-0,55***		-0,44***
betaalde baan (> 15 uur) (ref. = overig)	-0,25***	-0,25***		-0,26***
gezinsituatie (ref. = overig)				
eenoudergezin	-0,04	-0,04		-0,07
alleenstaand	0,19	0,15		0,14
woonsituatie (ref. = eengezinswoning)				
flatwoning	0,50***	0,26***		0,22***
anders	0,24	0,03		-0,03
slachtoffer van geweld (ref. = geen slachtoffer)	0,83***	0,56***		0,83***
slachtoffer van diefstal/vernietiging (ref. = geen slachtoffer)	0,43***	0,24***		0,39***
risicoperceptie geweld en overlast ^a		0,55***		
risicoperceptie diefstal ^a		0,08***		
sociaaleconomische achterstand ^a			0,15***	0,15***
percentage allochtonen ^a			0,10***	0,09***
'verkleuring' buurt ^a			0,12***	0,11***
verhuismobiliteit ^a			-0,01	-0,00
sociale cohesie ^a			-0,07**	-0,07**
verloedering ^a			0,13***	0,11***
ligging van de buurt (ref. = overig)				
G4			0,03	-0,01
G26			0,23***	0,23***
variantie buurniveau	0,29	0,10	0,06	0,06
variantie individueel niveau	1	1	1	1

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Toelichting: variantie op buurniveau (zonder verklarende variabelen) is 0,47 (0,04); de intraclasscorrelatie is 0,125.

a Variabelen zijn gestandaardiseerd.

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05) SCP-bewerking

Tabel D.5

Ongestandaardiseerde effectparameters ter verklaring van onveiligheidsgevoelens 's avonds op straat (logistische multilevelmodellen) (volledig model is weergegeven in tabel 6.2)

	model 1	model 2	model 3	model 4
constante	-0,63***	-0,73***	-0,13***	-0,82***
vrouw (ref. = man)	0,71***	0,78***		0,76***
leeftijd (ref. = 35-49 jaar)				
15-24 jaar	0,13*	0,15*		0,12*
25-34 jaar	0,08	0,15***		0,06
50-64 jaar	-0,00	0,06		0,00
≥ 65 jaar	0,03	0,28***		0,07
niet-westerse allochtoon (ref. = autochtoon)	0,06	0,08		-0,05
opleiding (ref. = laagopgeleid)				
lbo/mavo	0,03	-0,02		0,06
mbo/havo/vwo	0,03	-0,02		0,09
hbo/wo	-0,10	-0,16		-0,08
betaalde baan (> 15 uur) (ref. = overig)	-0,16***	-0,16***		-0,17***
gezinsituatie (ref. = overig)				
eenoudergezin	0,00	-0,00		-0,03
alleenstaand	0,20	0,16		0,15
woonsituatie (ref. = eengezinswoning)				
flatwoning	0,53***	0,34***		0,32***
anders	0,40***	0,24*		0,22
slachtoffer van geweld (ref. = geen slachtoffer)	0,40***	0,14**		0,40***
slachtoffer van diefstal/vernietiging (ref. = geen slachtoffer)	0,39***	0,20***		0,35***
risicoperceptie geweld en overlast ^a		0,56***		
risicoperceptie diefstal ^a		0,14***		
sociaaleconomische achterstand ^a			0,13***	0,12***
percentage allochtonen ^a			0,12***	0,12***
'verkleuring' buurt ^a			0,08***	0,07***
verhuismobiliteit ^a			-0,02	-0,02
sociale cohesie ^a			-0,08***	-0,08***
verloedering ^a			0,21***	0,20***
ligging van de buurt (ref. = overig)				
G4			-0,21**	-0,30***
G26			0,13**	0,12*
variantie buurtniveau	0,24	0,14	0,08	0,09
variantie individueel niveau	1	1	1	1

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Toelichting: variantie op buurtniveau (zonder verklarende variabelen) is 0,30 (0,02); de intraclasscorrelatie is 0,084.

a Variabelen zijn gestandaardiseerd.

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05) SCP-bewerking

Tabel D.6

Ongestandaardiseerde effectparameters ter verklaring van onveiligheidsgevoelens overdag in eigen huis (logistische multilevelmodellen) (volledig model is weergegeven in tabel 6.2)

	model 1	model 2	model 3	model 4
constante	-3,02***	-3,12***	-2,83***	-3,06***
vrouw (ref. = man)	0,80***	0,81***		0,82***
leeftijd (ref. = 35-49 jaar)				
15-24 jaar	-0,50***	-0,46***		-0,50***
25-34 jaar	-0,10	-0,05		-0,11
50-64 jaar	0,19*	0,22**		0,20*
≥ 65 jaar	0,13	0,31***		0,15
niet-westerse allochtoon (ref. = autochtoon)	0,66***	0,65***		0,59***
opleiding (ref. = laagopgeleid)				
lbo/mavo	-0,38***	-0,40***		-0,36***
mbo/havo/vwo	-0,53***	-0,55***		-0,49***
hbo/wo	-0,81***	-0,83***		-0,78***
betaalde baan (> 15 uur) (ref. = overig)	-0,45***	-0,44***		-0,45***
gezinssituatie (ref. = overig)				
eenoudergezin	-0,01	-0,01		-0,02
alleenstaand	-0,12	-0,14		-0,14
woonsituatie (ref. = eengezinswoning)				
flatwoning	-0,21***	-0,44***		-0,29***
anders	-0,07	-0,24		-0,13
slachtoffer van geweld (ref. = geen slachtoffer)	0,70***	0,51***		0,69***
slachtoffer van diefstal/vernieling (ref. = geen slachtoffer)	0,48***	0,32***		0,47***
risicoperceptie geweld en overlast ^a		0,25***		
risicoperceptie diefstal ^a		0,15***		
sociaaleconomische achterstand ^a			0,10*	0,11**
percentage allochtonen ^a			0,12***	0,10**
'verkleuring' buurt ^a			0,05	0,01
verhuismobiliteit ^a			-0,14*	-0,08
sociale cohesie ^a			-0,03	-0,01
verloedering ^a			-0,11**	-0,11**
ligging van de buurt (ref. = overig)				
G4			-0,39***	-0,28*
G26			0,10	0,07
variantie buurtniveau	0,11	0,10	0,09	0,05
variantie individueel niveau	1	1	1	1

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Toelichting: variantie op buurtniveau (zonder verklarende variabelen) is 0,16 (0,04); de intraclasscorrelatie is 0,046.

a Variabelen zijn gestandaardiseerd.

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05) SCP-bewerking

Tabel D.7

Ongestandaardiseerde effectparameters ter verklaring van onveiligheidsgevoelens 's avonds in eigen huis (logistische multilevelmodellen) (volledig model is weergegeven in tabel 6.2)

	model 1	model 2	model 3	model 4
constante	-1,59***	-1,63***	-1,17***	-1,55***
vrouw (ref. = man)	0,90***	0,90***		0,90***
leeftijd (ref. = 35-49 jaar)				
15-24 jaar	0,04	0,07		0,04
25-34 jaar	0,32***	0,36***		0,32***
50-64 jaar	-0,03	-0,01		-0,04
≥ 65 jaar	-0,08	0,05		-0,08
niet-westerse allochtoon (ref. = autochtoon)	0,39***	0,38***		0,40***
opleiding (ref. = laagopgeleid)				
lbo/mavo	-0,30***	-0,32***		-0,29***
mbo/havo/vwo	-0,39***	-0,41***		-0,39***
hbo/wo	-0,50***	-0,52***		-0,49***
betaalde baan (> 15 uur) (ref. = overig)	-0,23***	-0,22***		-0,23***
gezinssituatie (ref. = overig)				
eenoudergezin	0,17***	0,17***		0,17***
alleenstaand	0,38***	0,37***		0,38***
woonsituatie (ref. = eengezinswoning)				
flatwoning	-0,53***	-0,68***		-0,48***
anders	-0,18	-0,29*		-0,14
slachtoffer van geweld (ref. = geen slachtoffer)	0,23***	0,10		0,24***
slachtoffer van diefstal/vernieling (ref. = geen slachtoffer)	0,40***	0,28***		0,41***
risicoperceptie geweld en overlast ^a		0,18***		
risicoperceptie diefstal ^a		0,13***		
sociaaleconomische achterstand ^a			0,07**	0,08**
percentage allochtonen ^a			0,00	0,01
'verkleuring' buurt ^a			-0,02	-0,01
verhuismobiliteit ^a			-0,02	-0,02
sociale cohesie ^a			-0,02	-0,00
verloedering ^a			-0,07**	-0,08***
ligging van de buurt (ref. = overig)				
G4			-0,37***	-0,27***
G26			-0,03	-0,03
variantie buurtniveau	0,06	0,07	0,07	0,05
variantie individueel niveau	1	1	1	1

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Toelichting: variantie op buurtniveau (zonder verklarende variabelen) is 0,10 (0,02); de intraclasscorrelatie is 0,029.

a Variabelen zijn gestandaardiseerd.

Bron: BZK/Justitie (PMB'04-'05) SCP-bewerking

Literatuur

- Atkins, S., S. Husain en A. Storey (1991). *The Influence of Street Lighting on Crime and Fear of Crime*. Londen: Home Office.
- Bauman, Z. (2001). *Communities; Seeking in an Insecure World*. Cambridge: Polily Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society; Towards a new modernity*. Londen: Sage Publications.
- Bellair, P.E. (1997). 'Social Interaction and Community Crime: Examining the Importance of Neighbor Networks'. In: *Criminology* (35) 4, p. 677-703.
- Bellair, P.E. (2000). 'Informal Surveillance and Street Crime: A Complex Relationship'. In: *Criminology* (38) 1, p. 137-169.
- Bilsky, W. en P. Wetzels (1997). 'On the Relationship Between Criminal Victimization and Fear of Crime'. In: *Psychology, Crime and Law* (3) 4, p. 309-318.
- Boutellier, H. (2002). *De veiligheidsutopie: hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Box, S., C. Hale en G. Andrews (1988). 'Explaining Fear of Crime'. In: *British Journal of Criminology* (28) 3, p. 340-358.
- Carcach, C. et al. (1995). 'Explaining Fear of Crime in Queensland'. In: *Journal of Quantitative Criminology* (11) 3, p. 271-287.
- CBS (1993). *De overgang van Enquête Slachtoffers Misdrijven naar Enquête Rechtsbescherming en Veiligheid*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1997). *Veelvoorkomende criminaliteit: kerncijfers 1980-1996*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Chiricos, T., S. Eschholz en M. Gertz (1997a). 'Crime, News and Fear of Crime: Toward an Identification of Audience Effects'. In: *Social Problems* (44) 3, p. 342-357.
- Chiricos, T., M. Hogan en M. Gertz (1997b). 'Racial Composition of Neighborhood and Fear of Crime'. In: *Criminology* (35) 1, p. 107-131.
- Chiricos, T., K. Padgett en M. Gertz (2000). 'Fear, TV News, and the Reality of Crime'. In: *Criminology* (38) 3, p. 755-785.
- Davis, W. (1987). 'The varieties of fear'. In: *Philosophical Studies* (51) 3, p. 287-310.
- Dijk, T. van, S. Flight en E. Oppenhuis (2000). *Voor het beleid, achter de cijfers: de uitkomsten van de GSB-monitor veiligheid en leefbaarheid nader geanalyseerd*. Hilversum: Intomart.
- Eggen, A.Th.J. (2005). 'Slachtoffers van criminaliteit'. In: A.Th.J. Eggen en W. van der Heide (red.), *Criminaliteit en rechtshandhaving 2004: ontwikkelingen en samenhangen* (p. 53-87). Den Haag/Voorburg: ministerie van Justitie/Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Elchardus, M., S. de Groof en W. Smits (2005). 'Rationele angst of collectieve voorstelling van onbehagen: een vergelijking van twee paradigma's ter verklaring van onveiligheidsgevoelens'. In: *Mens en Maatschappij* (80) 1, p. 48-68.
- Elffers, H. en W. de Jong (2004). *Nee, ik voel me nooit onveilig. Determinanten van sociale onveiligheidsgevoelens*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Elias, N. en J.L. Scotson (1976). *De gevestigden en de buitenstaanders*. Utrecht: Het Spectrum.
- Farrington, D.P. en B.C. Welsh (2002). *Effects of Improved Street Lighting on Crime: A Systematic Review*. Londen: Home Office.
- Ferraro, K.F. (1995). *Fear of Crime: Interpreting Victimization Risk*. New York: State University of New York Press.
- Ferraro, K.F. en R. LaGrange (1987). 'The Measurement of Fear of Crime'. In: *Sociological Inquiry* (57) 1, p. 70-101.

- Ferwerda, H. en G. Verhagen (2006). *Veiligheidsbeleving: op zoek naar de beïnvloedende factoren*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Ferwerda, H., G. Verhagen en E. de Bie (2005). *Onderweg naar een veiliger openbaar vervoer 2004: onderzoek naar de sociale veiligheid van reizigers in het openbaar vervoer*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Ferriks, R. en R. Schildmeier (2005). *Verkennd onderzoek terrorisme*. Amsterdam: TNS-NIPO.
- Frijda, N.H. (1986). *The Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Furedi, F. (1997). *Culture of Fear. Risk-taking and the Morality of Low Expectation*. Londen: Cassell.
- Fürstenberg, F.F. (1971). 'Public Reactions to Crime in the Streets'. In: *The American Scholar* (40), p. 601-610.
- Gabriel, U. en W. Greve (2003). 'The Psychology of Fear: Conceptual and Methodological Perspectives'. In: *British Journal of Criminology* (43) 3, p. 600-614.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2005). *Uit elkaars buurt: de invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Goffman, E. (1971). 'Normal Appearances'. In: *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*. New York: Basic Books.
- Goodey, J. (1997). 'Boys Don't Cry: Masculinities, Fear of Crime and Fearlessness'. In: *British Journal of Criminology* (37) 3, p. 401-418.
- Goudriaan, H., K. Wittebrood en P. Nieuwbeerta (2006). 'Neighborhood Characteristics and Reporting Crime: Effects of Social Cohesion, Confidence in Police Effectiveness and Socio-economic Disadvantage'. In: *British Journal of Criminology* (46) 4, p. 719-742.
- Groof, S. de (2006). 'Het ongrijpbare onveiligheidsgevoel: een exploratie van de structuur binnen het veiligheidsconcept van mannen en vrouwen'. In: *Tijdschrift voor Criminologie* (48) 1, p. 19-34.
- Hale, C. (1996). 'Fear of Crime: A Review of the Literature'. In: *International Review of Victimology* (4) 2, p. 79-150.
- Heijden, A.W.M. van der, en A.Z. Israëls (1985). 'Meting van onrustgevoelens in verband met criminaliteit'. In: CBS, *CBS Select 3: statistische opstellen* (p. 151-169). Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Hindelang, M.J., M.R. Gottfredson en J. Garofalo (1978). *Victims of Personal Crime: An Empirical Foundation for a Theory of Personal Victimization*. Cambridge: Ballinger.
- Kanan, J.W. en M.V. Pruitt (2002). 'Modeling Fear of Crime and Perceived Victimization Risk: The (In)significance of Neighborhood Integration'. In: *Sociological Inquiry* (72) 4, p. 527-548.
- Kempkens, L. en K. Wittebrood (2000). 'Wonen, criminaliteit en leefbaarheid'. In: *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting* (6) 2, p. 37-41.
- Kesteren, J. van, P. Mayhew en P. Nieuwbeerta (2000). *Criminal Victimization in Seventeen Industrialised Countries: Key Findings from the 2000 International Crime Victims Survey*. Den Haag: NSCR/ministerie van Justitie/Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Killias, M. (1990). 'Vulnerability: Towards a Better Understanding of a Key Variable in the Genesis of Fear of Crime'. In: *Violence and Victims* (5) 2, p. 97-108.
- Killias, M. en C. Clerici (2000). 'Different Measures of Vulnerability in Their Relation to Different Dimensions of Fear of Crime'. In: *British Journal of Criminology* (40) 3, p. 437-450.
- Kury, H., J. Obergfell-Fuchs en T. Ferdinand (2001). 'Aging and the Fear of Crime: Recent Results from East and West Germany'. In: *International Review of Victimology* (8) 1, p. 75-112.

- LaGrange, R.L., K.F. Ferraro en M. Supancic (1992). 'Perceived Risk and Fear of Crime: Role of Social and Physical Incivilities'. In: *Journal of Research in Crime and Delinquency* (29) 3, p. 311-334.
- Lee, M.R. en T. Earnest (2003). 'Perceived Community Cohesion and Perceived Risk of Victimization. A Cross-national Analysis'. In: *Justice Quarterly* (20) 1, p. 131-157.
- Liska, A.E. en W. Baccaglioni (1990). 'Feeling Safe by Comparison: Crime in the Newspapers'. In: *Social Problems* (37) 3, p. 360-374.
- Maas-de Waal, C. (2002). 'Veiligheid, ontwikkelingen en stand van zaken'. In: J. de Hart (red.), *Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid* (p. 245-278). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Maas-de Waal, C. (2004). 'Veiligheid, politie en justitie'. In: SCP, *Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (p. 459-497). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Maas-de Waal, C. en K. Wittebrood (2002). 'Sociale cohesie, fysieke buurtkenmerken en onveiligheid in grote(re) steden'. In: J. de Hart (red.), *Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid* (p. 279-315). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- McCoy, H.V. et al. (1996). 'Lifestyles of the Old and Not So Fearful: Life Situation and Older Persons' Fear of Crime'. In: *Journal of Criminal Justice* (24) 3, p. 191-206.
- Moeller, G. (1989). 'Fear of Criminal Victimization: The Effect of Neighbourhood Racial Composition'. In: *Sociological Inquiry* (59) 2, p. 208-221.
- Morenoff, J.D., R.J. Sampson en S.W. Raudenbush (2001). 'Neighborhood Inequality, Collective Efficacy and the Spatial Dynamics of Urban Violence'. In: *Criminology* (39) 3, p. 517-560.
- Pantazis, C. (2000). 'Fear of Crime', Vulnerability and Poverty: Evidence from the British Crime Survey'. In: *British Journal of Criminology* (40) 3, p. 414-436.
- Peterson, R.D., L.J. Krivo en M.A. Harris (2000). 'Disadvantage and Neighbourhood Violent Crime: Do Local Institutions Matter?'. In: *Journal of Research in Crime and Delinquency* (37) 1, p. 31-63.
- Pfeiffer, C., M. Windzio en M. Kleimann (2005). 'Media Use and Its Impact on Crime Perception, Sentencing Attitudes and Crime Policy'. In: *European Journal of Criminology* (2) 3, p. 259-285.
- Politiemonitor Bevolking (2005). *Politiemonitor Bevolking: landelijke rapportage 2005*. Den Haag: Sdu.
- Programmabureau Veiligheid (2006). *Naar een veiliger samenleving*. Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer betreffende: Zevende voortgangsrapportage en vooruitblik Veiligheidsprogramma (22 mei 2006). Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 28684, nr. 85.
- RMO (1998). *Verantwoordelijkheid en perspectief: geweld in relatie tot waarden en normen*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- RMO (2004). *Sociale veiligheid organiseren: naar herkenbaarheid in de publieke ruimte*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- RMO (2006). *Ontsnappen aan medialogica: Tbs in de maatschappelijke beeldvorming*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Raudenbush, S. en R.J. Sampson (1999). 'Ecometrics': Toward a Science of Assessing Ecological Settings, With Application to the Systematic Social Observation of Neighbourhoods'. In: M.E. Sobel en M.P. Becker (red.), *Sociological Methodology 1999* (p. 1-41). Washington: American Sociological Association.
- Sacco, V.F. (1990). 'Gender, Fear and Victimization: A Preliminary Application of Power-control Theory'. In: *Sociological Spectrum* (10) 4, p. 485-506.
- Sacco, V.F. (2005). *When crime waves*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Sampson, R.J. en S.W. Raudenbush (1999). 'Systematic Social Observation of Public Spaces: A New Look at Disorder in Urban Neighborhoods'. In: *American Journal of Sociology* (105) 3, p. 603-651.
- Sampson, R.J., S.W. Raudenbush en F. Earls (1997). 'Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy'. In: *Science* (277) augustus, p. 918-924.
- Schothorst, Y. (2005). *Veldwerkerslag 'Leefsituatie Allochtone Stedelingen' (LAS) 2004*. Amsterdam: Veldkamp.
- Semmens, N., J. Dillane en J. Ditton (2002). 'Preliminary Findings on Seasonality and the Fear of Crime'. In: *British Journal of Criminology* (42) 4, p. 798-806.
- Skogan, W.G. en M.G. Maxfield (1981). *Coping with Crime: Individual and Neighborhood Reactions*. London: Sage Publications.
- Snijders, T.A.B. en R.J. Bosker (2004). *Multilevel Analysis: An Introduction to Basic and Advanced Multilevel Modelling*. London: Sage Publications.
- Swaan, A. de (1982). 'Uitgaansbeperking en uitgaansangst: Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding'. In: A. de Swaan, *De mens is de mens een zorg* (p. 81-115). Amsterdam: Meulenhoff.
- TK (2002/2003). *Naar een veiliger samenleving*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2002/2003, 28684, nrs. 1-2.
- TK (2004/2005). *Naar een veiliger samenleving (midterm review)*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004/2005, 28684, nr. 44.
- Vanderveen, G. (1999). 'Stoere mannen, bange vrouwen? Over het sprookje van de fear-victimization paradox'. In: *Tijdschrift voor Criminologie* (42) 1, p. 2-20.
- Vanderveen, G. (2002). 'Beleving van veiligheid in de buurt: relaties tussen persoon, buurt en samenleving'. In: *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg* (1) 1, p. 32-46.
- Vanderveen, G. (2006). *Interpreting Fear, Crime, Risk and Unsafety: Conceptualisation and Measurement* (dissertatie). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Vries, M.S. de (2005). *De beleving van veiligheid: Een onderzoek naar de aard en context van de veiligheidsbeleving van burgers*. Enschede: Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente.
- Vries, M.S. de, en C.D. van der Vijver (2002). *Beelden van gezag bij de bevolking en bij de politie*. Dordrecht: Stichting Maatschappij, Veiligheid en Politie.
- Warner, B.D. en P. Wilcox Rountree (1997). 'Local Social Ties in a Community and Crime Model: Questioning the Systemic Nature of Informal Social Control'. In: *Social Problems* (44) 4, p. 520-536.
- Warr, M. (1985). 'Fear of Rape Among Urban Women'. In: *Social Problems* (32) 3, p. 238-250.
- Warr, M. (1990). 'Dangerous Situations: Social Context and Fear of Victimization'. In: *Social Forces* (68) 3, p. 891-907.
- Warr, M. (2000). 'Fear of Crime in the United States: Avenues for Research and Policy'. In: Duffee (red.), *Measurement and Analysis of Crime and Justice* (p. 451-489). Washington: National Institute of Justice.
- Wilcox Rountree, P. en K.C. Land (1996a). 'Perceived Risk Versus Fear of Crime: Empirical Evidence of Conceptually Distinct Reactions in Survey Data'. In: *Social Forces* (74) 4, p. 1353-1376.
- Wilcox Rountree, P. en K.C. Land (1996b). 'Burglary Victimization, Perceptions of Crime Risk, and Routine Activities: A Multilevel Analysis Across Seattle Neighbourhoods and Census Tracts'. In: *Journal of Research in Crime and Delinquency* (33) 2, p. 147-180.
- Wilcox Rountree, P. (1998). 'A Reexamination of the Crime-fear Linkage'. In: *Journal of Research in Crime and Delinquency* (35) 3, p. 341-372.

- Wilcox Rountree, P. en B.D. Warner (1999). 'Social Ties and Crime: Is the Relationship Gendered?'. In: *Criminology* (37) 4, p. 789-814.
- Wilcox Rountree, P., N. Quisenberry en S. Jones (2003). 'The Built Environment and Community Crime Risk Interpretation'. In: *Journal of Research in Crime and Delinquency* (40) 3, p. 322-345.
- Wilsen, J.A. van (1997). 'Slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens'. In: K. Wittebrood, J.A. Michon en M.J. ter Voert (red.), *Nederlanders over criminaliteit en rechtshandhaving* (p. 55-66). Deventer: Gouda Quint.
- Wilsen, J.A. van, K. Wittebrood en N.D. de Graaf (2006). 'Socioeconomic Dynamics of Neighborhoods and the Risk of Crime Victimization: A Multilevel Study of Improving, Declining and Stable Areas in the Netherlands'. In: *Social Problems* 53 (2), p. 226-247.
- Wilson, J.Q. en G. Kelling (1982). 'Broken Windows'. In: *The Atlantic Monthly* (249) 3, p. 29-38.
- Winkel, F.W. (1990). 'Massamedia, voorlichting en angst voor criminaliteit: een informatieverwerkingsmodel'. In: F.W. Winkel en A. van der Wurff (red.), *Angst voor criminaliteit* (p. 47-74). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Wittebrood, K. (2001). 'Onveiligheidsbeleving en slachtofferschap in westerse geïndustrialiseerde landen: een multilevel-analyse'. In: *Tijdschrift voor Criminologie* (43) 2, p. 144-157.
- Wittebrood, K. (2003). 'Ouderen en criminaliteit: slachtofferschap en angst voor slachtofferschap'. In: *Geron* (5) 4, p. 4-8.
- Wittebrood, K. (2006). *Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wittebrood, K. en M. van Beem (2004). *Vergroten van de sociale veiligheid: wat werkt en wat niet?* Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Wittebrood, K., J. Latten en H. Nicolaas (2005). 'Wonen, leefbaarheid en veiligheid in concentratiewijken'. In: *SCP/WODC/CBS, Jaarrapport Integratie 2005* (p. 132-147). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Wurff, A.W.I.M. van der (1992). *Aard en achtergronden van onveiligheidsgevoelens in de woonomgeving*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Zani, B., E. Cicognani en C. Albanesi (2001). 'Adolescents' Sense of Community and Feeling of Unsafety in the Urban Environment'. In: *Journal of Community & Applied Social Psychology* (11) 6, p. 475-489.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2006-2007) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector (Summary). ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 Years of Social Change in the Netherlands; Key Data from the Social and Cultural Report 1998.

Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2005

2005/1 Landelijk verenigd. Civil society en vrijwilligerswerk IV (2005). ISBN 90-377-0126-4

2005/2 Aandacht voor welzijn. Inhoud, omvang en betekenis van de welzijnssector (2005).

ISBN 90-377-0204-x

2005/3 De steun voor de verzorgingsstaat in de publieke opinie, 1970-2002 (2005).

ISBN 90-377-0157-4

2005/4 Kinderen in Nederland (2005). ISBN 90-377-0209-0

2005/5 Vermaatschappelijking in de zorg (2005). ISBN 90-377-0214-7

2005/6 Culture-lovers and Culture-leavers. Trends in interest in the arts and cultural heritage in the Netherlands (2005). ISBN 90-377-0217-1

2005/7 Cultuurminnaars en cultuurmijders. Trends in de belangstelling voor kunsten en cultureel erfgoed. Het culturele draagvlak 6 (2005). ISBN 90-377-0228-7

2005/8 The Hunt for the Last Respondent (2005). ISBN 90-377-0215-5

2005/9 Zorg voor verstandelijk gehandicapten. Ontwikkelingen in de vraag (2005).

ISBN 90-377-0235-x

- 2005/10 *Bestuur aan banden. Lokaal jeugdbeleid in de greep van nationaal beleid* (2005). ISBN 90-377-0210-4
- 2005/11 *Maten voor gemeenten 2005* (2005). ISBN 90-377-0224-4
- 2005/12 *Arbeidsmobiliteit in goede banen* (2005). ISBN 90-377-0203-1
- 2005/13 *Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming* (2005). ISBN 90-377-0225-2
- 2005/14 *De sociale staat van Nederland 2005* (2005). ISBN 90-377-0202-3
- 2005/15 *Kijk op informele zorg* (2005). ISBN 90-377-0201-5
- 2005/16 *Armoedemonitor 2005* (2005). ISBN 90-377-0206-6

SCP-publicaties 2006

- 2006/1 *Thuis op het platteland* (2006). ISBN 90-377-0229-5
- 2006/2 *Een eigen huis... Ervaringen van mensen met verstandelijke beperkingen of psychiatrische problemen met zelfstandig wonen en deelname aan de samenleving* (2006). ISBN 90-377-0246-5
- 2006/3 *Uitgerekend wonen* (2006). ISBN 90-377-0250-3
- 2006/4 *Jeugd met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2006* (2006). ISBN 90-377-0200-7
- 2006/5 *Hoe het werkt met kinderen* (2006). ISBN 90-377-0238-4
- 2006/6a *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden* (2006). ISBN 90-377-0269-4
- 2006/6b *De balans opgemaakt. De slotbeschouwing van de sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden* (2006). ISBN 90-377-0251-1
- 2006/7 *Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden* (2006). ISBN 90-377-0232-5
- 2006/8 *Voorzieningen voor slachtoffers van misdrijven: gebruik, bereik en draagvlak* (2006). ISBN 90-377-0270-8
- 2006/9 *Op weg in de vrije tijd* (2006). ISBN 90-377-0273-2
- 2006/10 *Rapportage sport 2006* (2006). ISBN 90-377-0252-x
- 2006/11 *Ondersteuning gewenst. Mensen met lichamelijke beperkingen en hun voorzieningen op het terrein van wonen, zorg, vervoer en welzijn* (2006). ISBN 90-377-0260-0
- 2006/12 *Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop.* ISBN 90-377-0256-2
- 2006/13 *Duaal als ideaal? Leren en werken in het beroeps- en hoger onderwijs* (2006). ISBN 90-377-0208-2
- 2006/14 *Unifform uit de kast. Homoseksualiteit binnen de krijgsmacht* (2006). ISBN 90-377-0255-4
- 2006/15 *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2006). ISBN 90-377-0257-0
- 2006/17 *Publieke productie en persoonlijk profijt* (2006). ISBN 90-377-0231-7
- 2006/18 *Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht* (2006). ISBN 90-377-0282-1

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabebelden* (2005). ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). ISBN 90-377-0262-7

Werkdocumenten

- 110 Verklaringsmodel verpleging en verzorging. Onderzoeksverantwoording (2005). ISBN 90-377-0199-x
- 111 Grenzen aan de maatschappelijke opdracht van de school (2005). ISBN 90-377-0213-9
- 112 Wijkkwaliteiten (2005). ISBN 90-377-0216-3
- 113 Ouderen van nu en van de toekomst (2005). ISBN 90-377-0219-8
- 114 Verzonken technologie. ICT en de arbeidsmarkt (2005). ISBN 90-377-0205-8
- 115 Cijfermatige ontwikkelingen in de verstandelijk-gehandicaptenzorg. Een vraagmodel (2005). ISBN 90-377-0221-x
- 116 Vrijwilligersorganisaties onderzocht. Over het tekort aan vrijwilligers en de wijze van werving en ondersteuning (2005). ISBN 90-377-0233-3
- 117 Het Actieplan Cultuurbereik en cultuurdeelname, 1999-2003. Een empirische evaluatie op landelijk niveau (2005). ISBN 90-377-0236-8
- 118 Advocaat met korting (2005). ISBN 90-377-0240-6
- 119 Regionale verschillen in de wachtlijsten verpleging en verzorging (2005). ISBN 90-377-0242-2
- 120 De mantelval (2005). ISBN 90-377-0245-7
- 121 SCP-maat voor lichamelijke beperkingen op basis van AVO 2003 (2006). ISBN 90-377-0268-6
- 122 Gezond en wel met een beperking (2006). ISBN 90-377-0254-6
- 123 De onbereikte minima (2006). ISBN 90-377-0275-9
- 124 Snuffelen en graven. Over doelgroepen van digitaal toegankelijke archieven (2006). ISBN 90-377-0276-7
- 125 Liever thuis dan uit. De indicatiestelling in de AWBZ voor zorg op afroep en verblijf (2006). ISBN 90-377-0278-3
- 126 Naar een nieuwe armoedegrens? (2006). ISBN 90-377-0241-4
- 128 Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie (2006). ISBN 90-377-0259-7
- 129 Juist beschermd. De determinanten van de woonsituatie van volwassen verstandelijk gehandicapten (2006). ISBN 90-377-0288-0

Overige publicaties

- Hier en daar opklaringen. Nieuwjaarsuitgave 2005 (2005). ISBN 90-377-0212-0
- De jacht op de laatste respondent. Samenvatting (2005). ISBN 90-377-0223-6
- De grens als spiegel. Een vergelijking van het cultuurbestel in Nederland en Vlaanderen (2005). ISBN 90-377-0222-8
- Jaarrapport Integratie 2005 (2005). ISBN 90-377-0237-6
- Bestuur aan banden. Samenvatting (2005). ISBN 90-377-0239-2
- De goede burger (2005). ISBN 90-377-0244-9
- Ouderen in instellingen (2005). ISBN 90-377-0247-3
- ? Altijd een antwoord. Nieuwjaarsuitgave 2006 (2006). ISBN 90-377-0263-5
- Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden (2006) ISBN 90-377-0266-x
- Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie: aantallen en ontwikkelingen (2006). ISBN 90-377-0249-x
- Werken op de grens van wetenschap en beleid (2006). ISBN 90-377-0272-4
- Tijd voor de basisschool. Factsheet ten behoeve van de invitational conference 'Tijd voor school 2006' op 31 mei 2006, Museon, Den Haag (2006). ISBN 90-377-0277-5